

Blanka Kavánová
Slovanské ostruhy
na území
Československa

STUDIE
ARCHEOLOGICKÉHO
ÚSTAVU
ČESKOSLOVENSKÉ
AKADEMIE VĚD
V BRNĚ

ROČNÍK IV 3

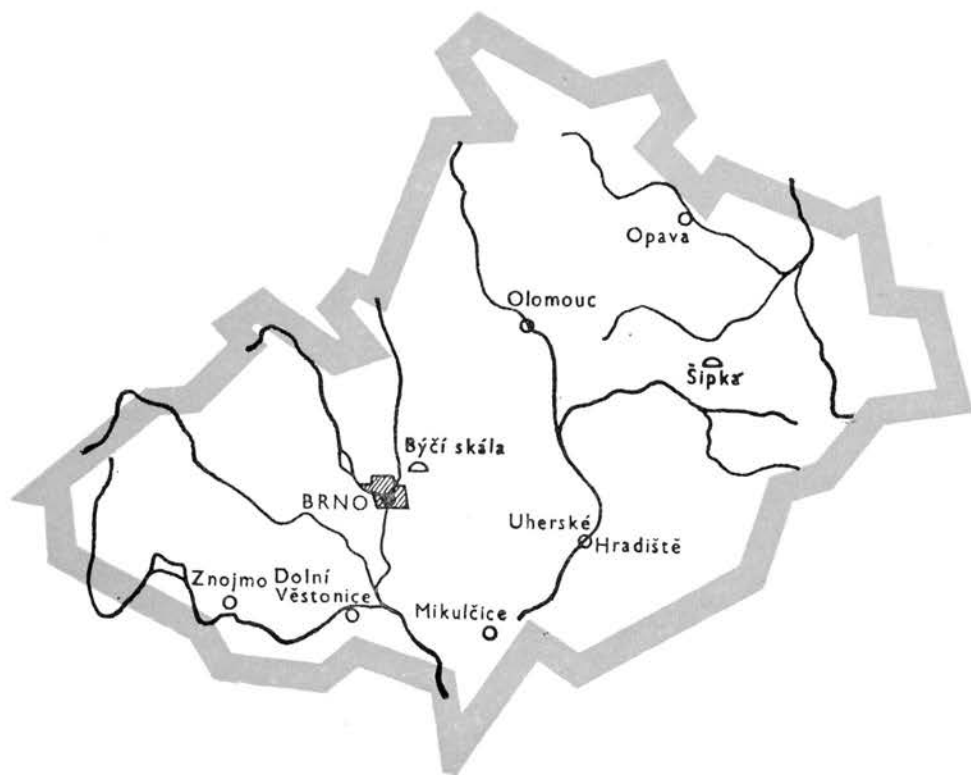

ACADEMIA PRAHA

STUDIE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD V BRNĚ

Publikační řada Archeologického ústavu ČSAV v Brně přináší čtyřikrát až šestkrát do roka studie a pojednání shrnující výsledky výzkumných prací v terénu a zabývající se teoretickým hodnocením pozoruhodných a závažných výsledků badatelské práce především Archeologického ústavu ČSAV v Brně, jakož i prací širšího okruhu těch badatelů, kteří se věnují otázkám slovanské archeologie až do XII. století. Každý svazek obsahuje kresebnou a fotografickou dokumentaci, mapky, plány a jinojazyčné resumé, pokud práce není celá vydávána v některém světovém jazyku.

Řídí akademik Josef Poulík,

ředitel Archeologického ústavu ČSAV, s redakčním kruhem

Výkonný redaktor: PhDr. Jiří Meduna, CSc.

Adresa redakce: Archeologický ústav ČSAV v Brně,

Brno, sady Osvobození 17—19

Zkratka knižní řady: StAÚ Brno

Blanka Kavánová
Slovanské ostruhy
na území
Československa

STUDIE
ARCHEOLOGICKÉHO
ÚSTAVU
ČESKOSLOVENSKÉ
AKADEMIE VĚD
V BRNĚ

ACADEMIA
PRAHA 1976

Ročník IV, sv. 3

Rukopis odevzdán 6. října 1975

VĚDECKÝ REDAKTOR
akademik Josef Poulík

RECENZOVAL
dr. Zdeněk Klanica, CSc.

1. Úvod

Tato práce shrnuje dosud známé sídlištní nálezy a hrobové celky se slovanskými ostruhami na našem území a na jejich podkladě jsem se pokusila o typologické dělení ostruh do skupin, typů a variant a o jejich relativní chronologické zařazení, pokud bylo možné, tedy i o absolutní datování. K základním kapitolám je připojena úvaha o společenském významu ostruh.

Při plnění tohoto úkolu mi byly oporou práce našich i zahraničních autorů, týkající se problematiky ostruh, popřípadě jejich širšího významu a průvodních jevů. Z československé literatury to byla především práce V. Hrubého „Staré Město — velkomoravské pohřebiště Na valách“ (1955), která dala základ řešení otázek kolem ostruh. Tato publikace velmi obsažně a detailně předvádí obraz pohřebiště. Ostruchy jsou děleny podle vzhledu do čtyř typů — I A, I B, II a III, které obsahují i chronologický prvek. Po konfrontaci s novými nálezy se v podstatě potvrdilo dělení Hrubého, na celou problematiku je však nutno hledět z poněkud jiného zorného úhlu, než bylo možné v době, kdy byla publikace psána. Tím se také mění celkové pojetí a stává se více záležitostí moderních technických možností.

Na práci Hrubého navazuje M. Šolle při publikování výzkumu Staré Kouřimi, a to jednak v předběžném článku (*Šolle 1959*), kde se zabývá ostruhami detailně a pak v publikaci (*Šolle 1966*), která již předpokládá určité obecné znalosti a řeší otázky více společenského rázu, i když nechybí ani analýza nálezových celků nejen ze Staré Kouřimi, ale i z ostatních důležitějších českých lokalit. Zde se poprvé setkáváme s ostruhami s dlouhými bodci.

Typologické členění ostruh přejímá B. Dostál (1966), uvádí však i nové nálezy, doplňuje evropské analogie a všímá si i chronologických nesrovnalostí. Kromě toho jako první naznačil možnost moravského vývoje ostruh s dlouhým bodcem.

Všechny tyto práce se zabývají převážně ostruhami s ploténkami a jen částečně ostruhami s dlouhými bodci. Týkají se pouze velkomoravských nálezů a tím je dáno i jisté omezení rozsahu. Ostruhami s háčky se u nás nejdříve zabýval J. Poulik (1957), při publikování výsledků prvních let výzkumu v Mikulčicích. Zde se poprvé dovídáme také o ostruhách s očky. Autor rovněž řeší zajímavé problémy, týkající se mikulčických pozlacených ostruh s lidskými maskami ve výzdobě a zahazuje tak řadu pokusů o konečné vyjasnění situace kolem nich. Později, v publikaci „Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích“ (1963), hodnotí nálezy ostruh již s přihlédnutím k typologii

a datování V. Hrubého. Lze však pozorovat chronologický posun a zpřesnění absolutního datování proti závěrům Hrubého, který datoval pouze v širším časovém úseku (jak ani tehdy nebylo jinak možné). Některé náleзовé okolnosti byly nově přehodnoceny v knize „Mikulčice — sídlo a pevnost knížat velkomoravských“ (1975).

Hodnocení ostruh s háčky i ploténkami podala také V. Vendtová (1969), sice velmi podrobně, zato však ne vždy s použitím vhodných analogií, což zkreslilo konečné závěry. Ostruhy však zpracovala již s přihlédnutím k materiálu z hradiska v Pobedimi (Bialeková 1965, 1972).

V příspěvku o výsledcích výzkumu slovanského hradiště Staré Zámky v Brně-Lišni publikoval Č. Staňa (1960) i dvě ostruhy, nalezené v obytném objektu. Zhodnotil je z hlediska analogických nálezů a došel k závěrům, které se již poněkud liší od tradičního pojetí.

Ostruhy s dlouhými bodci z českého území publikovali R. Turek (1946, 1947—8, 1952), Z. Smetánka (1974) a O. Kytlicová (1968).

Ze starších badatelů se obecně ostruhami zabýval L. Niederle (1924), většinu výsledků jeho práce však již dnes nemůžeme použít. Kolínský nález poprvé souborně publikoval J. L. Pič (1890—92, 1909) a má v hodnocení celku mnoho správných postřehů, pokud se týká poměru k ostatní Evropě. Celý nález později přehodnotil J. Schráníl (1925, 1932) a úplně naposledy podal podrobný přehled bádání a nejnovější pohled na hrob v Kolíně M. Šolle (1966).

Na Moravě se mezi jinými zabýval ostruhami I. L. Červinka (1928), který sepsal a předběžně zhodnotil mnoho lokalit s náleзовými celky, obsahujícími ostruhy.

Na Slovensku hodnotil nálezy ostruh J. Eisner (1925, 1933) všeobecně s uvedením lokalit. Jednotlivé lokality publikovali další autoři, jako Kraskovská (1965), Budínský-Krička (1959), Chropovský (1957) a mnoho nálezů, hlavně starších, je uvedeno v maďarské literatuře, kterou však již sebral J. Eisner (1925).

Ze zahraničních autorů se problematikou ostruh zabývali především R. Zchille a R. Forrer (1891, 1899), publikace je však u nás nedostupná. Jednotlivé typy zpracovali polští vědci — J. Žak (1959) ostruhy s háčky a Z. Hilczerówna (1956) pozdní typy ostruh s dlouhými bodci a již středověké typy ostruh, které se naší problematiky nedotýkají. Práce A. Nadolského (1954) o polské výzbroji je spíše obecnějšího charakteru. Ostruhy zahrnul do své slovanské encyklopedie i W. Hensel (1965), rovněž se však spokojil pouze s povšechnými údaji.

Pro metodiku bádání a pro hledání kořenů pozdějších typů ostruh je důležitá publikace M. Jahna (1921). Ostruhy 8. století (a snad i starší), vypublikované kromě jiného materiálu z různých lokalit a zpracované typologicky i chronologicky, najdeme v práci F. Stein (1967) o aristokratických pohřebištích v Německu. Důležité typy ostruh s očky vyobrazuje i G. Haseloff (1951) v práci o Tassilově kalichu, která je rozhodující právě v otázkách stylu uměleckého řemesla

na přelomu 8. a 9. století a rozvádí i původ různých ornamentů. Ve stejném smyslu *H. Arbman (1937)* zpracoval vlivy karolinského umění v severské oblasti, což nám poskytlo vhodné společensko-ekonomické analogie a objasnilo prvky karolinského umění, šířícího se po Evropě. U nás je takovou knihou práce *K. Bendy (1966)* o středověkém šperku, hodnotící i některé náleзовé celky a ozdobné ostruhy.

Zmínky o ostruhách najdeme i u *H. Preidela (1968)*, nesvědčí však vždy o autorově kritičnosti k vlastním názorům.

Nálezy v jižní Evropě, přesněji v Dalmácii, které se ukázaly jako nesmírně důležité v celku evropských ostruh, najdeme především v práci *J. Strzygowského (1929)*, nově potom v referátě *Z. Vinského (1965)*, který sebral i dřívější zprávy, uveřejňované v časopisech.

Po prostudování písemných a hmotných pramenů jsem došla k názoru, že ke skutečně solidnímu zpracování jsou nezbytné rentgenové snímky, pokud možno nekonzervovaného materiálu. J. Žak dospěl technologickou metodou k velmi zajímavým závěrům a je třeba říci, že u ostruh s háčky lze poznat, alespoň z převážné většiny, technologii prostým okem. To se nám však málokdy podaří u ostruh pozdějších, hlavně u těch, u kterých byla používána cizí technika po dlouhou dobu v domácím prostředí a natolik se zdokonalila, že základní prvky lze rozeznat pouze po rentgenovém snímkování. Kromě toho musím konstatovat, že některé druhy konzervace nejen neudržují ostruhy v zachovalém stavu, ale přímo poškozují jejich vypovídající a tedy společenskou hodnotu a historickou cenu. Pokládám proto za nezbytné, pořídit z předmětů nejprve rentgenovou fotografii a podle ní teprve provádět konzervaci. Výsledky dosavadních konzervačních metod nám naprosto nezaručují správné vyhodnocení těchto historických hmotných pramenů.

Technickému hledisku jsem také přizpůsobila formu textu a tabulek. Neanalyzuji všechny nálezy, které podle mého názoru patří k určité kapitole, nýbrž vybírám pouze ty, které mohou buď svým typickým vzhledem, stratigrafickými pozorováními, nebo typickými předměty náleзовého celku přispět k řešení problematice.

Protože většina materiálu, se kterým jsem pracovala, byla již předběžně vypublikována, omezují vyobrazení na vybrané ostruhy jednotlivých typů. Není vždy možné spolu s ostruhami ukázat i příslušnou soupravu kování, protože většina nálezů, hlavně staršího data, se již dostatečně nezachovala. Některé exempláře, zasluhující pro svůj význam zařazení do tabulek, nebyly dostupné pro kresebnou dokumentaci, neboť byly umístěny v expozici. Protože však má tato práce analytický charakter, fotografická dokumentace zkresluje a nevyhovuje požadavkům, kladeným na přesnost a přehlednost jako analytická kresba nebo rentgenový snímek.

Chtěla bych na tomto místě poděkovat akademikovi J. Poulíkovi za poskytnutí dosud nepublikovaného materiálu z Mikulčic ke statistickému zpracování a za laskavé svolení k publikování mikulčických ostruh

s dlouhými bodci. Jemu, profesoru V. Hrubému a profesoru F. Kalouskovi děkuji za udělené rady a zpřístupnění deponovaného materiálu ke studiu. Profesoru B. Chropovskému a docentu B. Destálovi, kteří posuzovali mou diplomovou práci, děkuji za jejich připomínky, podle kterých jsem celému tématu disertační práce dala definitivní podobu. Za praktickou přípravu k této práci pak vděčím pedagogickému sboru katedry prehistorie brněnské univerzity. Můj dík patří i mé rodině za příznivé podmínky, které pro mou práci vytvořila.

2. Technologie výroby ostruh

Technická pozorování mají význam především pro rozřešení otázky původu slovanských, a tedy i středověkých ostruh u nás. Jak jsem již zdůraznila, nutnost rentgenových snímků celého materiálu je více než průkazná. Není vyloučeno, že dodatečné snímkování nám odhalí mnohé detaily, významně přispívající k problematice ostruh. Z Pohanska známe příklad, kdy teprve rentgen odhalil tausii povrchu, dříve zcela neznatelnou (hrob 269, *Kalousek 1971*, obr. 269). Je však třeba provádět snímkování ještě před konzervací, neboť může dodat podklady pro individuální konzervační metody. Prozatím se musíme spokojit s tím, co můžeme pozorovat prostým okem. Výsledky pozorování lze rozdělit podle jednotlivých fází výroby.

Materiál

Převážná většina ostruh je vyrobena ze železa. Pouze mizivé procento ostruh má jako materiál bronz. Jiný kov jako základní surovinu pro výrobu ostruh z našeho území neznáme. Právě tak se nevyskytuje kombinace dvou kovů (například bronzová ostruha se železným bodcem), jak se objevují v 8. století v Německu. Jestliže máme doklady o ostruhách, kterým chybí bodce, můžeme se sice domnívat, že byl z jiného kovu než ostatní části, neznamená to však, že tomu tak skutečně bylo.

Zato výběr kovů ke zdobení povrchu je bohatý. Známe příklady pozlacení bronzových ostruh, zlacení měděného a stříbrného plechu, použitého při plátování. Ke stejnému účelu bylo použito i stříbrného plechu bez zlacení (Kolín). Také pro tausii se využívaly hlavně barevné kovy, zaručující kontrastem k prostému okolí konečný efekt. Známe zlatou, stříbrnou, měděnou i mosaznou tausii, a to i kombinace.

Pro podkládání nýtků na ploténce se používalo mědi buďto jako ozdobného prvku v podobě granulovaných věnečků, nebo pro vyložení žlábků plechem. Je možné, že měď zde nehrála pouze úlohu jako ozdoba, ale měla i technický význam, neboť kombinace dvou různých kovů v namáhaných částech (v tomto případě nýty, přidržující řemen) zmenšuje účinky tření. To platí samozřejmě i v případě, kdy nýty ze stříbra jsou podloženy pozlaceným měděným plechem (Staré Město, hrob 266/49).

Bronzové ostruhy byly odlévány většinou vcelku. U bronzových ostruh z hrobu 50/VI v Mikulčicích byl bodec přinýtován, u ostruh ze stejného materiálu z hrobu 44/II jsou na vnitřní straně ramen při bázi bodce stopy po dodatečném vsazení bodce do kruhového otvoru a po obvodu znatelného kruhu zbytky barevně odlišného kovu, pomocí kterého byl bodec v otvoru upevněn.

Železné ostruhy mají výrobu komplikovanější. *J. Žak (1959)* uvádí příklady, kdy do železné ostruhy s háčky byl dodatečně vsazen železný bodec. Platí to i pro ostruhy s ploténkami. Většinou však nemůžeme techniku vsazení bodce rozeznat prostým okem. Někdy se ovšem objeví výjimka z pravidla, kdy je na spodní straně ramen znatelný nýt nebo prstenec, do něhož byl bodec vsazen, nebyl dodatečně shlazen a nesplynul na povrchu s okolím. Unikátním příkladem je ostruha z Mikulčic s inv. č. 594-924/68, která je porušena právě v části bodce a tím se otvírá pohled, jinak možný pouze při rentgenovém snímkování. Jiné ostruhy z Mikulčic mají bodec úplně oddělený (hrob 84/II).

Železné ostruhy, vykované z jednoho kusu, můžeme zatím bezpečně uvádět pouze mezi ostruhami s háčky. Jakým způsobem byly vyráběny, to již podrobně popsal *J. Žak (1959, 41—42, obr. 13)*. Železná tyčinka různého průřezu byla ohnuta do oblouku, odpovídajícího pozdějšímu tvaru ramen. Uprostřed byl vytažen bodec skováním přehnuté tyčinky a nakonec byly upraveny konce ramen do háčků. U ostruh s ploténkami nemůžeme prozatím tento způsob ani potvrdit, ani vyloučit. U ostruh se širokými rameny však můžeme jednoznačně předpokládat přinýtované bodce.

Právě tak málo máme doložen způsob připevnění plotének. U ostruh typu III víme, že do středové části byly vloženy ze dvou stran ploténky s nýty. U ostruh z Kolína vidíme, že ploténka se skládá ze dvou plíšků, přiložených k sobě, mezi něž byl vložen řemen a přinýtován skrz. Ostruhy s ploténkami typu II a IV však musíme nejprve podrobit snímkování. Pouze v jednom případě ze Starého Města máme doloženo přikování ploténky k rameni ostruhy (hrob 313/49). Ze stejné lokality z hrobu 112/51 máme ostruhy, jejichž ploténky byly zasazeny do rozštěpu ramen.

Průřez tyčinky, z níž byla vyrobena ramena ostruhy, je opravdu rozmanitý. Ve starších horizontech byly více oblíbeny tyčinky trojúhelníkovitého průřezu, postupem času se používaly i půlkruhové a jejich různé variace.

Také různé tvary bodců se vyskytují neomezeně jak u ostruh s háčky, tak u ostruh s ploténkami. Známe bodce válcovité, kyjovité, konicové, dvoukonické, hráněné, ukončené tupě i špicí, pouze u ostruh s dlouhými bodci nacházíme ukončení bodce cibulkovitou hlavicí. Oje-

diněle jsou bodce ostruh z hrobů od II. a VI. kostela v Mikulčicích, ukončené malým trnem, na němž byl pravděpodobně nasazen nástavec z nedochovaného materiálu.

V ý z d o b a

Nejrozšířenějšími způsoby jsou plastická výzdoba a tausie. Především je to vrubořez u ostruh z bronzu, k němuž patří i pozlacení povrchu a jeho napodobeniny v železném materiálu. U litých ostruh s háčky známe plastickou výzdobu rytím i v odlévací formě. Některé ostruhy mají povrch pokryt pravidelnými zářezy. Zde musíme rozřešit otázku, zda jde o plastickou výzdobu, zbytky tausie nebo o povrch, připravený k plátování. Přikláním se k názoru, že jde o tausii nedokonale provedenou, která se nezachovala a zbyly pouze drážky. U ostruh s vrubovanými bodci se můžeme domnívat totéž. Rytou výzdobu známe sice již u ostruh s háčky, vždy se však vyskytuje v geometrických ornamentech. Byla by tedy rytá výzdoba místo předpokládané tausie dosti primitivní a neodpovídala by tendenci vývoje. U bodců se pak ryté linky neuplatní dostatečně efektním způsobem.

Tausii tedy známe v provedení souběžných linek příčně i šikmo na osu ramene a bodce, v obloučkových kombinacích, křížcích, kroužcích a klikátkách. V našem prostředí jsou ojedinělé takové příklady, jako pletencová tausie nebo šachovnice tří kovů.

Kombinaci napodobeného vrubořezu, tausie a plátování máme doloženou u ostruh ze Starého Města. Bylo použito předem hrubý zdrsňený povrch, na který byl vtepán měděný pozlacený plech. U jiných ostruh nemůžeme tak lehce rozeznat způsob připevnění plechu k povrchu ostruhy. Stříbrem jsou plátovány ostruhy z Kolína, stříbrným pozlaceným plechem, tepaným na způsob gombíků, ostruhy z Kouřimi. Ostruhy z Kolína nám představují jediné použití granulace a filigránu na plátovaném povrchu.

Ploténky jsou zdobeny velmi individuálně. V podstatě se dá říci, že jejich výzdoba spočívá buď v ozdobném členění okrajů, nebo plastickém členění celého povrchu, a to nejrůznějším způsobem. Výjimečně se objevuje drátková nebo plošná tausie, někdy nezávisle na výzdobě celé ostruhy.

3. Typologie

Z hlediska linie vývoje ostruh na našem území nelze brát výrobní technologii za základ typologického určení, neboť mnoho výrobních metod není vně předmětu patrné a také zásadní přístup ke zpracování jednotlivých částí ostruhy a jejich spojení v celek nejsou charakteristické do té míry, aby jich bylo možno použít pro přesné stanovení typů. Má-li být typologie prakticky použitelná, považují morfologické, chronologicky zdůvodněné hledisko za vhodnější; slovanské ostruhy proto dělím podle vnějších znaků na ostruhy s háčky, ostruhy s očky, ostruhy s ploténkami a ostruhy s dlouhými bodci.

Ostruhy s háčky

Jako první se tímto tématem soustavně zabýval *J. Žak (1959)*. Na rozborů společenské a hospodářské situace, podmínek výroby a techniky výroby ve střední Evropě navazují úvahy o společenské funkci a historickém významu ostruhy. Po shrnutí dosavadních poznatků dochází k závěru, že na počátku výroby ostruh s háčky stojí stříbrná ostruha ze Stendal, jejímž vzorem byla pozdně římská ostruha ze Švýcarska, ostruha z Leuny a Schafstädt. Technika i tvar ostruhy ze Stendal jeví typické prvky výroby v oblasti Durynska. Dá se tu snad mluvit o určité tradici ostruh s háčky na území sasko-durynském, sahající do 3. století n. l. Ve srovnání s oblastí porýnskou technika výroby je shodná, ostruhy se však liší tvarem.

Z Durynska se výroba ostruh s háčky šíří pravděpodobně do středního Porýní, které se v 6.—8. století stává dalším střediskem výroby. Kromě železné dvoudílné ostruhy, jaká se objevuje v Durynsku, produkuje toto středisko bronzové ostruhy dvoudílné (se železným bodcem, alamanského původu) i jednodílné.

Již v průběhu 6. století jsou však ostruhy s háčky nejen známy, ale i vyráběny ve slovanských zemích, v povodí Odry, Visly a Moravy. Technika jejich výroby se diametrálně liší od durynské i z Porýní. Ostruhy jsou vykuty z jednoho prutu železa a Žak soudí, že jejich tvar lze odvodit z ostruh porýnských. Z Porýní se tedy ostruhy šíří do zmíněné oblasti slovanské a kromě toho do Skandinávie.

Podle techniky výroby rozlišuje Žak tři typy, I.—III. Chronologicky je dělí na 6 stupňů, A—F. Jeho dělení tedy vypadá takto:

1. ostruhy lité [5. století až počátek 7. století]

- A — počátek 6. století
- B — 6. století
- C — počátek 7. století

II. ostruhy dvoudílné (počátek 6. století až polovina 7. století)

- B — 2. polovina 6. století
- C — 1. polovina 7. století
- D — polovina 7. století
- E — 2. polovina 7. století

III. ostruhy kuté z jednoho kusu (polovina 6. stol. až polovina 10. stol.)

- A — polovina 6. století
- B — 2. polovina 6. století až konec 7. století
- C — konec 7. století až počátek 8. století
- D — 8. a počátek 9. století
- E — 9. století
- F — konec 9. a 1. polovina 10. století.

Do své práce zahrnuje Žak i ostruhy z našeho území, známé do té doby. Jsou to dvě ostruhy z Dolánek, okr. Louny, jedna ostruha ze Sadské, okr. Nymburk, tři ostruhy z Brna-Líšně a dodatečně čtyři ostruhy z Mikulčic, okr. Hodonín. Protože od té doby známe z našeho území podstatně větší počet ostruh s háčky, a to i ze Slovenska, považují za nutné provést konfrontaci nového a staršího materiálu za účelem ověření Žakova datování pro naše území. Rozšiřují tedy počet ostruh, zpracovaných Žakem, o publikovaný materiál z Břeclavi-Pohanska (*Dostál 1968*, XVI:2), Mikulčic (*Pouлік 1963*, obr. 49:1—4; *Klanica 1964*, tab. 28:5, 1965, tab. 22, 1967, tab. 18:6, 1968a, obr. 12:2, 1968b, obr. 3:1—3, 5, 6), Kouřimi (*Šolle 1966*) a Pobodimi (*Vendtová 1969*). Prozatím známe z publikací pouze ostruhy s háčky, zahnutými dovnitř.

Celkový stav našich ostruh s háčky pak vypadá takto:

Typ I:

Ostruha ze Sadské (obr. I:7), datovaná Žakem 600—650. Je to import z Porýní a patří ke stupni C (*Žak 1959*, 81).

K ní je analogická ostruha 594-1360/60 (obr. I:10) z Mikulčic (*Klanica 1968a*, obr. 12:2).

Ostruha 594-708/68 z Mikulčic (*Klanica 1970*, obr. 49:15) je analogická ostruže z Oradea Mare, datované k r. 550 (*Žak 1959*, 81). Import z Porýní. Patří ke stupni B (obr. I:6).

Typ II:

Ostruha z Dolánek, patřící ke stupni B, je datována Žakem (1959, 81) 600—650. Podle něj představuje pozůstatek po Dagobertově tažení proti Samovi (*Žak 1959*, 113). Soudím, že ostruha je nesporně západního původu, že ji však nelze spojovat s jediným známým historickým momentem.

Ostruha 594-885/55 z Mikulčic (*Poulik 1957*, obr. 50:3) patří ke stupni D a lze ji podle Žakova systému datovat do 2. poloviny 7. století. Je západního původu (obr. II:3).

Typ III:

Ostruha 594-4609/62 z Mikulčic (*Klanica 1968b*, obr. I:3) patří ke stupni A. Je analogická ostruže z Bonikowa, datované *Žakem (1959, 81)* k r. 550 (obr. I:1).

Ostruha 594-4609/62 z Mikulčic (*Klanica 1968b*, obr. I:3) patří ke stupni A (obr. I:3). Je analogická ostruže z Lubicze, datované k r. 550 (*Žak 1959, 81*).

Ostruha 594-1069/57 z Mikulčic (*Poulik 1963*, 111, obr. 49:1) patří ke stupni B a podle Žakova systému ji lze datovat k r. 600.

Ostruha 594-4055/63 z Mikulčic (*Klanica 1964*, tab. 28:3; *1968b*, obr. 3:1) patří ke stupni B (obr. I:4). Je analogická ostruže z Biskupina, datované 650—700 (*Žak 1959, 81*).

Ostruha 987/54 z Brna-Líšně (obr. I:11) patří ke stupni C a je datována k r. 700 (*Žak 1959, 81*).

Ostruha 379/54 z Brna-Líšně (obr. I:9) patří ke stupni C a je datována k r. 700 (*Žak 1959, 81*).

Jí je analogická ostruha 594-666/55 (obr. I:12) z Mikulčic (*Poulik 1957*, obr. 50:5; *1963*, 111, obr. 49:4) a ostruha z Kouřimi (*Šolle 1966*, obr. 11 a).

Ostruha z Mikulčic (*Poulik 1957*, obr. 50:2) patří ke stupni C a je datována 700—750 (*Žak 1959*, soupis materiálu — dodatky).

Ostruha z Pobedima II A (*Vendtová 1969*, obr. 30:2) patří ke stupni C. Je analogická ostruže z Poznaně-Luboně, datované 700—750 (*Žak 1959, 81*).

Ostruha 622/54 z Brna-Líšně (obr. II:6) patří ke stupni D a je datována 750—800 (*Žak 1959, 81*).

Jí jsou analogické ostruhy 594-260/56 (*Poulik 1957*, obr. 30:4) a 594-2439/60 (*Klanica 1968a*, obr. 12:2; *1968b*, obr. 3:2) z Mikulčic (obr. II:5, 1).

Ostruha 594-909/65 (obr. II:2) z Mikulčic (*Klanica 1967*, tab. 18:6) patří ke stupni D a lze ji podle Žakova systému datovat 750—800.

Ostruha 594-1968/64 (obr. II:4) z Mikulčic (*Klanica 1965*, tab. 22) patří ke stupni D. Je analogická ostruže z Biskupina, datované k r. 800 (*Žak 1959, 81*).

Ostruha z Pobedima II A (*Vendtová 1969*, obr. 30:4) patří ke stupni D. Je analogická ostruže z německé neznámé lokality (*Žak 1959, 81*), datované 800—850.

Ostruha 594-9652/60 (obr. II:10) z Mikulčic (*Klanica 1968b*, obr. 3:6) patří ke stupni E a podle Žakova systému ji lze datovat k polovině 9. století.

Ostruha z Pobedima II-Na laze (*Vendtová 1969*, obr. 30:1) patří ke stupni E (obr. II:7). Je analogická ostruže z Řekoraje, datované k r. 900 (*Žak 1959*, 81).

Ostruha z Břeclavi-Pohanska (*Dostál 1968*, tab. XVI:2) je výjimkou mezi ostruhami s háčky. Na rozdíl od ostatních není tyčinkovitá, ale byla vyrobena z širokého železného plechu, rozšiřujícího se při bázi bodce na jednu stranu. Bodce je malý, knoflíkovitý a byl do oblouku pravděpodobně zanýtován, stopy po výrobě však nejsou prostým okem znatelné. Rameno (druhé je poškozené) je ukončeno háčkem, na jehož konci je patrný otvor buď se zbytkem nýtu, nebo s trnovou úchytkou k přichycení řemene (obr. II:8). Celý tvar této ostruhy je hrubou domáčí napodobeninou římské ostruhy 2.—3. století (*Jahn 1921*, obr. 85), má však ramena ukončena háčky (jestliže neuvažujeme o druhotné deformaci, což podporuje nález otvoru na konci háčku). Byla nalezena v sídlištní vrstvě z 6.—8. století. Je to vzhledem k příbuznosti s ostruhou 2.—3. století dosti pozdní datování. Při zjišťování chronologického rozdílu mezi dobou výroby a uložením do vrstvy došel *J. Žak (1959, 83)* až k období 100 let. Jestliže budeme ostruhu z Pohanska považovat za velmi dlouho přežívající předmět, pak můžeme připustit i původní datování vrstvy. Z 5. století pochází ostruha ze Stendal a je velmi pravděpodobné, že ani ostruha z Pohanska nebyla vyrobena na našem území. V rámci římské výrobní tradice mohla být zhotovena i tato ostruha. Rozhodně však musíme u ní počítat s relativně největším stářím.

V 6. století je tedy pravděpodobně obdobná situace u nás i v Polsku, kde ji zaznamenává *J. Žak (1959)*. I zde se kromě domácích výrobků objevují cizí, pravděpodobně porýnské. Ostruha II. typu z Dolánek se již blíží výrobním centrům německým, zatímco litá bronzová ostruha z Mikulčic (obr. I:6) s analogií Oradea Mare v Sedmihradsku naznačuje směr obchodní cesty z Porýní podél Dunaje k Černému moři. Vzájemný chronologický poměr mezi ostruhami cizího a domácího původu lze těžko objasnit vzhledem k tomu, že chybějí datovací celky a datování pomocí analogií bude vždy pouze přibližné, zvláště, jde-li o analogie územně značně vzdálené. *Žak (1959)* soudí, že ostruhy I. typu byly výchozím vzorem pro výrobu železných ostruh, kutých z jednoho kusu. Toto tvrzení můžeme přijmout i pro naše území s tím, že prozatím nebylo nalezeno nic, co by je vyvracelo, naopak, ostruha I. typu se u nás vyskytuje na nalezišti, kde se koncentruje i výroba železných ostruh.

Zdá se, že výroba našich ostruh III. typu v 7. století poněkud stagnuje, neboť jejich početní poměr k ostruhám cizím se mění ve prospěch posledních. V Čechách a na Moravě se objevují ostruhy I. a II. typu. Jsou to lité ostruhy ze Sadské a z Mikulčic (obr. I:7, 10) v honosném provedení, zdobené geometrickým ornamentem (nelze tedy zářezy považovat za zbytky plátování jiným kovem) a dvoudílné ostruhy z Dolánek a Mikulčic (obr. I:5, 8, II:5). Tento jev souvisí

se zvýšeným franským vlivem a patří do 1. poloviny 7. století (kromě dvoudílné ostruhy z Mikulčic). Můžeme jej tedy považovat za projev obchodní aktivity, popřípadě i vojenského zájmu Franků na našem území. Ostruhy I. a II. typu se totiž s výjimkou jedné (Lubomia) neobjevují v Polsku, naopak známe ostruhu II. typu ze Stinkenbrunn v Dolním Rakousku. Oblast středního Podunají se dostává do sféry zájmu franské říše. Domácí výroba ostruh se soustřeďuje na Moravě, kromě Mikulčic, které již známe ze 6. století, máme nálezy i z Brna-Líšeň. Na Slovensku zatím ostruhy neznáme.

V 2. polovině 7. století franský vliv slábne a v průběhu 8. století se již neobjevuje. Z tohoto období známe pouze ostruhy s háčky III. typu, a to nejen z Moravy (Mikulčice, Brno-Líšeň), ale i ze Slovenska (Pobedim). Zřejmě dochází k určitému vyrovnání situace na Moravě a Slovensku. Na západě a jihu Evropy se v této době rozvíjejí jiné typy ostruh, jejichž ohlasy se k nám dostaly pouze sporadicky (ostruhy s očky z Mikulčic, obr. II:9, 11) a nemůžeme je ani spolehlivě datovat. Že však ani v této době nechybí zájem o lepší zboží, toho je důkazem ostruha z Mikulčic (obr. II:4), opatřená na bodci a dolní části ramen kosými zářezy. Jsou to pravděpodobně pozůstatky výzdoby mnohem efektnější, a sice tausování.

V 9. století se mění situace. Zatímco na sever a severovýchod od našeho území přežívají ostruhy s háčky a zrcadlí změny vývoje stře-doevropské ostruhy, u nás již jsou běžné ostruhy s ploténkami. Téměř všechny byly nalezeny v kostrových hrobech, zbytek jsou sídlištní nálezy. Ani v jednom případě nebyla v hrobě nalezena ostruha s háčky nebo očky. Několik málo ostruh s háčky, které by podle analogií patřily plnému 9. století, tady představují přežitky starší skupiny, podléhající u nás daleko rychleji vlivu vyvinutějších tvarů ostruh, než na území severnějším. Proto tvary, běžné v Polsku a SSSR na konci 9. století, musí být u nás bezpodmínečně starší, jestliže se už neobjevují v kostrových hrobech. Nepochybně se dostávají do těsného kontaktu s ostruhami s očky i s ploténkami, po určité období jsou s nimi současné, jak naznačuje vyvinutý tvar oblouku ramen u ostruh z Mikulčic a Pobedima (obr. II:10, 7), brzy však mizí úplně a na jejich místo se dostávají ostruhy s ploténkami. V Polsku je situace poněkud jiná. Ostruhy s ploténkami jsou zde téměř neznámé a jejich úlohu plní ostruhy s háčky, které se vyvinuly až do tvarů s dlouhými bodci, pravděpodobně pod vlivem našich ostruh. Na ně pak navazují přímo klasické tvary ostruh s dlouhými bodci a malými ploténkami. Obdobnou situaci známe z Německa, kde se brzy vyvinuly tvary ostruh s očky a nakonec, zřejmě pod tlakem vnějších okolností, se přeměnily na ostruhy s dlouhými bodci, a sice s očky i s malými ploténkami. V Chorvatsku předpokládá Z. Vinski (1965, 143) společný výskyt ostruh s očky a s ploténkami v 9. století, ale jejich předchozí tvary neznáme. Vinski dokládá domácí výrobu ostruh a bezprostřední vztah k byzantsko-adriatickému vlivu (Vinski 1965, 146).

Nemůžeme tedy Žakův typ III E a F přijmout beze zbytku pro náš materiál. Typologicky a vývojově sice souhlasí, liší se však chronologicky, totiž tím, že byl ovlivněn ostruhami s očky a ploténkami později než u nás. Navrhují proto označovat tvary ostruh s háčky z území, ovlivněného kontakty s oblastmi, kde se vyskytovaly jiné typy ostruh a typologicky odpovídající Žakovým typům E a F jako E' a F', kde by toto rozlišení znamenalo chronologický posun směrem dolů, vzhledem k jiným podmínkám vývoje. Během času se snad ukáže potřeba vyčlenit i typ D', i když prozatím pro to není podkladů kromě skutečnosti, že v době, kdy se vyskytoval Žakův typ D, existovaly již vyvinutější tvary ostruh s očky a můžeme tedy, alespoň na určitém území, předpokládat jejich vzájemný kontakt. Teprve praxe však může tento předpoklad potvrdit. Prozatím spatřuji ve způsobu výzdoby na ostruže z Pobedima II-Na laze snahu připodobnit exemplář železné ostruhy nově přicházejícím tvarům ostruh s očky. Z přelomu 8. a 9. století pochází ostruha z Mikulčic, upravená podobným způsobem. Předpokládám mezi nimi určitý chronologický rozdíl vzhledem ke směru šíření. Jak je tento rozdíl veliký, to nebudeme moci stanovit dříve, než budou určeny spolehlivé nálezové celky jako opora relativní i absolutní chronologie.

První zhodnotil ostruhy s háčky *J. Eisner* (1948, 384; 1952, 304), který je považoval za výrobek slovanských kovářů, pocházející ze západu. V Byzanci hledali původ ostruh s háčky *J. Werner* a *J. Poulík* (1963, 40, 112; 1975, 43). *J. Poulík* (1957, 269—270) je také datoval do 8. nebo 7. století. Později je považoval za typický slovanský artikl ze 6. a 7. století (*Poulik* 1963, 112). Na jeho závěry obecně navázala *V. Vendtová* (1969, 204), když datovala nálezy z Pobedima do 8., popřípadě 7. století. Po srovnání s materiálem, který sebral a rozdělil *J. Žak* (1959), vidíme, že celá problematika pobedimských ostruh s háčky je daleko složitější.

M. Šolle (1966, 41) pokládá ostruhy s háčky za předlohu k ostruhám s krátkými a širokými rameny. V souvislosti s nálezem ostruhy s háčky v Kouřimi dokládá její přítomností vydělování společnosti z ryze zemědělského prostředí. To je již názor, související se společenskou úlohou ostruhy tak, jak o ní bude řeč v příslušné kapitole.

Naproti tomu stojí názor *H. Preidela* (1968, 25), který ostruhy s háčky nepokládá za podstatného činitele pro datování, neboť se vyskytují průběžně od 6. do 10. století. Podceňuje přitom výsledky práce *J. Žaka* (1959), který prokázal, že ostruhy s háčky podléhají vývoji stejně jako kterýkoliv jiný prvek materiální kultury a že jsme dnes schopni zachytit jednotlivé fáze jejich vývoje, postihnout tak tendenci změn v jejich formě a tím vytvořit základní schéma chronologie. Toto opomenul, jestliže prohlásil, že ostruhy s háčky a očky jsou dlouho přezívané formy a že tedy datování předvelkomoravské vrstvy *J. Poulíkem* spočívá na nesprávných předpokladech (*Preidel* 1968, 29).

Je jistě nápadné, že se ostruhy s háčky západní výroby u nás obje-

vují právě v období, ve kterém máme historickými písemnými prameny potvrzen kontakt slovanského a franského prostředí. Je to doba, o které je známo, že se v Podunají střetávají zájmy franské říše s nájezdy Avarů a s existencí Samova svazu. V době avarské okupace tyto ostruhy chybí a na našem území můžeme sledovat pouze domácí formy, neboť Avari jako určující síla produkci ostruh nemohli ovlivnit.

Ostruhy s očky

Snad nejdůležitějším momentem ve sledu vývoje slovanských ostruh je existence několika exemplářů ostruh s očky. Tento termín u nás zavedl J. Poulík, který také první publikoval jejich nález (*Poulik 1957*, 270, obr. 50:6). Vůbec první ostruhy s očky se v Evropě objevily v době římské, kdy v plechu na koncích ramen byly prořezány otvory pro upevnění řemene (*Jahn 1921*, obr. 74, 78, 80). V západní Evropě v době merovejské známe rovněž ostruhy s očky, která jsou vytvořena přehnutím a pevným připojením konců ramen (*Stein 1967*, 27). Tyto ostruhy mají široký střed s trnem, tyčinkovitá ramena v širokém oblouku a trapézovité průvleky. V pozdější fázi se celkový profil ostruh zužuje, ramena a průvleky jsou nečleněné a úzké. V 8. století známe ostruhy s očky (nebo průvleky — Ösensporen, Schlaufensporen), které se dělí na několik skupin. Z území Chorvatska uvádí Z. Vinski (*1965*, 143) nálezy ostruh s očky z lokalit Koljani (*Vinski 1965*, obr. 5) a Ostrovia, které datuje do 9. století a neodděluje je chronologicky od ostruh s ploténkami.

Koncem 8. století se ostruhy s podobnou základní koncepcí objevují také v Porýní. Bodce vycházejí z jednoho tvaru kužele jak u nás, tak u ostruh z Koljani (*Vinski 1965*, obr. 5), Barleben, Pfahlheimu (*Stein 1967*, tab. 65:17, 18; 87:2), Hambašského lesa a Rýna u Mohuče (*Haseloff 1951*, tab. 14, 12), zatímco starší ostruhy s očky mají bodce malé, spíše knoflíkovité (*Stein 1967*, tab. 29:3, 4). Rovněž celkové proporce ostruh jsou v podstatě shodné. Po technické stránce se ostruhy od nás, z Chorvatska a Porýní shodují ve stejném provedení přinýtovaného bodce. V úpravě zachytného zařízení se jednotlivé oblasti poněkud liší, stejně jako v úpravě povrchu ostruh.

První nález byl uveřejněn J. Poulíkem (*1957*, 270, obr. 50:6) a pochází z předvelkomoravské sídlištní vrstvy na hradišti Mikulčice „Valy“. Ostruha svou velikostí a tvarem ramen odpovídá pozdním tvarům ostruh s háčky z Mikulčic a Pobedima, bodec má válcovitý, ukončený špicí a ramena mají na koncích podélná očka k zachycení řemene (obr. II:11). Její přítomnost na slovanském hradišti považuje J. Poulík za doklad styků se západním prostředím (*Poulik 1957*, 271). Druhý, rovněž sídlištní nález, byl publikován později (*Klanica 1968b*, obr. 3:4). Tvar ramen je shodný s první ostruhou, bodec má jehlanovitý tvar a byl vsazen do prstence v oblouku ramen. Ta jsou ukon-

čena zpětnými háčky, zahnutými dovnitř a pevně připojenými, takže vznikl podélný průvlek (obr. II:9).

Můžeme tedy dokázat dvojí vztah. Svůj vzor berou naše ostruhy s očky z tvarů našemu prostředí neznámých. Nasvědčuje tomu vnější vzhled ostruh i technický detail, do té doby na našem území ne právě běžný, totiž to, že ostruhy z Mikulčic mají vsazený bodec na nýt. Naposledy jsme se s tímto setkali na počátku 7. století u ostruh s háčky a bylo již řečeno, že nýtovaný bodec je považován za techniku, běžnou v porýnských dílnách. Také v materiálu z německých pohřebišť 8. století je známá a nově se s ní setkáváme také u ostruh chorvatských. Ve všech těchto případech se jedná o domácí techniku, vzniklou na základě římských výrobních tradic.

Na druhé straně musíme přiznat určitý vztah k posledním ostruhám s háčky z našeho území. Špičatý bodec je vlastní právě těmto ostruhám (i starším), tvar ramen je společný u ostruh s očky i u pozdních ostruh s háčky. Jestliže se nakonec opakuje i u prvních ostruh s ploténkami, pak se zdá, že musíme zaujmout kritický postoj ke staršímu názoru (*Šolle 1966, 41*), podle kterého ostruhy s háčky daly základ tvaru ostruh s ploténkami. Podle situace, jak byla popsána výše, lze tuto otázku vysvětlit tím, že ostruhy s očky ovlivnily svým tvarem ostruhy s háčky. Jak uvidíme v příslušné kapitole, můžeme nejstarší ostruhy s ploténkami napojit spíše na vývoj ostruh s očky.

Předběžně známe nález ostruhy s očky z Pobedima (*Bialeková 1972, 124*). Ostruha byla nalezena pod destrukcí valu a je datována k r. 800 (*Bialeková 1974*). Ze stejného naleziště, z objektu 2, pochází ostruha s rameny, ukončenými čtvercovou průvlečkou (*Bialeková 1972, 124, obr. 2*), která je podle mého názoru zvláštní variantou ostruh se širokými rameny. Záchytné zařízení je obdobné, jako u ostruhy z Koljani (zde je zdobené, *Vinski 1965, obr. 5*). Zajímavé je, že i na této lokalitě se ostruhy s očky setkávají (i když ne přímo ve stejné nálezové situaci) s vyspělými typy ostruh s háčky.

Nálezy ostruh s háčky u nás nepovažují za samostatný nálezový horizont, tedy období vývoje v jiných částech Evropy, na to je jejich výskyt příliš omezený. Těžiště jejich významu leží v dokumentaci výrobních vlivů určitých oblastí, zde konkrétně z Chorvatska a Porýní. Existence ostruh s očky na našem území není ojedinělým znakem tohoto zásahu, je však jedním z nejdůležitějších, neboť jejich přítomnost na našich slovanských hradištích nelze popřít. Vzhledem k tomu, že se jedná o formu, příbuznou porýnských ostruhám z konce 8. století a ostruhám z Chorvatska (které jsou sice datovány do 9. století, u nás se však ostruhy s očky během 9. století na kostrových pohřebištích neobjevují), omezují jejich výskyt u nás na epizodní záležitost, související s proměnami základních tvarů slovanských ostruh koncem 8. a počátkem 9. století. Tento závěr podporují nálezy ostruh s očky, s největší pravděpodobností domácí produkce, na lokalitách, kde byly nalezeny i pozdní pokročilé formy ostruh s háčky.

Ostruhy s ploténkami

K této formě náleží nejvíce ostruh a je u nich dobře postižitelný vývoj jednak samotné ostruhy s ploténkami, jednak rozdílný původ jednotlivých prvků, z něhož pramení někdy i rozdílný vzhled. Některé typy se kryjí s dělením ostruh podle V. Hrubého (1955), což pokládám za potvrzení jejich oprávněnosti. V materiálu, náležejícím skupině ostruh s ploténkami, rozeznávám počáteční formy v nejstarším horizontu, které nazývám typem I, dále typy II, III, IV a V, morfologicky dobře rozlišitelné a charakteristické. Při rozboru jednotlivých typů lze sledovat i vzájemnou chronologickou závislost a případný podíl typů starších na vzniku pozdějších.

Nejstarší horizont ostruh s ploténkami

K poznání původu a typologického vývoje ostruh se záchytnými ploténkami jsem nejprve vybrala z materiálu nálezy, které svou stratigrafickou pozicí poskytují oporu pro relativní chronologii ostruh, vyhledala analogické případy a z nich plynoucí závěry, popřípadě absolutní chronologii. Pro stanovení nejstaršího horizontu ostruh s ploténkami je tedy třeba vyhledat nálezy celky obsahující ostruhy, které jsou prokazatelně nejstarší na pohřebištích, používaných pravděpodobně již od počátku kostrového pohřbívání.

Dlouhotrvající kontinuitu pohřbívání máme prokázanou na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“ (Hrubý 1955, 291), zatímco v Mikulčicích je doložen starší horizont hrobů u II. kostela (tzv. III. horizont), stratigraficky konfrontovatelný s horizontem starším i mladším (Poulik 1957, 271; 1975, 54—60). V prvním i druhém případě se setkáváme s nálezy celky, jejichž vypovídací hodnota je důležitá pro stanovení nejstaršího horizontu ostruh se záchytnými ploténkami.

Jedním z nejzávažnějších nálezy celků je hrob 366/49 na pohřebišti ve Starém Městě „Na valách“, stratigraficky určený superpozicí kostelních základů do období kostrového pohřbívání ještě před postavením kostela (Hrubý 1955, 284), tedy pravděpodobně do nejstaršího horizontu kostrových hrobů na pohřebišti. Tento hrob (Hrubý 1955, 188) obsahoval pár ostruh se soupravou kování (to je za dnešního stavu ve zcela atypické podobě a do problematiky tedy nezasahuje). Ostruhy jsou poměrně velké s tzv. románským tvarem ramen; pod tímto pojmem, který uvedl do literatury J. Schránil (1925, 165), se rozumí tvar ramen při bázi bodce široce klenutý, který pokračuje rameny buď téměř rovnoběžnými, nebo dokonce nepatrně se sbíhajícími, jak jej typicky představuje ostruha z Kolína. Ostruha výše uvedená má malé ploténky dnes již neurčitelného tvaru, podle publikace V. Hrubého čtverhranné se dvěma nýty, blíže neupravenými. Ploténky jsou skoro po celé délce rozeklané a nýty prostupují oběma částmi. Technika nasazení plotének a bodce není patrná. Ostru-

hy jsou po celém povrchu kromě plotének zdobeny příčnými rýhami, zdá se, že jde pravděpodobně o tausii (obr. III:2).

V hrobě již nebyly nalezeny žádné typické předměty. Je však třeba poznamenat, že ve stejné stratigrafické pozici je uložen i hrob 134/49, obsahující gombíky s jednoduchou tepanou palmetou (*Hrubý 1955*, 284).

Dalším celkem, přispívajícím k obecnému poznání nejstaršího horizontu ostruh s ploténkami, je hrob 90 v Mikulčicích, původně řazený k zmíněnému III. horizontu, tedy k I. kostelu (*Pouлік 1957*, 271). Stratigrafie staveb a některých hrobů byla podrobně vyložena *J. Poulíkem (1975, 49—52)* a vyplývá ze souvislostí, že tento horizont patří rovněž k nejstarším kostrovým pohřbům. Hrob 90 obsahoval ostruhy s třemi přezkami, železný meč typu K, vědro a několik dalších předmětů, vyskytujících se průběžně ve velkomoravských hrobech. Ostruhy mají masivní vzhled, oblouk ramen neustáleného tvaru, poněvadž jedna ostruha se již blíží ostruze ze Starého Města, zatímco druhá má ramena parabolického tvaru. Ploténky jsou přibližně čtvercové, směrem dolů zúžené, s dolními hranami zaoblenými, po jednom nýtu v každém rohu (tedy celkem čtyři). Na ploténce jasně vystupuje středové žebro, navazující na rameno ostruhy. Podle vyobrazení v publikaci se zdá, že bodec byl zasazen do oblouku ramen (obr. III:5).

Meč typu K, který byl v tomto celku nalezen, byl původně *J. Poulíkem* datován do 2. čtvrtiny 9. století (*Pouлік 1957*, 273) na podkladě analogií z Biskupije u Kninu. Analogický meč typu K s nápisem ULFBERTH porýnské proveniencí z hrobu 1 na lokalitě Biskupija-Crkvina Z. Vinski považuje za nejstarší meč tohoto typu v Evropě (*Vinski 1965*, 138). Nově jej proto klade do doby kolem r. 800, což ovlivnilo i datování meče z Mikulčic (*Pouлік 1975*, 54—5). Pro toto období máme písemné zprávy o vojenské aktivitě franských vojsk v Karpatské kotlině, které dokládají minimálně znalost výzbroje ze západní Evropy. Prostředí Staré Moravy bylo ve vztahu k okolí (tedy i ke karolinské říši) dosti blízké poměrům v Chorvatsku a můžeme proto předpokládat, že analogie mečů typu K je opodstatněná a že meč z hrobu 90 od I. kostela v Mikulčicích lze datovat do počátku 9. století jako jeden z nejstarších mečů v slovanských kostrových hrobech.

Bronzové pozlacené ostruhy ze stejného hrobu v Biskupiji pomáhají v objasnění základních prvků vývoje ostruh v 9. století.

Ke stejnému horizontu jako hrob 90 v Mikulčicích patří i hrob 265 na téže lokalitě (*Pouлік 1957*, 271). Obsahoval pár železných ostruh se soupravou kování, meč typu H a velký nůž (dýku). Ostruhy mají masivní vzhled, tvar oblouku podoby U (rekonstruováno) a ploténky lopatkovité se středovým žebrem a dvěma nýty. Bodec je válcovitý a byl zakován do otvoru v oblouku ramen (obr. III:4). Meč typu H byl datován *J. Poulíkem* do 1. čtvrtiny 9. století. Stratigrafie tohoto nálezového celku je určena starším sídelním objektem, porušeným při hloubení hrobu a stavbou B, která tento hrob překrývala.

K těmto celkům, jejichž stratigrafická pozice je pevně fixována, přiřazují ještě celek se stratografií méně pevnou, která připouští příslušnost ke starší vrstvě a obsahem, pojímá se typologicky k předchozím celkům. Je to hrob 232 (*Poulik 1957*, 326; 1975, 63) z Mikulčic, který v literatuře vystupuje jako součást VI. horizontu, tj. II. kostela, nemá však stratigrafii natolik průkaznou, aby jej nebylo možno považovat za starší, v tomto případě za příslušný k III. horizontu, jak napovídá jeho uložení pod písčitými úpravami, navezenými pravděpodobně před postavením II. kostela.

Ostruhy z hrobu 232 jsou ojedinělým nálezem, který je třeba hodnotit z několika hledisek. Spolu se soupravou kování tvoří celek, spojující v sobě prvky různého původu. Silně rozevřená ramena, tvar bodce a systém výzdoby na něm, stejně tak jako zúžení ramen bez výzdoby v jejich dolní třetině a řada nýtů na ploténce ukazují na určitou souvislost se zlatými exempláři z Mikulčic, zvláště s ostruhami z hrobu 44/II. Tyto ostruhy považují za produkt domácích dílen, jehož výroba byla pravděpodobně inspirována porýnskou produkcí z konce 8. století, ale u kterého se již v základní koncepci záchytného zařízení uplatňují prvky, známé u nejstarších ostruh s ploténkami z našeho území (kromě již zmíněné tvarové příbuznosti ostruh z hrobu 232 a pozlacených exemplářů). U ostruh z hrobu 232 je nápadná také tausovaná výzdoba, pokrývající celý povrch tím způsobem, že okraje ramen zdobí tausie křížková a střed ramen, bodce a ploténky kombinace křížků, linek a malých koleček (obr. III:1). Celý systém výzdoby odpovídá tendenci západních způsobů tausie, jak je známe v 7. a 8. století z Německa (*Paulsen 1967*, tab. 41; *Stein 1967*, tab. 86:3—9, 91:16—21, 88, 85:2—5). U nás se předměty, zdobené tímto způsobem, vyskytují spíše v období, které je možno přiřadit k počátku 9. století. Ostruha z Pobodima (*Vendtová 1969*, obr. 30:1), pokrytá po celém povrchu žlábkou (zřejmě pozůstatek tausie), podle typologických měřítek patří k nejmladšímu horizontu ostruh s háčky, který již nemůžeme datovat do 9. století vzhledem k absenci ostruh s háčky v kostrových hrobech této doby. Stratigraficky ověřený nález ostruh s ploténkami, zdobených tausí po celém povrchu, máme v hrobě 366/49 ve Starém Městě „Na valách“. Ostruhy, tausované mědi po celém povrchu, které byly nalezeny v hrobě 225 na Pohansku u Břeclavi, datuje K. Benda do počátku 9. století (*Benda 1966*, obr. 50), v tomto případě se však jedná o použití staršího způsobu výzdoby na mladším předmětu (viz následující kapitolu). Tendence pokrytí povrchu zdobeného předmětu tausí se k nám tedy nedostala dříve, než v nejmladším horizontu ostruh s háčky, a objevuje se již na prvních ostruhách s ploténkami s pevnou relativní datací do doby před postavením kostela ve Starém Městě „Na valách“. Tato skutečnost datuje uvedenu výzdobu nejdříve na přelom 8. a 9. století s dalším pokračováním.

K ostruze z hrobu 232/II v Mikulčicích patří i souprava kování, rovněž po celém povrchu tausovaná. Svým tvarem navazuje na sou-

pravy kování z 8. století v Německu (*Stein 1967*, II. díl), na rozdíl od nich se na průvlečce a nákončí objevuje široký oblý okraj, ponechávající vnitřní prohloubené pole další odlišné výzdobě, což K. Benda považuje za pozdně avarský tradiční prvek (*Benda 1966*, obr. 22).

Územně nepřilíživě vzdálenou analogií některých znaků mikulčických ostruh jsou ostruhy z hrobu 58 na pohřebišti Kopčany, okr. Senica. První je vy publikovala *L. Kraskovská (1965, obr. 12:8)*, jejich analýzu opřela o dosud známé nálezy ze Skalice, Modré a Kyjova a určila je jako II. typ Hrubého (*Kraskovská 1965, 43*). Ostruhy jsou značně oblepené rží a pískem v silné vrstvě, není proto možné určit všechny technické detaily. Přesto je zřejmé, že mohutný bodce byl vykován zvlášť. Ramena mají zaobleně trojúhelníkovitý průřez a jsou ukončena lopatkovitými velkými ploténkami. I když si odmyslíme nářos rzi a písku, působí ostruhy neobvykle masivním dojmem. Také jejich rozměry jsou poměrně velké (délka = 16 cm). Celkovou mohutností se také liší od pozdních ostruh II. typu Hrubého. Předměty z hrobového celku (kopí, ocílka a nádoba) nejsou pro datování dosti typické. U železného kopí s dlouhou tulejí připouští autorka západní vliv (*Kraskovská 1965, 42*). Na pohřebišti byl sice nalezen granulovaný gombík s pukličkami (*Kraskovská 1965, obr. 4:9*), neznamená to však nutně, že celé pohřebiště je proto třeba datovat do pozdějšího období. Vzhledem k počtu hrobů není pravděpodobné, že bylo používáno jen po krátkou dobu. Vztah kopčanského osídlení k mikulčickému hradišti (*Kraskovská 1965, 47*) spíše odpovídá delšímu trvání.

Již J. Žak v práci, pojednávající o ostruhách s háčky (*Žak 1959*), poukázal na to, jaký význam může mít sledování technologie výroby. Není-li možné prozatím tento záměr uskutečnit do důsledku (tedy rentgenovými snímky), musíme s určitou dávkou pravděpodobnosti vysledovat výrobní způsob prostým okem.

Podle Žakovy analýzy je technika vsazení bodce do oblouku ramen na nýt původu západoevropského, kde je založena na římské výrobní tradici a u ostruh s háčky se udržuje převážně v porýnské oblasti (*Žak 1959, 85*). Na našem území se u nich objevuje skutečně minimálně, a to ještě v době starší, v 6. a 7. století. V 8. století není dosud žádný důkaz o tom, že se tato technika udržela, tím méně rozvinula. Ostruhy s háčky jsou v této době vyráběny z jednoho kusu příslušným zohýbáním a zformováním. Tuto techniku pokládá Žak za domácí, slovanskou (*Žak 1959, 87*). U prvních ostruh s ploténkami se na naše území opět vrací stará technika přinýtovaného bodce a nemizí, naopak se dále rozvíjí a patrně zdomácňuje.

Již tento fakt obrací naši pozornost na oblasti se silnými tradicemi římské výroby. Mezi materiálem z Německa skutečně nalézáme ostruhy s nýty (Nietensporen), které se objevily jako novum v karolinském inventáři (*Stein 1967, 28*). Mají široká ramena, na koncích s ploténkami různého tvaru, lišících se však od našich. S nimi mají společný počet 2 nýtů a techniku vsazení bodce. I tyto technic-

ké detaily však hrají podstatnou úlohu v konečném výsledku, tj. objevení se ostruhy s ploténkami u nás. Další oblastí je Chorvatsko. Bylo již řečeno, co znamenala chorvatská výroba ostruh s očky pro vývoj ostruh u nás. Podstatný je zde opět výskyt bodce, vsazeného na nýt. U ostruh s ploténkami podtrhuji technický prvek upevnění řemene nýty, podle vzhledu plotének a úpravy záchytného zařízení je však pravděpodobnější, že tyto ostruhy podnítily u nás bezprostředně výrobu jiného typu ostruh, závislého na prvních našich ostruhách s ploténkami.

Dalším prvkem, který přispívá k celkovému obrazu, je tvar ramen. Zdá se, že na vnější vzhled našich ostruh měly vliv ostruhy s očky z Koljani (*Vinski 1965*, obr. 5), ostruhy s ploténkami z Biskupije, hroby 1, 4 a 7, datované kolem r. 800 (*Vinski 1965*, 138, 140, obr. 3, 6), a ostruhy s očky z 8. století z Německa (*Stein 1967*, II. díl), jejichž vývoj vrcholí koncem uvedeného věku v pozlacených honosných exemplářích, jak je známe z lokalit Barleben, Pfahlheim, Sursee (*Stein 1967*, tab. 65:17, 18, 87:2, 95:10), Welbsleben, Hambušského lesa u Jülich a Rýna u Mohuče (*Haseloff 1951*, tab. 13, 14, 12). Tvar ramen je všem ostruhám společný. Že skutečně došlo k výrobním kontaktům těchto oblastí, dokazují ostruhy s očky, nalezené v Mikulčicích v předvelkomoravské sídlištní vrstvě (*Poulik 1957*, obr. 50:6; *Klanica 1968b*, obr. 3:4; *Poulik 1975*, 43, obr. 12) a v Pobedimi (*Bialeková 1972*, 124). Z literatury jsou známy prozatím tři, popřípadě čtyři exempláře, netvoří tedy samostatný horizont mezi ostruhami s háčky a ostruhami s ploténkami, spíše se projevují jako vzdálené analogie evropského vývoje ostruh.

Rovněž větší bodce, vyskytující se na některých tvarech, lze odvodit z výše jmenovaných ostruh z Koljani, Rýna u Mohuče, Hambacher Wald, Barleben a Pfahlheimu. Bodce ostruhy z hrobu 232/II v Mikulčicích se pojí spíše s tvary na pozlacených ostruhách z hrobů 44/II a 50/VI na stejné lokalitě.

Jedním z nejzajímavějších prvků na prvních našich ostruhách s ploténkami zůstává výzdoba. Týká se to vlastně pouze tausie, a to tausie, pokrývající celý povrch. Jiná se totiž na analyzovaných ostruhách nenachází (k tomu řadím i žlábký jako zbytek tausované výzdoby). Ani tento způsob není častý, vyskytuje se zatím na dvou párech ostruh s ploténkami. Přímé analogie k výzdobě ostruh z hrobu 366/49 ve Starém Městě „Na valách“ představuje výzdoba souprav kování z Gammertingen, Mussbachu, Öhningen a Dettingen v Německu (*Stein 1967*, tab. 86:3—9, 91:16—21, 88, 85:2—5). Je zřejmé, že tento způsob byl v 8. století na území dnešního Německa běžný. Vyskytuje se i na ostruhách s očky v hrobě 1 v Unterjesingen z 8. století (*Stein 1967*, 28, obr. 44:1—2) a v hrobě 6 v Niederstotzingen ze 7. století (*Paulsen 1967*, tab. 41), a to výhradně v hustých paralelních linkách, pokrývajících celý povrch ostruhy včetně oček a bodce. Na ostruhách z Niederstotzingen je tato tausie kombinována s tausí v ploškách, vytvá-

řejících ornament. Zmínila jsem se již výše, že se tato výzdoba vyskytuje na našem území nejdříve na přelomu 8. a 9. století, kdy máme i písemnými prameny doloženy styky s prostředím karolinské říše. Tento vnější přínos však prošel v materiální kultuře Staré Moravy změnami, jak o tom svědčí kombinace různých tausovaných ornamentů na ostruhách z hrobu 232/II z Mikulčic, které již nesou znaky domácí výroby.

Nejstarší ostruhy s ploténkami byly tedy vyrobeny na základě zkušeností dílen v prostředí bývalých římských provincií, jak naznačuje použitá technika přinýtovaného bodce. Jejich vnější vzhled ovlivnily ostruhy s očky domácí i cizí produkce, stejně jako změna v upevnění řemene nýty zřejmě pramení v již zmíněných oblastech se silnou římskou výrobní tradicí.

Zbývá nám tedy stanovit obecnou charakteristiku tohoto typu ostruh. Prvky, které jsou společné všem ostruhám rozbíraných nálezových celků, můžeme ve stručnosti popsat takto:

1. celkový dojem určuje relativní masivnost ostruhy,
2. ostruha má větší rozměry (průměrná délka je 15 cm),
3. oblouk ramen je slabě parabolický nebo tzv. „románský“ (tento termín byl objasněn výše),
4. průřez ramen je obvykle zaobleně trojúhelníkovitý,
5. masivní bodce je připevněn k oblouku ramen nýtem,
6. ploténky jsou menší, lopatkovitého nebo čtvercového tvaru, s 2 nebo 4 nýty a středovým žebrem, navazujícím na rameno,
7. jako typická výzdoba se objevuje tausie, pokrývající celý povrch ostruhy.

Zdůrazňuji však, že základní vlastností těchto ostruh je právě jejich nejednotnost, neboť z uvedené charakteristiky mohou obsahovat pouze některé prvky v různých kombinacích. Příkladem jsou ostruhy z hrobu 232/II v Mikulčicích, které přesto vyhovují nízkému chronologickému určení. U předmětů, vytvářejících teprve novou vývojovou linii, je však tato vlastnost pochopitelná.

Poněvadž výskyt ostruh tohoto typu vytyčuje určitý horizont jako počátek vývoje ostruh s ploténkami na území Velké Moravy, odděluji je jako typ I, který předcházela další typy, s nimiž jej váží blízké vztahy, v materiálu dobře patrné. Genetické souvislosti s pokročilými ostruhami s očky, použitá výzdoba a v neposlední řadě stratigrafie hrobových celků a datace předmětů v nich nalezených určují jako spodní hranici výskytu typu I přelom 8. a 9. století. Vzhledem k tomu, že se poměrně brzo objevují typy vývojově progresivnější, zdá se přijatelnou domněnka o těžišti výroby na počátku 9. století.

Nevylučuji tím možnost výskytu v nálezovém celku mladším; zde se opět dostává ke slovu rozdíl v relativní (i absolutní) chronologii. Znovu zjišťujeme, že mezi dobou výroby a použitím při pohřebním rituálu může uplynout i dost velký časový úsek. Touto otázkou se již

dříve zabýval J. Žak při problematice ostruh s háčky, kde došel k výsledku 50—100 let rozdílu (*Žak 1959*, 83). V pozdější době (tedy v 9. století) jistě byl tento časový úsek kratší, již proto, že se objevují nové tvary a staré nutně upadají v zapomenutí. Je však třeba mít tuto skutečnost na paměti při hodnocení nálezových celků, které velmi často bývají souborem předmětů nejružnějšího stáří. Při určování jejich absolutní chronologie tedy dojdeme k dvojímu výsledku: ke stanovení chronologie nálezového celku, což prakticky znamená dobu uložení do země a k datování jednotlivých předmětů. Obojí výsledek může, ale nemusí být totožný. Teprve opakovaná situace výskytu dvou (nebo více) předmětů v jednom nálezovém celku nám signalizuje souběžnost, kdy závěry (chronologické), týkající se jednoho předmětu, mohou být přeneseny i na předmět druhý.

Při rozboru jednotlivých ostruh jsem došla k dataci, určující okamžik výroby. V jakém nálezovém celku se vyskytly, to je již další otázka. Zdá se, že právě tyto nejstarší ostruhy byly dlouho používány a můžeme je tedy najít i v nálezovém celku mladším. Z těchto důvodů pokládám otázku horní hranice výskytu na tomto místě za neřešitelnou.

Na ostruhy I. typu je třeba se dívat jako na produkt výroby domácích velkomoravských řemeslníků, inspirovaný evropskou produkcí. Zachovává základní technické prvky a i v jejich vnějším vzhledu lze rozpoznat syntézu vlivů různých typů ostruh. Jestliže se dříve uvažovalo o vlivu ostruh s háčky na tvar ostruh s ploténkami (*Šolle 1966*, 41), můžeme dnes spíše předpokládat ovlivnění tvaru ostruh s háčky západo- a jihoevropskými ostruhami s očky. Stejný tvar se pak přenáší i na ostruhy s ploténkami. Ve velkomoravském prostředí byl nakonec vytvořen nový typ ostruh, který se této oblasti stal vlastním a lze jej odlišit na první pohled od materiálu z jiného území.

Podíl honosných ostruh na vzniku typu II

V materiálu velkomoravských ostruh na první pohled upoutávají zdobené exempláře honosným pojetím svého vzhledu. Jejich povrchu je využito různým způsobem k co největšímu efektu a ostruhy se tím řadí k luxusním předmětům, patřícím k výbavě význačnějších členů velkomoravské společnosti. Toto postavení je příčinou, proč nám jejich studium přináší zajímavé výsledky, podstatné pro vývoj našich ostruh s ploténkami. Vyšší vrstva společnosti vždy a všude pro sebe vyžadovala maximum toho, co bylo možno získat a obstarávala tak vlastně spojení s okolním světem, v tomto případě s evropskými kulturními okruhy. Proto tyto předměty v sobě spojují prvky různého původu a vydávají nám tím svědectví o dávných stycích jednotlivých kulturních proudů.

Nejstaršími ostruhami z tohoto souboru jsou bronzové pozlacené

ostruhy z hrobu 50/VI (obr. IV:1) v Mikulčicích. J. Poulík, který nález publikoval, je datoval do počátku 9. století (*Poulik 1963, 44; 1975, 101*) a souhlasím s jeho názorem, že tyto ostruhy byly předlohou typu I A Hrubého (*Poulik 1963, 41*). Ramena jsou parabolická, malý bodce byl vsazen na nýt, celkové pojetí je lehčí než u typu I. Ostruhy rovněž nejsou tak mohutných rozměrů, ale spíše menší. S menší formou bodce se setkáváme nejčastěji v chorvatské oblasti (*Vinski 1965, obr. 6*), v Německu ji známe u bronzových pozlacených ostruh pouze ze Sursee (*Stein 1967, tab. 95:10*).

Ploténky mají poněkud zvláštní tvar, prozrazující příbuznost těchto ostruh s ostruhami s očky. Dvě oválná výzdobná pole vedle sebe jsou spojena uprostřed příčným páskem se čtyřmi nýty. Celek nápadně připomíná ostruhy s očky z Welbsleben, Hambašského lesa u Jülichu (*Haseloff 1951, tab. 13, 14*) a Sursee. Poněvadž se taková ploténka dříve ani později nevyskytla, považuji ostruhy z hrobu 50/VI v Mikulčicích za domácí produkt, inspirovaný výrobky časně karolinských dílen, který představuje předchůdce našich ostruh s plotenkami a základní tvar, z něhož se vyvinuly ostruhy zvláštní kategorie, pro naše velkomoravské prostředí typické.

S okruhem časně karolinského umění je spojena především výzdoba povrchu. Je provedena technikou vrubořezu, typickou pro pozdní 8. a počátek 9. století. Povrch ramen, bodce a plotének je členěn do výzdobných políček, vyplněných ornamentem půlpalmety a vroubených dvojitou přesekávanou linkou. Motiv půlpalmety můžeme považovat za domácí přínos, ale známe jej i na ostruze ze Sursee. Jinak je to prvek, v karolinském umění dost vzácný. Naskytuje se však otázka, zda to není spíše napodobený zvířecí ornament stylu Tassilova kalichu, jak jej známe z ostruh z Rýna u Mohuče nebo Welbsleben (*Haseloff 1951, tab. 12, 13*). Tyto zvířecí figury, esovitě propletené, na první pohled opravdu připomínají půlpalmetu. Myslím však, že tento problém není podstatný pro konečný výsledek.

Co však stojí za pozornost je skutečnost, že ve sledu výzdobných políček chybí po jednom článku na každém rameni asi v jedné čtvrtině délky od ploténky. S tím se u západních ostruh setkáváme, ale dosti zřídka, stejně jako u nás. *J. Schráníl (1925, 164)* uvažoval o připevňování ostruh pásky, ovíjenými přes obuv a měl pro svou myšlenku oporu ve velikosti ostruh z Kolína. Zřejmě se zvyk vynechávání jednoho článku vyvinul ze zkušeností s masivně zdobenými ostruhami v Německu, odtud se dostal k nám a zanikl současně s výrobou těchto ostruh. Pouze ojediněle se uchoval na kolínských ostruhách do doby pozdější.

Poněvadž spojuji ostruhy z hrobu 50/VI v Mikulčicích s výrobou západních pozlacených ostruh s očky, datovaných na konec 8. století, nelze je datovat jinak, než jak již učinil *J. Poulík (1963, 44; 1975, 101)*, totiž na počátek 9. století. Považuji je za současné s typem I, neboť nepřebírají z charakteru ostruh tohoto typu žádný prvek; liší se od

nich především rozměry, a to považují za rozhodující, i když je třeba připustit společnou formu připevnění řemene k ploténkám. Je však pravděpodobné, že se jedná o tvarově širší jev výroby ostruh s ploténkami ve velkomoravském prostředí. I pro tyto honosné ostruhy totiž platí neustálenost tvaru ploténky, tak jako pro typ I.

Časnému datování těchto ostruh neodporují ani ostatní předměty z hrobového celku, totiž souprava kování, náležející k ostruhám a souprava kování pásu. Obojí souvisí s okruhem časně karolinského umění, tak jak již rozvedl J. Poulík (1963, 44—47).

Stejně závěry také platí pro druhý pár bronzových pozlacených ostruh, a sice z hrobu 44/II v Mikulčicích (obr. IV:2). Snad jen s tou výhradou, že pro tento pár platí ve zvýšené míře konstatování J. Poulíka při zkoumání mikulčických pozlacených ostruh a jejich vztahů k okruhu karolinského umění (Poulík 1963, 40—41).

Motivem lidských masek, kterým jsou ostruhy z hrobu 44/II zdobeny, se zabývali dva autoři. Analogie z našeho i cizího prostředí již shledal J. Poulík (1957, 295—6, 298), převzal přitom hodnocení blatnického meče J. Cincíkem (1947—56, 207) a došel k závěru, že tyto ostruhy pocházejí z doby 840—870 (Poulík 1957, 298). Později nález přehodnotil, a jak je již zdůrazněno výše, položil dobu výskytu k počátku 9. století (Poulík 1963, 44; 1975, 62). Z umělecko-historického hlediska zkoumal tyto ostruhy K. Benda (1966, č. 16), spokojil se však vyhledáním analogií a jejich srovnáním.

Lidské masky na ostruhách bývají srovnávány s týmž motivem na rukojeti meče z Blatnice. Jestliže jej K. Benda (1963, 210) klade do doby okolo r. 800, pak nápadnou shodou okolností přibližně v témže časovém úseku dochází u několika druhů zdobených předmětů k témuž jevu — že se totiž zvířecí ornament ve výzdobě mění v lidský. H. Arberman (1962, 235—336) soudí, že zvířecí motiv byl ve střední Evropě Slovanům cizí — proto tedy k uvedenému jevu dochází na našem území.

Ve srovnání s ostruhami z hrobu 50/VI vidíme, že rozebíraný pár je vývojově pokročilejší, ploténka má již jazykovitý tvar a nýty umístěny v horní části. Zřejmě se zde projevil vliv typu I. Tvar ploténky je již definitivní a setkáváme se s ním po dlouhou dobu u ostruh, vzniklých napodobováním zdobených exemplářů.

Pro datování hrobového celku je však podstatný druhý pár ostruh, a to železných, nalezený v hrobě jako přídavek u pravého chodidla (Poulík 1957, obr. 78). Jsou o něco mladší a patří pokročilejšímu stupni ostruh, vzniklých právě ze zlatých. Zabývat se jimi budeme až v příslušném oddílu.

Již v kapitole o typu I jsem se dotkla problematiky tepaných gombíků v souvislosti se starým nálezovým horizontem na lokalitě Staré Město „Na valách“. V téže relativní chronologické situaci se nalézaly ostruhy typu I a tepané gombíky. Podobný případ nastal i u hrobu 44/II v Mikulčicích. Spolu s popisovanými ostruhami a příslušnými

soupravami kování byly nalezeny tepané pozlacené gombíky s jednoduchou palmetou ve výzdobě (Pouлік 1957, obr. 76; 1975, 69, tab. 34). Všeobecně je uznáváno, že jednoduchý motiv je starší, a že je předlohou složitějšímu. I když V. Hrubý (1955, 208) původně datoval tyto gombíky do poslední třetiny 9. století, což B. Dostál (1966, 62) upřesnil tím, že ojedinele se vyskytují již v 2. čtvrtině 9. století, upozorňují nás již uvedená pozorování na určitou nesrovnalost v chronologii jednotlivých nálezů. Celkem známe dva hrobové celky, kdy se vyskytly pohromadě ostruhy nejstarších forem z počátku 9. století spolu s tepanými gombíky s jednoduchou palmetou. K tomu přistupuje stejná relativní chronologie dvou hrobů, v jednom byly ostruhy typu I a v druhém pár tepaných gombíků s jednoduchou palmetou. V hrobě 108/II z Mikulčic je uváděn rovněž tento druh, hrob patří ke stavbě I. kostela (Dostál 1966, 62). Tento přehled není pokusem o určení nové chronologické pozice tepaných gombíků, ale ráda bych upozornila na tyto případy, naznačující, že musíme s gombíky počítat i v době starší, než se dosud uznávalo. Určité kroky již podnikl V. Hrubý, když datoval kostelní základy „Na valách“ k r. 850 (Hrubý 1965, 179), neboť jejich superpozicí je určen výskyt gombíků před tímto datem. Také podle J. Poulíka se počaly vyrábět od počátku 9. století (Pouлік 1975, 69).

Nálezovým celkem, obsahujícím gombíky, je také hrob 225 z Břeclavi-Pohanska (Kalousek 1971, obr. 225). Ostruhy z tohoto hrobu datoval K. Benda (1966, č. 50) k r. 800, zřejmě podle výzdoby. Tausované ornamenty, pokrývající celý povrch, jsou sice pro toto období typické a tento prvek patří k charakteristice typu I. Tvar ramen a plotének již odpovídá typu II, bodce je dvoukónického tvaru a v poměru k délce ostruhy neobvykle mohutný (obr. IV:3). Malé gombíky v hrobovém celku jsou ze stříbra, zdobené tepanou jednoduchou palmetou. Hrob 225 narušil starší hrobový celek, leží podél jihovýchodní zdi kostela a pod jeho destrukcí (Kalousek 1971, 135). Je zřejmé, že je současný s kostelní stavbou a nepatří mezi nejstarší hroby zde uložené.

S podobnou situací se setkáváme u ostruh z hrobu 100/VI v Mikulčicích (obr. IV:4). Jejich tvar ramen, bodce a ploténky souhlasí do všech podrobností s pozlacenými ostruhami z hrobu 44/II a není pochyb, že byly vyrobeny buď současně, nebo těsně po nich. Celý povrch pokrývá tausovaná výzdoba — považují to za vliv typu I a je pravděpodobné, že tyto ostruhy mají určitý vztah k ostruhám z Pohanska. Jejich výzdoba je, až na některé detaily, stejného charakteru a opakuje se i na příslušné soupravě kování. Přitom je nutno připustit kontakty s již popisovanými ostruhami z hrobu 50/VI, neboť souprava kování, náležející k těmto ostruhám (Pouлік 1963, tab. XVI:2, 3) je stejná jako souprava kování obuvi z hrobu 100/VI (Pouлік 1963, tab. XX:5). Spolu s uvedenými předměty byl v hrobě nalezen stříbrný gombík s pukličkami, pokrytý granulací (Pouлік 1963, tab. XX:7). Jeho chronologická pozice je nejasná, zůstává však stále v hrobovém celku předmětem s nejmenším stářím.

Dříve opomíjené fragmenty ostruh z hrobu 32/VI v Mikulčicích (*Poulik 1963*, obr. 21:3) nám mohou vydat cenné svědectví o udržení techniky tausie a o různorodosti tausovaných ornamentů. Povrch ramene je zdoben stříbrným vykrajovaným plíškem a ploténka aplikací tohoto motivu, přizpůsobeného širší okrouhlé ploše. Tento způsob tausie známe u západních ostruh, kde je kombinován s tausí v rytých žlábkách. Neznáme bohužel celkový tvar ostruhy z hrobu 32/VI, ale rameno je poměrně lehkého provedení a ploténka svědčí o příbuznosti s předešlými exempláři. Jestliže *J. Poulik (1963, 52)* datoval zlomek do poloviny 9. století, pak soudím, že mohou být i starší. Náleзовý celek a stratigrafická pozorování nám nemohou být oporou.

Jak vyplývá z uvedených příkladů, spojuje všechny popisované ostruhy jeden tvar ramen, plotének a, až na výjimky, i bodce. Tyto prvky nám dávají základ všeobecného typu velkomoravské ostruhy, jejíž vývoj můžeme sledovat od počátku všemi proměnami, až nám ke konci velkomoravského období zmizí úplně jako poslední forma ostruh s dlouhými bodci.

Velkomoravské ostruhy typu II

Jestliže jsem nazvala nejstarší ostruhy s ploténkami typem I, pak ostruhy, vycházející z něj určitými prvky a navazující na honosně zdobené exempláře, nazývám typem II. Jeho základní charakteristika je následující:

1. parabolická ramena (různě rozevřená),
2. bodce malé, válcovité nebo dvoukónický, ukončený většinou špicí,
3. ploténky půlkruhovitě nebo čtvercově a případné varianty s jednou řadou nýtů v horní části. Nýty jsou obvykle zapuštěny do žlábků, někdy vyloženého mědí.

Podle vnějšího vzhledu lze typ II rozdělit na dvě varianty, jejichž vzájemný poměr nemáme přesně určený. Domnívám se, že varianta A částečně předcházela variantu B, a to z toho důvodu, že náleзовé celky prvních ostruh vykazují více znaků starobylosti, jsou například několikanásobně překryty mladšími hroby. Jednoduché ostruhy varianty A se vyskytují ve staršího horizontech i v pozdější době, zatímco zvláště u komplikovaněji zdobených ostruh varianty B přímé doklady o výskytu před r. 850 většinou chybí.

Varianta II A

Předeslala jsem již, že tato varianta má prostou formu, tak jak byla popsána v charakteristice typu II. Stratigraficky důležitý je hrob 266 z Mikulčic, patřící k horizontu nejstarších hrobů u II. kostela (*Poulik*

1957, 327, obr. 69:8—11]. Ostruhy z tohoto hrobu zachovávají typický tvar a původně byly zdobeny tausíí, která se však nezachovala.

Na předlohy typu II přímo navazují dětské ostruhy z hrobu 43 od VI. kostela v Mikulčicích, které J. Poulik (1963, 52) datuje do poloviny 9. století. Spolu s ostruhami (obr. V:3) byly nalezeny dva pozlacené tepané gombíky s rostlinným ornamentem (Poulik 1963, obr. 19:3).

Ze Starého Města „Na valách“ (Hrubý 1955, 450), hrob 247/49, známe polovinu ostruhy, která svými rozměry a ploténkou odpovídá typu II (obr. V:5). Tvar ramene je patrně zdeformován, protože prakticky splývá s bodcem. Tento hrob je důležitý svou stratigrafií, je totiž překryt třemi mladšími hroby a patří tedy staršímu horizontu pohřebiště.

Pravděpodobně ke stejnému horizontu přísluší i hrob 190/50 (Hrubý 1955) z téhož pohřebiště. Kromě ostruh typu II (obr. V:1) obsahoval množství jiných předmětů, z nichž jsou pro náš rozbor důležité především dvě bronzová nákončí a meč typu X. Bronzové nákončí (Hrubý 1955, obr. 35:14), zdobené motivem stromu života, patří k okruhu časně karolinského umění a lze je datovat dosti časně. Zato problematika meče X není zdaleka jednoznačná. Jeho výskyt je sice uznáván jako mladší prvek, nemůžeme však vyloučit ani časnější chronologickou pozici (Dostál 1966, 68). Jistě je však nápadný v hrobovém celku, který se svou výbavou hlásí spíše do staršího horizontu velkomoravského materiálu.

Ostruhy typu II A známe i z pohřebiště z Břeclavi-Pohanska. Stratigraficky nejdůležitější je celek hrobu 47 s ostruhami uvedeného typu (Kalousek 1971, obr. 47), který přerušuje žlábek po vnitřní palisádě a sám je porušen mladším hrobem. Vyplývá z toho, že ostruhy typu II se vyskytovaly i kolem r. 850, popřípadě r. 863, kam B. Dostál (1969, 210) datoval zánik vnitřní palisády. Nejsou však v nejmladším horizontu hrobů, jak dokazuje superpozice hrobu 62.

Pro srovnání různých horizontů ostruh je podstatný hrob 246 (Kalousek 1971, obr. 246) s ostruhami typu II A se čtvercovými ploténkami, porušený hroby 154 a 194, obsahujícími ostruhy stejného typu, který dále nazývám typem IV. Hrob 145, rovněž v superpozici nad hrobem 246, byl bez nálezů, opět však dokazuje, že ostruhy typu II nejsou v nejmladším horizontu pohřebiště.

Také hrob 239 (Kalousek 1971, obr. 239), který obsahoval ostruhy typu II A, byl překryt třemi mladšími hroby a platí pro něj tedy stejné závěry, jako pro předešlé.

Hrob 269 (Kalousek 1971, obr. 269) je zajímavý tím, že v něm spolu s ostruhami typu II A byly nalezeny 2 stříbrné gombíky s povrchem, zdobeným granulovanými kosočtverci. Jejich chronologická pozice je dosud nejistá, můžeme však počítat s tím, že jsou pravděpodobně pozdější než tepané gombíky, i když nemusí patřit nejmladšímu horizontu.

Shrňeme-li poznatky o chronologické pozici ostruh typu II A, pak musíme konstatovat, že doba jejich výskytu není přesně ohraničena. Celkem můžeme říci, že po počátku 9. století, kdy se vyskytly jejich předlohy, je nacházíme ve starších horizontech pohřebišť u II. kostela v Mikulčicích a ve Starém Městě „Na valách“, že máme doklady o nálezu hrobového celku z doby po polovině 9. století a že na pohřebišti na Pohansku nepatří k nejmladšímu horizontu. Jsou tedy typické především pro starší a střední velkomoravský horizont, mohou se však vyskytovat i později.

Varianta II B

Ostruhy druhé varianty lze podle druhu výzdoby rozdělit na několik skupin. Ve skupině II B 1 mají ostruhy ploténky plasticky zdobené. Celek hrobu 157/VI z Mikulčic (*Poulik 1963*, obr. 22) je zajímavý tím, že obsahoval ostruhu II A a párovou, zdobenou svislými plastickými žebry. Zdá se proto, že obě varianty byly používány současně. Určitou oporou pro relativní chronologii je také hrob 244 z Břeclavi-Pohanska (*Kalousek 1971*, obr. 244), překrývající žlábek vnitřní palisády (je tedy mladší než polovina 9. století). Obsahoval ostruhy s ploténkami, členěnými do tří částí, vyplněných vyvýšenými políčky. Stejný motiv se opakuje i na průvlečkách. Ostruhy z hrobu 117/II z Mikulčic (*Poulik 1957*, 371), které mají ploténky po okraji půlobloukovitě vykrajované (obr. VI:2), byly nalezeny spolu se stříbrnými tepanými gombíky s ornamentem palmet. Současnost této skupiny s typem III A prokazuje hrob 113/II (*Poulik 1957*, 371) ze stejné lokality jako předešlý, který obsahoval ostruhu typu III A spolu s ostruhou II B 1 (obr. VI:3, VIII:3). Ploténky této ostruhy jsou zdobeny plastickou lištou pod pásem nýtů a na ni navazujícím trojlístkem. Stejně je zdobena i průvlečka (obr. VI:3a). Hrob 94 z Pobodima (*Vendtová 1969*, obr. 58:8, 9) obsahoval pár ostruh s ploténkami čtvercového tvaru, zdobenými po celém povrchu svislými žlábkami, přerušenými pouze pásem nýtů. Vykrajované ploténky do trojlístku, kombinovaného s otvory, mají ostruhy z Břeclavi-Pohanska, hrob 156 (*Kalousek 1971*, obr. 156). Ten je překryt mladším hrobem bez nálezů. Podobné ploténky mají i ostruhy z hrobu 122/VI v Mikulčicích (*Poulik 1963*, obr. 31:1). Bodec těchto ostruh je ukončen ploše, s malým hrotem na čtvercové základně. Zdá se, že na hrotu byl nasazen ozdobný konec bodce z materiálu, který se nezachoval (obr. VI:1). Podobně je tomu i u ostruh z hrobu 150/VI na stejné lokalitě (obr. VII:2). Ploténky jsou však zdobeny ve stylu středověkých erbů, totiž rozděleny na dvě poloviny, z nichž jedna je pokryta šikmými žebry a druhá lemovaná širokým vroubkovaným okrajem. Stejný okraj mají i ploténky ostruh z hrobu 179/VI (*Poulik 1963*, obr. 31:2), také z Mikulčic. Navíc jsou zdobeny i nýty (obr. VI:4). Zajímavým způsobem jsou zdobeny ploténky ostruh od 9. kostela z Mikulčic (*Klanica 1963*, tab. 27). Na

ploše je znázorněna zvířecí figura, okraj ploténky je vroubkovaný (obr. VI:8). Téměř stejné ploténky mají ostruhy z dalšího hrobu u 9. kostela (obr. VI:5) a z hrobu 10/VII (*Pouлік 1963*, obr. 44). Kuriózní výzdobou se chlubí ostruhy z hrobu 280 z Břeclavi-Pohanska, jejichž ploténky i kování mají povrch zdobený plastickou šachovnicí (*Kalousek 1971*, obr. 280).

Pro určení chronologie této skupiny máme velmi málo předpokladů. Můžeme pouze říci, že je současná v určitém úseku s variantou II A a typem III. Nálezy ostruh typu II B 1 v Pobedimi v depotu II (*Bialeková 1972*, 124, obr. 2) jsou datovány do 1. poloviny 9. století. Po r. 863 se ale tato skupina ostruh objevuje také.

Pro vztah k další skupině ostruh II B 2 je důležitý hrob 157/VI z Mikulčic, porušený hrobem 144/VI. V tomto celku nad ostruhami II B 1 byly ostruhy, zdobené plastickými žebry na ploténce, ramenech i bodci (obr. VII:4). Pravděpodobně je tento způsob výzdoby mladší než předcházející. Podobně jsou zdobeny ostruhy z hrobu 329 z Břeclavi-Pohanska (*Kalousek 1971*, obr. 329). Motiv na ploténkách se opakuje i na soupravě kování. Kromě toho hrob obsahoval 2 pozlacené tepané gombíky s vegetabilním ornamentem. Že ani hroby s ostruhami, tímto způsobem zdobenými, nepatří k nejmladším, to dokazuje hrob 277 z Břeclavi-Pohanska (obr. VII:3), překrytý dvěma vrstvami hrobů bez nálezů. Ostruhy z tohoto i z hrobu 286 (*Kalousek 1971*, obr. 286) mají povrch pokryt šikmými zářezy, vzájemně se křížícími, na ploténkách se jedním koncem stýkají. Výzdoba se opakuje i na soupravách kování. Povrch, zdobený plastickými žebry, mají ostruhy z Brna-Líšně (*Staňa 1960*, obr. 7:2) a z Předmostí, pohřebiště II - Pod valem (*Dostál 1966*, tab. XXXVII:1). Dá se tedy o této skupině, zdobené plasticky po celém povrchu, říci, že se vyskytuje spolu s tepanými gombíky stejně jako předešlá, že však máme doklady o jejím pozdějším výskytu. Nepatří ale ještě mezi nejmladší. Důležitým momentem je zde výskyt na mimocentrálních pohřebištích. S podobnou situací se setkáváme i u typu III B. Vidím v tom odraz určitých poměrů ve velkomoravské společnosti a svědčilo by to o synchronizaci vývoje typů II a III.

Jako skupinu II B 3 bych označila ostruhy, zdobené pomocí odlišného materiálu. Pro určení vztahu k jiným skupinám nemáme podkladů, snad jen můžeme říci, že u ostruh této skupiny bylo použito prvků skupiny II B 2. Jako příkladu užívám páru ostruh z hrobu 185/49 ze Starého Města „Na valách“ (*Hrubý 1955*), neboť jsou na ploténkách, ramenech i bodcích zdobeny plastickými žebry s pletencovou tausí (obr. IV:5). Analogie tohoto druhu tausie sebral již *V. Hrubý (1955, 184)* a můžeme toliko konstatovat, že se s ním setkáváme v tak širokém období, že jej nelze použít jako bezpečného datovacího dokladu. Protože však tento hrob leží pod mladším hrobem, ve kterém byla čuтора — datovaná *V. Hrubým* do třetí čtvrtiny 9. století (*Hrubý 1955, 150*) — můžeme souhlasit s původním datováním kolem r. 850.

S jinou výzdobou musíme počítat u ostruhy z lokality Bašovce-Španie (*Vendtová 1969*, obr. 16:1). Je zdobena opravdu plasticky, především prstenci na bodci. Na ramenech má po dvojici vyřezávaných maltézských křížů s vyhloubeným středem, původně vyplněným barevně odlišným materiálem. Ploténky jsou ukončeny trojlístkem se stejnou výzdobou (obr. VII:1). I když není možné souhlasit se vším, co *V. Vendtová (1969, 204—205)* uvádí v souvislosti s touto ostruhou, přece jen lze přijmout její datování do druhé třetiny 9. století. Na rozdíl od ní však nepokládám tuto ostruhu za ohlas karolinského, ale spíše velkomoravského umění.

Prozatím jsem se u ostruh typu II nesečkala s jiným druhem výzdoby, není však vyloučeno, že novými výzkumy nebudou objeveny další varianty a skupiny tohoto typu. Jeho rozšíření, počet ostruh a značná členitost vývoje prozrazují, že se jedná o hlavní masu, jakýsi obecný typ velkomoravských ostruh, vedle kterých se však na dalším vývoji podílejí jiné typy, tvarově a početně ne tak bohaté, které však přesto přispívají k vytvoření pokročilejších druhů.

Ostruhy typu III

V komplexu ostruh starších nálezových horizontů nacházíme občas v našem prostředí nezvyklé tvary, navazující v podstatě na nejstarší články vývoje ostruh s ploténkami, které jsou však přesto ohlasem dávných styků Velké Moravy se slovanským jihem. V zásadě odpovídají Hrubého typu I B, určenému na typologickém základě. Ukázalo se však, že problematika, dotýkající se této skupiny slovanských památek, je poněkud komplikovanější a že je dnes možné pomocí nových pohledů a objevů objasnit mnohé otázky, dosud nevyřešené.

Pokusme se tedy rozborem typických nálezů a nálezových celků odpovědět na tyto otázky. Především se musíme zabývat těmi ostruhami, které buď svými vlastnostmi, anebo průvodními nálezy umožňují vyhledat souvislosti.

V hrobě 224/51 ve Starém Městě „Na valách“ (*Hrubý 1955, 187, 525*) byly nalezeny ostruhy se soupravou kování. Spolu s nimi hrob obsahoval závírací nože [břítvy] a sekeru, tedy nálezy, běžné v bojovníckých hrobech, které nejsou příliš vhodné k speciálnímu rozboru. Musíme se tedy soustředit pouze na pár ostruh (obr. VIII:1), poskytujících však dostatek látky k úvahám. Ostruhy jsou na první pohled nápadné svou mohutností. Již tím navazují na starší domácí vývoj. Ramena mají tvar „románského“ oblouku se zaobleně trojúhelníkovitým profilem. I s těmito znaky jsme se setkali u typu I. Bodec je válcovitý, ukončený kuzelem, je zasazen do prstence uprostřed ramen a upevněn nýtem. Bylo již zdůrazněno v oddílu o typu I, že tato technika k nám přišla z prostředí s římskými výrobními tradicemi a uplatnila se při výrobě I. typu. Můžeme ji tedy pokládat za více-

méně domácí způsob výroby. Poprvé se však v našem prostředí objevují velké záchytné ploténky s dvěma řadami nýtů proti sobě. Již sám fakt, že se udržují u tohoto typu v ustálené formě a bez předchozího vývoje, naznačuje vliv z oblasti, kde se prokazatelně dříve než u nás podobné ostruhy vyráběly a kde se také nacházejí v této takřka výlučné podobě. Touto oblastí je území starochorvatského knížectví.

Chorvatské ostruhy, patřící podle určení Z. Vinského (1965, 138) přibližně k r. 800, se snad vyráběly podle karolinských předloh (Vinski 1965, 146). Průběžně s ostruhami s ploténkami se vyskytují i ostruhy s očky, a to zřejmě Vinski pokládá za ohlas původně karolinské výroby. Celkový tvar ostruh s očky z Porýní a Chorvatska je základním znakem, společným oběma oblastem. Také zvířecí hlava, která se objevila na střední části plotének ostruh z hrobu 1 v Biskupiji-Crkvině (Vinski 1965, obr. 3), odpovídá svým stylem nálezům z Welbsleben a Hambacher Wald. Tím však končí známky kontaktů obou území, neboť technika přinýtovaného bodce, kterou se ostruhy z Porýní i Chorvatska vyznačují, pochází z domácích pramenů, kde je založena, jak již bylo několikrát zdůrazněno, na tradicích římské výroby v provinciálních dílnách. Chorvatské ostruhy se od karolinských na první pohled liší ve vnější úpravě povrchu. Výzdoba vrubořezem pokrývá u karolinských ostruh celý povrch ostruhy kromě bodce a je systematicky dělena do políček. U ostruh s očky z Koljani (Vinski 1965, 143, obr. 5) je zdoben pouze bodce, a to stříbrnou tausií, zbytek povrchu zůstává hladký. U ostruh s ploténkami z hrobu 1 v Biskupiji-Crkvině je hladký povrch zdoben pozlacením a pouze na střední části ploténky se objevuje zmíněná zvířecí hlava. Ostruhy z hrobu 7 ze stejné lokality jsou sice zdobeny po celém povrchu, výzdoba je však souvislá, nečleněná a je provedena stříbrnou tausií (Vinski 1965, 140, obr. 6). Liší se rovněž použitými vegetabilními prvky. Také zde, stejně jako u ostruh z Koljani, je na bodci zdobena jen spodní polovina.

Zásadní rozdíl je však v úpravě záchytného zařízení. Již u ostruh z Koljani jsou očka upravena ve čtverhranný rámeček, zdobený plastickými žebry. U ostruh s ploténkami se jedná o nový tvar, datovaný mincemí do doby kolem r. 800 (Vinski 1965, 138). V podstatě jsou mezi dvě čelisti, z nichž jednu tvoří prodloužená a obvykle zdobená část ramene, z obou stran zasunuty destičky s nýty. I větší počet nýtů může být odezvou římské tradice, jako příklad uvádím stříbrnou prolamovanou ostruhu, nalezenou v Dunaji u Bratislavy a uloženou v Budapešti (Hampel 1905, obr. 628). V hrobech 8. století v Německu nacházíme ojedinělý tvar ostruhy z Öschingen (Stein 1967, obr. 33:16, 22), která má na zúžené konce ramen z obou stran navlečena poutka s nýty a která dokládá existenci tohoto základního principu.

U ostruh ze Starého Města je význačným prvkem výzdoba (obr. VIII:1). Povrch je pokryt šachovnicovou tausií stříbra, mědi a mosazi. Již v kapitole o ostruhách typu I bylo uvedeno, že tendence pokrytí

celého povrchu tausíí je velmi starého data a k nám se dostala asi na přelomu 8. a 9. století. Opět je to prvek, vyskytující se v charakteristice typu I. Tříbarevnou tausii pokládá V. Hrubý za příznačnou pro severozápadní Evropu, vyhledává analogie na meči H z Huseby a Luckainen a konečně datuje tento pár ostruh do poloviny 9. století (*Hrubý 1955*, 187). Domnívám se však, že vzhledem k uvedeným kontaktům z jižních oblastí a zřetelnému vývoji z typu I bude možno tyto ostruhy datovat časněji, a to do 1. čtvrtiny 9. století.

Dalším celkem, který svým obsahem může přispět k řešení dané problematiky, je hrob 116/51 ze Starého Města „Na valách“. Kromě páru ostruh (obr. VIII:2) se soupravou kování obsahoval meč typu H, který V. Hrubý (1955, 168) datoval do 1. poloviny 9. století. Vzpomeňme si jen, že uvedený typ může se vyskytovat i v hrobových celcích s ostruhami typu I. Na příčce meče zjišťujeme větvičkovou tausii, jak ji dobře známe ze západního území (*Stein 1967*, tab. 58:3, 4; 70:1; 71:7, 8 atd.), což nám umožňuje přiklonit se spíše ke spodní hranici zmíněné datace. Také ostruhy působí poměrně starobyle. Oblouk ramen je opět románský, mohutný bodce čtyřbokého profilu vsazen na nýt a celkový dojem působí robustně. Na ploténkách je nápadně zesílena prostřední část, na které je náznak středového žebra. Po obou stranách byly zasunuty destičky se 3 nýty. Mnoho prvků tedy přímo navazuje na vývoj typu I a pouze ploténka přejímá cizí vlivy. Lze proto i tento nálezkový celek zařadit přibližně do 1. čtvrtiny 9. století.

Také hrob 287/49 (*Hrubý 1955*, 186) ze Starého Města „Na valách“ může upřesnit relativní chronologickou pozici ostruh tohoto typu. Hrobový celek sice neobsahoval předměty, vhodné k rozboru, hrob však byl překryt celkem šesti mladšími hroby, což samo stačí k zařazení do starší vrstvy hrobů na tomto pohřebišti. Ostruhy nepůsobí tak mohutným dojmem jako předchozí (obr. VIII:4). Jsou větších rozměrů, ale poměrně lehkého provedení, delší bodce, zasazený do prstence, je spíše tenký, ke konci lehce rozšířený, ramena slabě parabolická. Na prodloužených koncích ramen jsou z obou stran nasazeny destičky se 3 nýty, prostřední část však není rozšířená, takže připomíná více středové žebro. Také průřez ramen není trojúhelníkovitý, ale půlkruhovitě zaoblený. Na ostruhách tedy převládají prvky typu I.

Ještě více je tato tendence zdůrazněna na ostruhách z hrobu 19/48 ve Starém Městě „Na valách“ (*Hrubý 1955*, 186, obr. 32:1). Ostruhy navazují velikostí, tvarem ramen a bodce bezprostředně na typ I. Ploténka je značně zjednodušená a 2 řady 3 nýtů jsou umístěny přímo na rozšířený konec ramene.

Z hrobu 50/50 ve Starém Městě „Na valách“ pocházejí ostruhy, které se stratografií i charakterem plotének přidávají k analyzovaným ostruhám (*Hrubý 1955*, 186, obr. 32:4). Hrob 50/50 ležel pod pěti hroby, patří tedy starší části pohřebiště. V jednom ze zmíněných hrobů byla nalezena jednoduchá drátěná náušnice, jaká se vyskytuje prakticky po celou střední dobu hradištní. Ostruhy samy jsou pokryty šik-

mými proužky tausie i na prostřední části ploténky. K té byly přidány z obou stran destičky se 3 nýty. Zachovávají tedy ještě původní schéma a povrch, zdobený tausíí, napovídá blízký vztah k typu I.

Ostruhy tohoto horizontu se koncentrují ve Starém Městě, odkud pochází celkem 6 párů. V Mikulčicích bylo dosud nalezeno 7 kusů a z Břeclavi-Pohanska známe pár ostruh se soupravou kování z hrobu 205 [Kalousek 1971, obr. 205]. Z publikace není bohužel znát, zda byla u tohoto páru použita charakteristická technika bodce a plotének, celkový dojem však odpovídá předchozím. Ostruhy jsou poměrně silné, s velkým kuželovitým bodcem, na krčku lehce zúženým. Ramena půlkruhového průřezu jsou slabě parabolická a na jejich koncích jsou napojeny z obou stran ploténky se 3 nýty. I zde dělá prostřední část ploténky dojem středového žebra.

Spolu s těmito ostruhami byl nalezen tepaný pozlacený gombík s rostlinným ornamentem (palmetry). Je to již několikátý případ, kdy se setkávají ostruhy starých nálezových horizontů s tepanými gombíky, původně datovanými V. Hrubým (1955, 208) do poslední třetiny 9. století, nověji B. Dostálem (1966, 62) již do 2. čtvrtiny 9. století a kolem r. 850. V souvislosti s jinými nálezovými celky se domnívám, že tento druh slovanských památek bude možno v některých případech datovat ještě časněji.

V hrobě 205 na Pohansku se setkávají se stříbrnými menšími gombíky s výzdobou hrubé granulace. Pár lucerničkových gombíků můžeme snad považovat za domácí výrobek, jen vzdáleně ovlivněný jinými produkty uměleckého řemesla.

Setkávají se tedy v hrobě 205 na Pohansku dvě složky: starší, představovaná jezdeckou soupravou ostruh a kování a také gombíky s tepanými palmetami se liší od mladší, obsahující granulované stříbrné a lucerničkové gombíky. Poněvadž se v tomto hrobě jedná o dětskou kostru, je možno považovat ostruhy za milodar, symbolicky přiložený do hrobu. Není tedy vyloučeno, že od okamžiku výroby přetrvaly určitý časový úsek, než byly použity při pohřbu.

Skupina ostruh typu III se projevuje úplně samostatně a odlišuje se od ostatních natolik, aby se nabízela možnost cizích vlivů. Jak již bylo zdůrazněno, v celkové podobě a technice výroby ostruhy navazují na domácí vývoj. V detailech provedení záchytných plotének se objevuje vliv chorvatské kultury územím dosti vzdálené, příbuzné však svým společenským prostředím. První impulzy snad vyšly z karolinských dílen, v domácích slovanských dílnách jižní a střední Evropy však byly přeměněny na produkty, odrážející věrně řemeslnou zručnost i umělecký vkus svých tvůrců. Pravděpodobně na základě principu, dokumentovaného v podobě ostruhy z Öschingen byla vytvořena nová forma záchytné ploténky, kdy mezi dvě čelisti původního očka byly vsunuty destičky s řadou nýtů. Tato výrobní technika je našemu území docela cizí a u prvních ostruh (tedy typu I) se vůbec nevyskytuje. Konkrétně zde můžeme opět uvažovat o starých římských

výrobních tradicích s rozhodně větší životností v oblasti Středoze-
mního moře na území chorvatského knížectví, v bezprostřední blízkosti
centra říše římské, než ve středním Podunají, kde byl římský vliv
oslaben během čtyř století, která se kladou mezi dobu kultury římsko-
provinciální a střední dobu hradištní.

Klasická forma vystupuje spíše odděleně od domácího vývoje, je
však nutno brát v úvahu i další vývoj ostruh tohoto typu. Původní
tvar proto nazývám variantou III A na rozdíl od mladší varianty III B.
Typ III A datuji do první čtvrtiny 9. století vzhledem k prvkům typu I,
datovaného do počátku tohoto věku. Také nepochybný vliv chorvat-
ských ostruh z přelomu 8. a 9. století nedovoluje mladší zařazení. Ori-
ginálnost formy se ale nemohla v mase ostruh domácího původu za-
chovat dlouho. Brzy také vidíme, že skutečně tento typ nezůstal beze
změn a podlehl převaze běžných výrobků. Výjimkou zůstaly honosně
zdobené exempláře, které se dostaly do Čech a vykazují souvislost
s moravskou produkcí. Touto problematikou se však budeme zabývat
ve zvláštní kapitole.

Další vývoj ostruh typu III

Jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, podlely ostruhy typu III
zákonům masové výroby a z tvarů poměrně pracných se začaly zjed-
nodušovat podle vzoru ostruh jiných typů, vhodnějších k běžnému ře-
meslnému zpracování. Nejlépe si rozdíl proti klasickému tvaru uká-
žeme na několika příkladech. Rozborem nálezových celků si pak mů-
žeme přiblížit problematiku vztahu pozdních ostruh typu III k ostat-
ním ostruhám. Také stratigrafická pozorování nám pomohou objasnit
jejich chronologickou pozici mezi velkomoravskými nálezy.

Nejdříve tedy nálezové celky lokality s největším počtem ostruh
klasického typu, ze Starého Města „Na valách“. Hrob 223/51 obsahoval
ostruhy (obr. IX:3) a soupravu kování, meč typu H a pozlacená
zdobená nákončí (Hrubý 1955, 524). Ostatní předměty nejsou pro ana-
lyzu podstatné. Nákončímí se zabýval J. Poulík (1970, 135) a považuje
je za projev karolinského vlivu na domácí produkci. Spolu s mečem
typu H (který se vyskytuje i v nejstarších hrobech) jsou určujícím
elementem pro datování celku do 1. poloviny 9. století. Ostruhy jsou
dlouhé a lehké, bodec, vsazený na nýt, je horizontálně členěn stup-
ňovitými zářezy a končí špicí. Menší ploténky mají již upravený tvar
čtyřúhelníka se zkosenými rohy, středové žebro a blíží se ostruhám
klasického typu z hrobu 19/48. Podstatný rozdíl je zde tedy v úpravě
bodce a lehčím pojetí celého tvaru. Pár ostruh se soupravou kování
byl nalezen v hrobě 313/49 (Hrubý 1955, 188). Ostruhy ještě zachová-
vají základní tvar a větší rozměry, také hráněný bodec je vsazen tra-
diční technikou a svou formou se nevymyká dřívějšímu provedení.
Celá ostruha je však lehčího pojetí a zvláště ploténky navazují na
domácí způsob výroby (obr. IX:5). Jsou vytepaný z jednoho kusu

a přikovány ke koncům ramen (ne tedy zasazeny do čelistí prodlouženého ramene). Počet nýtů se dosud shoduje (celkem 6), jsou však rozmístěny po okraji půlkruhovitě ploténky. Toto jsou již prvky domácího vývoje. Chronologickou pozici můžeme určit jen relativně, celý hrob byl překryt dvojnásobnou vrstvou hrobů a patří proto spíše staršímu než střednímu horizontu.

Oba hrobové celky naznačují poměrně rychlý vývoj typu III na území lokality, jestliže ještě v průběhu 1. poloviny 9. století původní klasický typ přešel koncepcí výrobků domácích dílen.

Vývoj typu III se neizoloval pouze na jedné lokalitě. Již v předchozí fázi byly uvedeny příklady z Břeclavi-Pohanska a Mikulčic. V Mikulčicích máme 6 ostruh, patřících další fázi vývoje, na Pohansku se objevuje hned několik nálezů. Především jsou to ostruhy z hrobu 106, které celkovým dojmem dosud silně připomínají klasický typ (Kalousek 1971, obr. 106). Poměrně silná ramena mají parabolický tvar, ploténky (na vyobrazení v publikaci není možné rozeznat techniku) zachovávají základní koncepci typu III. Bodec je však malý a tvar silně připomíná pozlacené exempláře typu II. Také parabolický tvar ramen je pro ostruhy typu II charakteristický. Chronologická pozice celku je relativně určena superpozicí hrobu 105 (bez nálezů). Nepatří tedy k úplně nejmladším. Spodní hranice zůstává otevřená.

Dalším celkem, patřícím do této problematiky, je hrob 296. Jedinými charakteristickými předměty, nalezenými v hrobě, byl pár ostruh s přezkami (Kalousek 1971, obr. 296). Tyto přezky mají zajímavý tvar štíhlého písmene D, který je ve velkomoravském inventáři poněkud neobvyklý. Běžně jsou přezky v podobě písmene D známy i ve starším horizontu, vycházejí však spíše z oválu. Analyzovaný tvar má lehkost, typickou pro pozdější výrobky. Zato ostruhy již sice ztratily hmotnost předcházející fáze, nemají ale dosud lehký tvar pozdních ostruh, jak je dále poznáme. Zachovaly se také poměrně velké ploténky tradičního tvaru, s nýty obloženými bronzovým filigránním drátkem. Ramena jsou téměř rovnoběžná, nemají ale románský tvar, známý u starších ostruh. Doposud však mají trojúhelníkový průřez jako všechny ostruhy typu III. Bodec chybí. Tento hrob má poměrně mladou stratigrafickou pozici. Porušuje žlábek vnější palisády, jejíž zánik určil B. Dostál (1969, 210) přibližně na přelom 9. a 10. století. Není tedy hrob 296 starší, než uvedené datum. Protože je však sám překryt hrobem 49, který je bez nálezů a patří nejmladšímu horizontu na pohřebišti, domnívám se, že lze hrob 296 datovat těsně na počátek 10. století. Otázkou zůstává, jestli i ostruhy samotné byly vyrobeny ve stejnou dobu. Ale i v případě, že přetrvaly určitý časový interval, musíme s nimi počítat jako s příkladem nejmladšího výskytu ostruh tohoto typu.

Opačnou situaci můžeme pozorovat u hrobu 174 (Kalousek 1971, obr. 174). Výbava mrtvého byla bohatá, do hrobu byl přiložen meč v pochvě, sekera, nůž s kostěnou rukojetí, břitvy, křesadla, nože a pár

ostruh s přezkami a průvlečkami. Většina uvedených předmětů se však vyskytuje průběžně a jen těžko je lze použít k bližšímu osvětlení problému. Železný meč typu X (podle Petersena) se na první pohled zdá nejlepším příkladem datovatelného předmětu, pokusíme-li se ale uvést skutečnou chronologickou hodnotu, zjistíme, že celá věc není tak jednoduchá. *J. Petersen (1919, 158—167)* považuje meč typu X za vikingský a datuje jej od počátku 10. do 12. století. *H. Arberman (1934, 227)* je naopak určuje jako franské s počátky v době karolinské. Toto datování u nás přejímá *V. Hrubý* a datuje meč typu X z hrobu 190/50 ve Starém Městě „Na valách“ do doby kolem r. 900 (*Hrubý 1955, 167*). *B. Dostál (1966, 68)* však bere v úvahu nález meče typu X v hrobě 280/II v Mikulčicích, zhodnocený *J. Poulikem (1957, 283)* a stratigraficky datovaný do 2. čtvrtiny 9. století. Určuje pak chronologický rozsah výskytu těchto mečů u nás do 1. poloviny 10. století, přičemž nevyklučuje ani časnější nálezy. Jestliže ještě uvažujeme o možnosti domácí výroby (*Dostál 1966, 68*), což rovněž komplikuje situaci, můžeme nakonec konstatovat pouze, že meč typu X se objevuje v mladší periodě doby velkomoravské a do té doby, dokud nebude podrobně vědecky zpracován s přihlédnutím k našim novým nálezům, nebude možno jej považovat za podporu chronologického určení.

Zůstávají nám pak z bohatého celku jen ostruhy s přezkami a průvlečkami, které můžeme zhodnotit ve vztahu k jiným ostruhám stejného i jiného typu. Ostruhy jsou nápadné svým lehkým tvarem, analogickým pozdním velkomoravským ostruhám, jak je poznáme dále. Ramena jsou dlouhá a tenká, téměř rovnoběžná, v oblouku zesílená. Bodec je válcovitý, tupě ukončený (na párové ostruze do špice). Technika nasazení není zřetelná. Malé ploténky tradičního tvaru ukončují ramena, činící dojem, jakoby byla vytažena z oblouku. I rozměry plotének naznačují spíše mladší vývoj. Naopak přezky, spojené s průvlečkami, které patří k páru ostruh, jsou běžné i v nálezových celcích starších (např. hrob 232/II v Mikulčicích, *Poulik 1957, obr. 101*).

Zajímavá je stratigrafie tohoto hrobu. Porušuje žlábek vnitřní palisády, datované asi k r. 863 (*Dostál 1969, 210*), není tedy starší než z poloviny 9. století. Sám je převrstven třemi hroby bez nálezů, pravděpodobně nejmladšího horizontu. Nalézá se pod destrukcí kostela — znamená to tedy, že je starší než zánik kostela. Shrneme-li všechny chronologické údaje, vyplyne z toho asi takový závěr: hrob patří do 2. poloviny 9. století, neboť nemůže být starší než r. 863, kdy pravděpodobně zanikla vnitřní palisáda, byl uložen v době, kdy kostel ještě stál a převrstvily ho tři hroby nejmladšího horizontu. Tomuto datování přímo neodporuje nález meče typu X a i celkový charakter ostruh mu odpovídá.

Další nálezy již nepocházejí z velkých centrálních pohřebišť, ale z lokalit vzdálenějších. Je to pár ostruh z hrobu 2 v Prostějově (*Dostál 1966, 154, tab. LXXI*) a jedna ostruha z objektu 13 v Pobedimi II - Na laze (*Vendtová 1969, 204, obr. 38:20*).

Ostruhy z Prostějova jsou středních rozměrů, které odpovídají i ostatním. Ramena jsou mírně parabolická až rovnoběžná a jsou ukončena ploténkami se 6 nýtů ve dvou řadách, nasazenými na konec ramene. Technika nasazení bodce není zřetelná. Na jedné ostruze je bodec zdoben příčnými paralelními rýhami, zřejmě se jedná o zbytky tausie. Tento prvek se objevuje u pozdních velkomoravských ostruh. Pravděpodobně reprezentují ostruhy z Prostějova periferní vývoj ostruh typu III, který se ojediněle objevuje i mimo centrum Velké Moravy.

Stejný dojem činí i ostruha z Pobedima, která zachovává základní tvar typu III, je však zřejmé, že pouze napodobuje vzdálený vzor. Tvar ramen je poněkud neobvyklý ve velkomoravském inventáři, spíše jej známe z pozdně římského materiálu. Pravděpodobně jde pouze o druhotnou deformaci. Ploténky zachovávají systém dvou plotének proti sobě, spojených středovým žebrem. Počet nýtů ale není znát. Bodec je delší, než je obvyklé u ostatních ostruh tohoto horizontu. Ostruha z Pobedima patří k nejvzdálenějším projevům typu III, kdy základní koncepce je již téměř setřena vlivem domácí výroby.

Jedinou cizí analogií, která je v dnešní době známa, je ostruha z Tartarie v Sedmihradsku (*Horedt 1958*, obr. 33). Jednotlivými prvky odpovídá spíše našemu vývoji, než případnému vlivu ze starochorvatského prostředí. Odjinud ostruhy podobného typu neznáme. Ostruha z Tartarie má vroubkovaný bodec podobně jako ostruha z Prostějova a zřejmě je na ní aplikována i technika vsazení bodce na nýt. Ramena jsou slabě parabolická, spíše v podobě písmene U a mají trojúhelníkovitý zaoblený průřez. Jsou ukončena ploténkami tradiční formy, která odpovídá nejvíce ostruze z Pobedima, mají však 6 nýtů ve dvou řadách proti sobě. Shrňme-li všechny uvedené prvky, zjistíme, že ostruha opět představuje okrajový výrobek, ovlivněný nejspíše ostruhami, produkovanými ve velkomoravských dílnách v pozdním 9. století.

Bohužel neověřený nález ostruh v blatnickém celku by v opačném případě významně přispěl k řešení rozváděné problematiky. Ostruhy jsou však rekonstruovány a nejdůležitější části, totiž ploténky, se na původním nálezu nezachovaly. Podle *G. Nagye (Eisner 1933*, obr. 22:2) by celkový tvar patřil ještě k typu III, nasvědčuje tomu oblouk ramen, masivní bodec i celková robustnost ostruhy, nemůžeme však rekonstrukci plotének považovat za průkaznou. Je to jistě škoda, vzhledy blatnický nález byl a ještě bude předmětem mnoha polemik a vědeckých rozborů.

Přesvědčili jsme se tedy, že určité ostruhy, patřící k typu III, opravdu vykazují znaky dalšího vývoje, ovlivněného jinými typy ostruh, které opět přejala některé jejich prvky. Také jejich chronologická pozice je podstatně jiná, než tomu bylo u ostruh v předešlé kapitole. Navrhují proto označit analyzované ostruhy jako typ III B, vzhledem k nepochybným genetickým vztahům ke klasickému typu III A a k mladší relativní i absolutní chronologii.

Tento typ se vyskytuje již v horizontech s jinými předměty. Kromě

meče typu H, vyskytujícího se průběžně ve starším období, je to meč typu X, spíše mladšího datování. Naznačuje nám poměrně široký časový rozsah výskytu, podporovaný i stratigrafickými pozorováními. Ve Starém Městě „Na valách“ lze tyto ostruhy datovat do 1. poloviny 9. století. Navazují přímo na typ III A a liší se od něj především lehčím pojetím vzhledu. Mezi typem III A a typem II, které se vyskytovaly souběžně, byl prakticky rozdíl v provedení, typ III A vypadá robustně, zatímco typ II jsou ostruhy vysloveně malé. Je tedy další vývoj typu III kompromisem domácích dílen, přejímajících techniku výroby lehkých ostruh i pro tyto ostruhy těžké. Ty byly sice reprezentativní (k tomuto účelu snad byly původně určeny), ale pro výrobu i použití dosti nevhodné. Nerozšířily se proto příliš a spíše se přizpůsobily domácím podmínkám.

Domnívám se, že ze Starého Města, Pohanska a Mikulčic se šíří na lokality vzdálenější od centra státu a účastní se tak procesu vytvoření obecného pozdního tvaru velkomoravské ostruhy. Jsem toho názoru, že teprve tehdy, kdy se ostruha dostala na venkovská sídliště, mohlo dojít zpětně na centrálních lokalitách k sjednocení tvaru, podstatně jednoduššího než starší formy a vyhovujícího potřebám společnosti vrcholného rozkvětu Velké Moravy. Zjednodušení a zkonsolidování slovanské ostruhy není ani tak výsledkem vývoje na hradištích, jako spíše přínosem venkovských lokalit. Tyto úvahy však již k problematice typu III B patří jen okrajově; ostruhy tohoto typu totiž přispěly ke konečnému výsledku také svým dílem, který není na první pohled patrný, ale objeví se nám teprve v širších souvislostech. Pak totiž teprve vystoupí společenská úloha ostruh tohoto typu — spočívá více v podnětu než v přímém ovlivnění. To konečně uvidíme zřetelně při rozebírání nálezových celků příslušných ostruh pozdního horizontu a při jejich hodnocení.

Zvláštní tvary typu III

Mezi ostruhami typu III nás na první pohled zaujmou ostruhy honosného vzhledu, které však nemůžeme zařadit do sledu vývoje, jak byl načrtnut výše. Stejně je obtížné jejich datování. K těmto exemplářům je nutno přistupovat individuálně a při jejich hodnocení musíme přihlídnout k různým okolnostem, např. geografické poloze a významu lokality, na které byly nalezeny.

Především jsou to známé ostruhy ze Starého Města „Na valách“, z hrobu 266/49 (*Hrubý* 1955, 187, tab. 62), které jsou v našem inventáři skutečnou raritou (obr. IX:4). Jejich vzhled je dostatečně známý, proto přistoupím přímo k analýze. Celkově budí masivní dojem. Tím navazují na typ I a typ III A. Stejně tak mohutný bodec, vsazený na nýt do prstence, je běžný v obou typech. Ramena mají trojúhelníkovitý, vně zaoblený průřez. To vše jsou prvky, prokazující dostatečně

domácí původ z typu I a typu III A. Také oblouk ramen odpovídá charakteristice typů I a III A (pokud lze soudit ze zlomků). S pozlacenými ostruhami z Mikulčic mají společný základní prvek ve výzdobě, totiž členění povrchu na políčka. Protože později se již něco podobného neobjevuje, musíme uvažovat o určitém vztahu mezi těmito, původem dosti vzdálenými objekty. Pravděpodobně se mezi dobu výskytu pozlacených ostruh z Mikulčic a analyzovaných exemplářů klade nepřilíš dlouhý interval, neboť přece jen najdeme rozdíly, anebo lépe, obojí mají společný právě jen základní rozvrh výzdoby do políček. Příčinou může být snadno rozdílný územní výskyt obou.

Ploténky jsou zato typickými produkty typu III A, počtem nýtů (4 po každé straně) se blíží ostruze z hrobu 224/51. Nejzajímavější je ovšem výzdoba střední části, která je pak aplikována na celém povrchu ramene a bodce. Jestliže V. Hrubý (1951, 183) odvozuje vzhled plotének od stylizovaného germánského zvířecího ornamentu, pak jej můžeme srovnávat se vzhledem alamanského nákončí z Crailsheim-Ingersheimu (Paulsen 1967, obr. 31:7), jehož výzdoba je rovněž silně stylizována — bezesporu pochází ze zvěrného ornamentu, běžného ve svém prostředí a skutečně silně připomíná ornamentiku plotének ostruh z hrobu 266/49. Také tvar ploténky a tvar nákončí jsou příbuzné, i když tento detail považuji za náhodný.

Prvky výzdoby jsou však ryze domácího původu. Se členěním ramen na políčka jsme se již setkali u ostruh z Mikulčic, také plastické provedení je odvozeno zřejmě od techniky vrubořezu, přičemž efektní střídání světla a stínu, což vyžaduje perfektní práci, zde nahrazují dvě techniky, totiž pozlacení a stříbrná tausie, které se rovněž objevily u starších nálezů. Technika zlacení povrchu je běžná u více druhů ozdobných předmětů, např. gombíků, nákončí, i ostruh. Je zajímavé, že zde bylo použito měděného pozlaceného plíšku, vbitého pomocí zdrsnění hrbolky na vyřezanou plošku povrchu. Jistě je tato metoda projevem cizího vlivu, protože ve velkomoravském materiálu se s ní setkáváme jen zřídka. Zato stříbrná tausie na vyvýšených políčkách je zcela domácí, přímou analogii najdeme právě u ostruh typu I z hrobu 232/II v Mikulčicích. Prakticky všechny prvky ornamentu jsou společné, ať již jde o kroužky, obloučky nebo klikatky. Stejného principu je použito i na výzdobě povrchu soupravy kování, náležející k ostruhám (Hrubý 1955, tab. 62).

V. Hrubý, který tuto jezdeckou soupravu publikoval a zabýval se i jejím rozbořem (Hrubý 1955, 187), ji podle stratigrafického pozorování klade do 1. poloviny 9. století. V původní zprávě uvažuje o vlivu z jihovýchodní Evropy (Hrubý 1951, 181), v publikaci celého pohřebiště však opravuje svůj názor a odvozuje charakter výroby těchto ostruh ze západoevropské produkce, dokonce naznačuje, že mohou být i karolinské. Je sice pravda, že mnohé prvky připomínají ostruhy západní Evropy, se všemi jsme se však setkali u ostruh starší domácí produkce a není proto důvodu uvažovat o přímých západních vlivech. Do-

máčí původ pozlacených ostruh z Mikulčic, ostruh typu I a konečně i domácí výroba typu III A byly již prokázány. Je proto pravděpodobné, že analyzované ostruhy ze Starého Města navazují na domácí produkci a byly vyrobeny ve staroměstských dílnách. Použití méně obvyklé techniky plátování zde znamená pouze nepatrný chronologický rozdíl. Je přirozené, že výroba, zvláště výroba honosných předmětů, přejímala ochotně každý nový prvek, zaručující efektní výsledek při použití relativně menšího úsilí než u původních technik.

Když tedy ostruhy typu I datujeme do počátku 9. století, přibližně stejně pozlacené ostruhy a typ III A do 1. čtvrtiny 9. století, nevzdáváme se příliš skutečnosti, jestliže ostruhy z hrobu 266/49 ze Starého Města „Na valách“ položíme do doby kolem r. 825. Byly pravděpodobně zhotoveny k reprezentačnímu účelu a osoba, které byly přiloženy do hrobu, měla zřejmě výjimečné postavení ve společnosti Velké Moravy.

Další ostruhu, vymykající se všeobecnému charakteru typu III, známe z dvojhrobu v Kolíně, kde byla nalezena spolu s bohatou výbavou exkluzivních předmětů (*Pič 1909*, tab. XVIII). Jejich rozbor snad nám umožní přiblížit problematiku ostruh samých. Nutno však říci, že výsledky všech dosavadních pokusů nejsou jednotné a samy o sobě nepřesvědčivé.

První rozbor kolínského hrobu podal *J. L. Pič (1890—92, 718—727)*. Současně se pokusil určit původ ostruh. V článku určuje západní (karolinský) původ, na karolinském tvaru se uplatňují černomořské a předasijské techniky. Ostruhy datuje do 9., nejpozději do 10. století, s největší pravděpodobností na přelom 9. a 10. století.

Posléze (*Pič 1909*, 119) však uvažuje o východním původu, převážně na základě výzdobné techniky. Později *J. Schráníl (1925, 164—165)* přehodnotil kolínský nález, srovnal ostruhy s nordickými (jmenovitě z Roedu) a došel k názoru, že jejich počátky sahají do doby merovejské (jako příklad uvedl stříbrnou ostruhu alamanského původu z hrobu ve Württemberku). Vyslovil se tedy pro západní původ.

Všechny starší pokusy o hodnocení kolínského nálezu shrnul a komentoval *M. Šolle (1966, 84—85)*. Dá se říci, že jeho komentář je opravdu vyčerpávající. Zdůraznil zejména nové moravské nálezy, které posunují chronologii níže, než se původně předpokládalo a mnoho prvků, odvozených zejména Schránílem ze vzdálených oblastí (např. severských), lze považovat za běžný zjev ve velkomoravské kultuře.

Velmi správná je poznámka, navazující na severské analogie u Schráníla, že totiž práce *H. Afbmana (1937)* zásadně mění pohled na kulturní prostředí Skandinávie a že je nutno považovat oblast severské kultury za sekundární, poplatnou především kultuře karolinské. To si můžeme snadno ověřit např. srovnáním obsahu souhrnné práce *J. Žaka (1969)* s našimi nálezy. Obě, tak územně vzdálené oblasti se shodují v prvcích karolinského umění, šířícího se ve vlnách ze svého centra. Zřetelný je zejména rozdíl v domácím pojetí přijatých

vlivů, kdy původní vzor se mění téměř k nepoznání a posléze se uplatňuje v převážné většině domácí vkus, používající případně cizí techniky. Z Arbmanovy práce vyplývá, že granulace a filigrány se v karolinské říši rozvíjely v průběhu 9. století. Obě techniky pocházejí z východu, jak již zjistil J. L. Pič. V karolinském prostředí však dostaly svou specifickou podobu, odlišnou od černomořského a předasijského jemného provedení. Ve velkomoravském inventáři často nalézáme šperky, zdobené granulací dvojího druhu: velmi jemnou, tzv. makovou, a hrubší, kde zrnka jsou podkládána prstýnky. Druhý typ granulace pokládá K. Benda (1966, č. 22) za karolinský. Zřejmě se na Moravě střetávají dva proudy, z východu a západu. Jaký je jejich vzájemný poměr, to zatím nevíme a nelze to na tomto místě řešit.

Na ostruže z Kolína (obr. IX:2) je nápadný její tvar, který J. Schrānil (1925, 164) nazval románským a který, protože je pro vnější vzhled výstižný, přebírám tak, jak je vyloženo v kapitole o I. typu. Ramena jsou neobyčejně dlouhá a na koncích mají malé ploténky, odpovídající vzhledem typu III. Techniku však nezachovávají, rovněž rozměry nejsou úměrné délce ramen. Ani u menších (ve srovnání s kolínskými) ostruh typu III se neseťkáme s malými ploténkami. I celkový lehký vzhled napovídá, že se jedná o pozdější vývoj, tedy o typ III B. Technika vsazení bodce do prstence je však až úzkostlivě zachována. To by již mluvilo ve prospěch vlivu z primární oblasti, ve které tato technika vznikla.

Nejnápadnější je však na kolínských ostruhách jejich výzdoba, s jakou jsme se u ostruh dosud neseťkali. Kombinace hrubší granulace a filigránu bývá obvyklá na ozdobných předmětech, a to více v oblasti karolinské. V materiálu na Moravě se seťkáme s tímto jevem zřídka, spíše jako s náhražkou granulace filigránem, a to hlavně u náušnic, jak je popsal V. Hrubý (1955, 228—238). S úmyslnou kombinací můžeme počítat vlastně jen v případě závěsku v podobě knihy, nalezeného u trojlodní baziliky v Mikulčicích (Poulik 1967, 135; 1975, 124—5, tab. 5). Tento předmět však mohl být vyroben v domácích dílnách podle karolinských vzorů. Na západě jsou obě techniky, použité ve výzdobě společně, rozhodně častější, a to i na vazbách knih (Utrecht), na výzdobě oltáře v Miláně (Hubert, Porcher, Volbach 1970, 220—222, 317), pravý typický filigrán se vyskytuje na obalu Codex aureus v Mnichově a žaltáři Karla Holého (Arbman 1937, 182). Analogická výzdoba k ostruže z Kolína je na závěsku, vyobrazeném v práci H. Arbmana (1937, 187, tab. 59:3).

Kromě ostruh se soupravou kování, které patří tematicky k sobě, obsahoval severní kolínský hrob honosnou soupravu kování, zdobenou vrubořezem a niellem. Celou garnituru označil K. Benda (1966, č. 56) za porýnský výrobek a datoval ji do 1. poloviny 9. století. Také známý pohár je podle něj porýnským importem (Benda 1966, č. 54). Stačí snad připomenout, že Tassilův pohár z konce 8. století určuje celý umělecký styl přelomu 8. a 9. století a že pohár z Kolína se stylově

nevymyká zmíněnému horizontu. Ostatní předměty nálezového celku, gombíky, přezky, jsou běžné na Moravě v 9. století.

Jestliže jsme si objasnili západní původ výzdoby ostruh a současně i určité vztahy k vývoji ostruh typu III B na Moravě, pak můžeme uvažovat o chronologickém zařazení nálezu. Bereme-li v úvahu ostatní předměty, pak nemohou být ostruhy s garniturou kování starší než 1. polovina 9. století. Horní hranici určuje výskyt granulace a filigránu v karolinském umění, tj. maximálně konec 9. století. Vzhledem k příbuznosti s ostruhami typu III B lze uvažovat přibližně o 2. polovině uvedeného věku. Podklad pro přesnější údaje nám poskytne vcelku podružný detail, totiž fakt, že ve výzdobě ramen se asi v polovině objevuje holé místo, stejně jako u mikulčických pozlacených ostruh. Jestliže jsem ostruhy ze Starého Města, které jsou rovněž příbuzné mikulčickým, datovala k r. 825, pak, beru-li v úvahu předchozí chronologická fakta, územní vzdálenost a to, že nemohlo dojít k příliš velkému časovému rozdílu u tak ojedinělého jevu, datuji kolínské ostruhy k polovině 9. století. Předpokládám přitom přímé styky s Moravou a určitý vztah k dílnám karolinské říše. Toto datování zhruba odpovídá závěrům *M. Šolleho* (1966, 86), který kolínský nález zařadil do horizontu A 2—3, tj. do starší doby velkomoravské.

Posledním nálezovým celkem, obsahujícím ostruhy zvláštního tvaru, jaký není běžný u ostruh typu III, je hrob 120 ze Staré Kouřimi. *M. Šolle* (1966, 221) tento hrob zařadil stejně jako kolínský do starší doby velkomoravské.

Ostruhy samy (obr. IX:1) charakterizoval jako typ I B Hrubého, protože však mají oproti jmenovanému typu rozevřená ramena, připouští i vliv typu I A (*Šolle* 1959, 405). Souhrnem však uvažoval o karolinském typu ostruh, vzniklých na západě ze západních vzorů (*Šolle* 1959, 404). Přestože uvedl jako analogii i biskupijské nálezy, nepokládal je zřejmě za podstatné pro vznik typu III A, naopak, označil je jako vlivy velkomoravské (*Šolle* 1959, 406). Dnes víme, že nálezy honosných ostruh v Biskupiji u Kninu se dělí na dva horizonty, z nichž starší je datován k r. 800 (*Vinski* 1965, 138). Co z toho vyplývá pro vznik typu III A, bylo již uvedeno v příslušné kapitole. Nás nyní zajímá, ke kterému okruhu ostruh typu III lze zařadit honosné kouřimské ostruhy. Tvarem ramen se neliší od pozdních tvarů moravských, zvláště je nápadná shoda s ostruhami zvláštního tvaru v hrobě 266/49 ze Starého Města „Na valách“. Celkový dojem je mohutnější než u ostruh moravských a především bodec zaujme svou délkou, jaká není u ostruh typu III obvyklá. Prvkem, který již v pozdních tvarech tohoto typu neznáme (neznáme jej vlastně vůbec), je také zlacení stříbrného plechu, kterým je plátován povrch. S náznakem jsme se již setkali u jmenovaných ostruh ze Starého Města. Tendence pokrytí povrchu zlatem je běžná právě u biskupijských ostruh pozdního horizontu (*Vinski* 1965, obr. 8). U nás jsme ji poznali poprvé a naposledy na počátku 9. století u mikulčických honosných exemplářů. Ani

tam však nešlo o plátování, ale o přímé pokrytí povrchu zlatým povlakem, zřejmě chemickou cestou. Nemůžeme bohužel zjistit, zda chorvatské ostruhy byly zlaceny přímo nebo plátovány zlatem. Rozhodně však techniku plátování musíme považovat za vliv mimovelkomoravský.

Pohled na kouřimské ostruhy odpovídá charakteristice chorvatské ostruhy pozdního 9. století, jak ji podal *Z. Vinski* (1965, 143). Také rozvrh výzdoby má analogie na jihu. Ornament pokrývá celý povrch ramen, prostřední části plotének a dolní válcovitou polovinu bodce. Kuželové ukončení zůstává bez výzdoby. Ornament sám však z jihu nepochází. Po celé Evropě je sice znám vegetabilní motiv ve výzdobě, na západě však v podobě úponky, na jihu spíše v jakémsi lidově ornamentálním pojetí. Pouze na Moravě známe palmetu, použitou ve výzdobě tepaných gombíků v tolika variantách a se zřetelným vývojem, že můžeme nakonec mluvit o domácím motivu, i když, jak píše *K. Benda* (1966, č. 22), je palmeta původně sasánovský prvek. Na Moravě sice prozatím neznáme motiv zavěšené palmety, tak, jak jej vidíme u kouřimských ostruh, ale variabilita palmet je tak velká, že takovou kombinaci nemůžeme vyloučit. Považuji proto motiv zavěšených palmet, použitých ve výzdobě povrchu ostruh z hrobu 120 v Kouřimi, za velkomoravský prvek a doklad styků Staré Kouřimi s centrálními lokalitami Velké Moravy.

M. Šolle (1966, 42) považuje masivní kouřimské ostruhy za starší než kolínské, které jsou lehčí. Srovnáme-li však rozbor obou, vidíme, že rozdíl ve vzhledu není záležitostí chronologickou, ale genetickou. Každý pár ostruh má svůj původ v jiné oblasti a není proto vyloučeno, že oba jsou buď současné, anebo v obráceném chronologickém poměru, než jak určil *M. Šolle*.

Ten zařadil hrobový celek 120 do horizontu A 2 (*Šolle* 1966, 221), tedy asi do 3. čtvrtiny 9. století. V podstatě s tím souhlasí datování *K. Bendy* (1966, č. 68), který podle umělecko-historické analýzy datoval ostruhy do 2. poloviny 9. století a garnituru kování na počátek 2. poloviny 9. století (*Benda* 1966, č. 69). Vzhledem k silným vztahům k chorvatskému území pozdního 9. století bych se přiklonila spíše k datování mladšímu, přes nesporné vlivy velkomoravského prostředí 1. poloviny 9. století. V úvahu by pak přicházela nejen datace *Šolleho*, neváhala bych však datovat tyto ostruhy i později, přesněji k r. 875.

Jako zajímavost uvádím hodnocení hrobu 55 z Kouřimi *K. Bendou* (1966, č. 65), který v rozporu s *M. Šollem* (1966, 221 — datoval tento hrob k r. 825) umělecko-historickým rozbořem dospěl k určení r. 850 jako chronologické pozice tohoto celku. Jestliže *M. Šolle* (1959, 407) klade mezi hroby 55 a 120 časovou mez asi dvaceti pěti let, přijdeme opět k r. 875 jako datování hrobu 120.

Zvláštní tvary ostruh typu III nepřispívají sice přímo k řešení obecné problematiky těchto ostruh a je třeba je hodnotit právě z pozice charakteristiky typu III s přihlédnutím k různým vlivům, které právě způsobují jejich výjimečnost, poskytují nám však příležitost objasnit

vztahy společensko-výrobního prostředí Velké Moravy k jiným výrobním oblastem, zvláště v jižní a západní Evropě a obohacují tak náš pohled na obraz Evropy v počátcích feudalismu.

Ostruhy typu IV

Na podkladě ostruh typu II s přibráním prvků typu III se vyvinul nový typ velkomoravských ostruh, rozšířený již obecně na centrálních i venkovských pohřebištích. Z typu II přebírá v první řadě lehkost provedení, malý bodec a základní formu ploténky. Vliv typu III se projevuje hlavně ve větších rozměrech ostruh a prodloužení ramen. Změny na ploténkách (tj. rozměry, počet a umístění nýtů) jsou podle mého názoru podmíněny masovou produkcí i užíváním — jsou praktičtější a jednodušší než předešlé.

Charakterizovala bych tedy ostruhy typu IV takto:

1. větší rozměry (průměrná délka 16,2 cm),
2. lehké provedení,
3. malý bodec,
4. dlouhá ramena, parabolická i ve tvaru U,
5. malé ploténky různého tvaru, většinou s dvěma, výjimečně s jedním nebo třemi nýty a středovým žebrem.

U ostruh z hrobů 169 (obr. X:1) a 230 v Břeclavi-Pohansku (*Kalousek 1971*, obr. 169 a 230) bych vytkla blízký vztah k ostruhám II B 1. Mají kromě výše uvedených znaků plasticky zdobenou ploténku. Výzdoba je hvězdovitě soustředěna kolem jednoho nýtu ve středu plochy a u ostruh z hrobu 230 se opakuje i na soupravě kování. Oba hroby jsou důležité i pro chronologii. Hrob 169 přetíná žlábek vnitřní palisády, je tedy mladší než r. 863. Současně je však překryt třemi mladšími hroby bez nálezů (zřejmě nejmladšího horizontu). V hrobě 230 pak byly nalezeny 2 pozlacené gombíky s tepaným motivem jednoduché palmety a skleněný gombík, zasazený do filigránské obroučky. Tepaný gombík je pravděpodobně nejstarším předmětem v hrobě, neboť filigrán se objevuje v době pozdější a hrob sám byl v superpozici nad starším hrobem.

K určení vztahu ostruh typu IV k typu II (konkrétně variantě A) nám poslouží stratigrafie hrobů 154 a 194 ze stejné lokality (*Kalousek 1971*, obr. 154 a 194). Oba hroby obsahovaly stejné ostruhy s vroubkovanými bodci (pozůstatky původní tausie?) a překrývaly hrob 246 s ostruhami II A (*Kalousek 1971*, obr. 246). Je to doklad pozdějšího výskytu typu IV a nepřímý důkaz linie vývoje z typu II.

Že s ostruhami typu IV musíme počítat především v 2. polovině 9. století, to nám dokládají další hroby, překrývající žlábek vnitřní palisády na hradišti Pohansko. Ostruhy z hrobu 148 (*Kalousek 1971*, obr. 148) mají na ploténce uprostřed žebrování a bodec vroubkovaný. Tento hrob byl překryt hrobem 141 (*Kalousek 1971*, obr. 141) s gombíky, které mohou být i velmi staré (motivy v jejich výzdobě jsou

běžné u stylu Tassilova poháru) a v tomto případě chronologicky nespolehlivé. Dalším celkem z 2. poloviny 9. století je hrob 89 (*Kalousek 1971*, obr. 89), zajímavý tím, že obsahoval dvě ostruhy typu IV, z nichž jedna má široce rozevřená ramena, lopatkovité ploténky a vroubkovaný bodce, zatímco druhá je užší, ploténky mají tvar nepravidelného šestiúhelníka a vroubkování bodce se liší. Ke skupině ostruh s vroubkovanými (snad tausovanými) bodci se řadí i ostruhy z hrobu 102 (obr. X:4) na téže lokalitě (*Kalousek 1971*, obr. 102). Tentokrát mají obě ostruhy stejný způsob vroubkování bodce i tvar plotének. Tento celek nemá žádnou stratigrafii, ale vzhledem k jednotnému tvaru jej také můžeme přiřadit do 2. poloviny 9. století.

Ke stejnému typu patří i ostruhy s jednoduchými bodci, zachovávající základní tvar typu IV. Ani tyto ostruhy nemáme spolehlivě datovány, určitou oporou nám může být skutečnost, že hrob 163 z Pohanska (*Kalousek 1971*, obr. 163) byl ve stejné stratigrafické poloze jako hrob 24 (*Kalousek 1971*, obr. 24), ve kterém byly ostruhy počátečního stadia ostruh s dlouhými bodci (obr. XV:2). Oba hroby překrýval hrob 135 (*Kalousek 1971*, obr. 135), obsahující 2 tepané gombíky s palmetami jako předměty nejstarší, dále 2 náušnice se 4 bubínky, pokrytými hrubou granulací, 2 náušnice se 6 zachovanými bubínky, pokrytými makovou granulací ve vzoru a 4 náušnice se 7 bubínky, ale již v úpadkové formě, které považují v tomto celku za nejmladší. Nelze prozatím zodpovědně určit chronologii tohoto hrobu, soudím však, že bohatství šperku souvisí s maximálním rozkvětem Velké Moravy a že by tedy mohl náležet do počátku poslední čtvrtiny 9. století. Vyplývá z toho, že oba porušené hroby musí být starší. Tam by patřil i další pár ostruh (obr. XII:1) tohoto typu z hrobu 120 z Pohanska (*Kalousek 1971*, obr. 120). Jeho stratigrafie neodporuje předešlým závěrům, neboť je překryt jedním mladším hrobem bez nálezů a pohřebiště nepatří k nejstarším.

Z Mikulčic známe celkem 46 kusů ostruh typu IV, téměř všechny pocházejí z hrobů na akropoli. V tomto případě však nejsou publikovány nálezové celky, a proto nám tyto ostruhy nemohou být oporou při určování chronologie.

Právě tak nemůžeme datovat ostruhy typu IV ze Starého Města „Naválách“, i když např. ostruhy z hrobu 307/49 (*Hrubý 1955*, obr. 33:4) mají zajímavý tvar ploténky, u tohoto typu neobvyklý — totiž trojúhelník, obrácený špicí dolů, po jednom nýtu v každém rohu. Ani ostruhy z hrobu 112/51 (obr. XI:2, XIII:6), které zachovávají klasickou formu typu IV, nemají žádné průvodní nálezy, ani nálezové okolnosti, umožňující alespoň přibližné chronologické závěry (*Hrubý 1955*, 505).

Zlomky ostruh z hrobu 289/51 (*Hrubý 1955*, 535) mají na štíhlém bodci a lehkých ramenech rýhování, což může být pozůstatek po tausování a snižovalo by to případně spodní hranici výskytu. Ploténky a celkové provedení však odpovídají typu IV (obr. X:2). V hrobovém

celku byla ještě jedna sekera s ostny a břitva, tedy předměty chronologicky nevýrazné.

Velmi typické jsou ostruhy z hrobu 5/57 (*Hochmanová 1962*, tab. VIII:8), větších rozměrů, lehkého provedení, s delším bodcem vsazeným do oblouku ramen, na půlkruhových ploténkách dva nýty (obr. XII:4). V hrobě kromě příslušné soupravy kování nebyly žádné předměty.

Podobné jsou zlomky ostruh z hrobu 251/51 (*Hrubý 1955*, obr. 33:9) a 265/51 (*Hrubý 1955*, obr. 33:5). Ostruhy z hrobu 265/51 (obr. XII:3) měly původně rýhovaný bodec (snad tausovaný) podobně jako ostruhy z Pohanska, v nálezovém celku byla ještě břitva, sekera a vědro, což lze považovat za výstroj jízdního bojovníka, ne však za dostatečně datovatelné předměty. Ostruhy z hrobu 251/51 mají menší bodec a ploténky s dvěma nýty jsou připojeny tak, že konec ramene tvoří na nich středové žebro (obr. XI:3). Také v tomto hrobě byla kromě soupravy kování pouze sekera.

Z pohřebiště v Modré, okr. Uherské Hradiště, z hrobu 22 (*Hrubý, Hochmanová, Pavelčík 1955*, 74—5), pochází pár ostruh typu IV se soupravou kování (obr. XII:2). Kromě toho byla v hrobě nalezena dvě nákončí, jedno tzv. slovansko-avarské a druhé pozlacené, zdobené na rubu úponkovým motivem, podle určení autorů západní provenience. *J. Poulík (1970, 134)* považuje tento hrob za jeden z nejstarších na pohřebišti a datuje jej do 2. čtvrtiny 9. století.

Ostruhy typu IV se v poměrně velkém počtu vyskytují na venkovských pohřebištích v hrobech bojovníků. Pár ostruh z mohyly 5 ve Žlutavě, okr. Gottwaldov (*Dostál 1966, 195*) bylo nalezeno spolu s vědrem, sekerou bradaticí, mečem typu H a 2 kopími. Je to výbava, příznačná spíše pro starší období (zvláště meč a kopí), je však třeba mít na paměti, že se nejedná o význačnou lokalitu v centru státu a musíme proto počítat s určitým časovým odstupem. Přesto nám tento hrob snižuje spodní hranici výskytu ostruh typu IV. S podobnou situací se setkáváme i u ostruh z Bošovic, okr. Vyškov (*Dostál 1966, 114*), Staré Břeclavi-Zvolenců (*Dostál 1966, 119*) a Lipova, okr. Hodonín (*Dostál 1966, 140*). V hrobě 11 z Bošovic kromě páru ostruh typu IV a soupravy kování bylo nalezeno kopí, sekera a nádoba blučinského typu. Ostruhy samy patří i uvnitř typu IV k největším (d = 17,7 cm) a jsou velmi lehkého provedení (obr. XIII:4). Ostruhy z hrobu 6 z lokality Stará Břeclav-Zvolence nejsou příliš velké, mají delší bodec a na konci ramene náznak rozšíření v ploténku se dvěma nýty (obr. XI:4, XIII:2). U bodce je zřetelná technika připevnění nýtem k oblouku ramen. V hrobě bylo nalezeno ještě kopí a vědro. Také v hrobě 1 z Lipova bylo kopí a sekera s párem ostruh velmi lehkého provedení, charakteristického pro typ IV, ale s velkými obdélnými ploténkami, na vnější straně se zbytky zářezů (asi původně tausie), na vnitřní straně vystupuje 1 nýt (obr. XIII:3).

Spolu s jednou ostruhou byla nalezena v hrobě 1 v Kyjově, okr.

Hodonín, sekera bradatice (*Dostál 1966*, 137). Ostruha sama je poměrně malá a vzhledem odpovídá spíše typu II, ploténka je ale charakteristická pro typ IV (obr. XIII:5). Jedná se zřejmě o přechodný, dosud nevykrystalizovaný tvar.

Na pohřebišti ve Skalici, okr. Senica, byly ostruhy typu IV (obr. XI:1) nalezeny v mohyle 22 spolu s vědrem a v mohyle 29 se sekerou a nožem (*Kraskovská 1959*, 165—6, obr. II:5—8). Z hrobu 1 v Kloboukách, okr. Břeclav (*Dostál 1966*, 134), pocházejí velké ostruhy (d = 18 cm), hliněná láhev, vědro a náhrdelník z korálek ze skelné pasty. Podle láhve by bylo možné zařadit hrob k mladému horizontu. S sekerou a vědrem byly uloženy dlouhé ostruhy typu IV s vroubkovaným bodcem z hrobu 2 v Březolupech, okr. Uherské Hradiště (*Dostál 1966*, 122). V Pěnčíně, okr. Prostějov, v hrobě 6 se hrobový celek skládal ze zlomků dvou ostruh (zřejmě typu IV), sekery, bronzové náušnice, korálek ze skelné pasty, skleněného gombíku a páru bronzových nezdobených gombíků, většinou předmětů, vyskytujících se průběžně po celé velkomoravské období, popřípadě v mladších horizontech (*Dostál 1966*, 152). Ostruhy z Luhačovic, okr. Gottwaldov, byly v hrobě pohromadě se sekerou a vědrem (*Dostál 1966*, 142). Páru ostruh z Březolup se vzhledem podobají ostruhy z hrobu v Trenčíně, nejsou sice tak velké, dodržují však dlouhé a štíhlé proporce i oblouk ramen v podobě písmene U. Byly nalezeny spolu s vědrem (*Říhová 1962*, 42—45)

Jediné dvě ostruhy, které nepocházejí z hrobů, jsou ostruha s inventárním číslem 594-931/68 ze sídliště v Mikulčicích (*Klanica 1970*, tab. 50:3) a ostruha z objektu 22 v Pobedimi II - Na laze (*Vendtová 1969*, obr. 44:7). Obě, pokud lze pozorovat, zachovávají základní lehké provedení, charakteristické pro typ IV a ploténky rovněž odpovídají uvedenému typu.

Jak je z uvedeného přehledu zřejmé, podkladů pro datování výskytu ostruh typu IV máme velmi málo. Z výsledků rozboru nálezů z Pohanska vyplývá, že na této lokalitě s nimi nemůžeme počítat dříve, než po polovině 9. století, zatímco hrobové celky z Modré, Žlutavy, Lipova a Starého Města, hrob 289/51, by nevyklučovaly ani výskyt pod touto hranicí.

Domnívám se, že v tomto případě musíme vycházet z celkové situace a nemůžeme se opírat pouze o stratigrafická pozorování a rozbor nálezových celků. Bereme-li v úvahu všechny nálezové okolnosti ostruh typu IV, zarazí nás jistě skutečnost, že byly nalezeny všechny v hrobech (až na zanedbatelné procento), a to bez bohatších předmětů, jak je obvyklé u typů předešlých. Pouze 2 páry byly provázeny gombíky, ostatní se vyskytly v hrobech bojovníků se zbraněmi, většinou sekerami, doplněnými kopím nebo mečem — to však není pravidlem. Dále považuji za důležité, že se ostruhy tohoto typu vyskytly nejen na centrálních lokalitách, ale v poměrně velkém množství na venkovských pohřebištích, kde pouze v jednom případě nebyla v hro-

bě zbraň, ostatní mají výbavu typicky bojovou. Kromě toho se na venkovských pohřebištích nachází málo ostruh jiných typů a na některých párech typu IV lze pozorovat přechodné prvky. Vyvozují z této situace, že ostruhy jako předmět pouze válečný přestávají být záležitostí skupiny lidí, soustředěných na centrálních lokalitách, kteří mají majetkové předpoklady k jízdniému boji, ale že vlivem válečných událostí došlo k reorganizaci vojska a zdůraznění jeho jízdni složky a tím se rozšířil i okruh uživatelů ostruh nejen na hradištích, ale i v okolních osadách. Počátky tohoto procesu lze pozorovat i u ostruh typu II. Předpokládáme-li překrývání horní hranice výskytu ostruh typu II a spodní hranice výskytu ostruh typu IV, jak to vyplývá z nálezových celků a linie vývoje, domnívám se, že k tomu došlo ještě před r. 850, hlavní vlna se však dostavila až po tomto datu a je pro druhou polovinu 9. století typická. Do tohoto období proto kladu většinu nálezů ostruh typu IV. Jestliže se vyskytují pohromadě s prvními formami ostruh s dlouhými bodci, je to opět dokladem intenzivní vojenské činnosti, spojené se zdokonalováním válečné techniky.

Ze srovnání jednotlivých nálezů vyplývá, že nebyly vyráběny, alespoň větší část, individuálně, ale že se na jejich vzhledu a technice projevují známky specializované výrobní činnosti. Těžko můžeme počítat s jevem, obdobným středověkým cechům, je však pravděpodobné, že mezi výrobci železných předmětů se našlo i několik specialistů výroby ostruh.

S novými nálezy se jistě rozšíří i možnosti propracování absolutní chronologie a pak teprve budeme moci říci více o těchto ostruhách, představujících produkty masové výroby velkomoravských dílen. Především ony by nám měly upřesnit představu o tehdejší situaci. Je nezbytně zapotřebí zjistit způsob výroby ostruh tohoto typu, abychom mohli navázat na starší vývoj a vystopovali staré výrobní tradice i nový technický přínos. Nepochybuji o tom, že by se pak podařilo definitivně vyřešit problém vzniku ostruh s dlouhými bodci.

Toto téma jen zdánlivě nesouvisí s ostruhami typu IV. Neznáme totiž k tomuto typu analogie jinde než na Moravě. Pravděpodobně sem patří i několik málo nálezů z přilehlé oblasti Slovenska a snad i Maďarska (*Nagy 1913*, 250—251), stále se však pohybuje pouze na území Velké Moravy. Nejbližší tvary najdeme až na území Čech, zde jsou to však ostruhy s dlouhými bodci, které mají ploténky velmi malé se dvěma nýty. Takové zase nenajdeme na Moravě. A je proto pravděpodobné, že ploténky i tvar ostruh typu IV našly pokračování ve vývoji ostruh s dlouhými bodci, a to na území českého státu, zatímco v domácím prostředí úplně zanikly.

Ostruhy se širokými rameny — typ V

Tyto jednoznačně charakterizované ostruhy jsou zvláštní kapitolou v rozsahu velkomoravských ostruh. Neznám k nim ani bezprostřední

předchůdce, ani vhodné analogie. J. Žak uvádí mezi ostruhami s háčky také dva exempláře se širokými rameny z lokalit Mniszki a Prusinowska Wólka, pocházející z 2. poloviny 6. století, které připisuje tzv. kultuře mazurské (Žak 1959, 48—9). Jinak máme nejbližší vzory v ostruhách římsko-provinciální kultury tak, jak je uváděl M. Jahn (1921, obr. 85). Mezi ostruhami s háčky z našeho území známe i ostruhu z širokého železného plechu z Břeclavi-Pohanska, zmínila jsem se však již o tom, jak je tato forma problematická. Z Pobedima známe ostruhu se širokými rameny, ukončenými čtvercovým rámečkovým průvlekem.

V. Hrubý (1955, 190) pokládal ostruhy se širokými rameny, jím označené jako typ III, za víceméně úpadkovou formu velkomoravské ostruhy, tedy za poměrně pozdní jev. J. Poulík tento tvar hodnotí v souvislosti s nálezy z Mikulčic, nejprve je srovnal s analogiemi ze Stehelčevsi a Bauergrundu a došel tak k datování do poslední třetiny 9. století (Poulík 1957, 328), pak přidal i další nálezy na Pohansku a v Pobedimi (Poulík 1963, 54). Do 10. století datoval velkomoravské ostruhy se širokými rameny H. Preidel, považoval je za pozdně karolinské (Preidel 1940, 495). V poslední době podal přehled těchto ostruh, doplněný dosud neregistrovanými nálezy, B. Dostál (1966, 75—6). Upozornil přitom na to, že tento tvar známe vlastně již ze 7. a 8. století.

Jaký vzájemný vztah mají chronologicky odlišné nálezy, to, podle mého názoru, dosud nemůžeme rozhodnout. Velmi pravděpodobně se staly základnou vývoje římskoprovinciální ostruhy z plochého pásku, nemáme však dostatek srovnávacího materiálu k rekonstrukci další linie.

V celém materiálu ostruh se širokými rameny však můžeme pozorovat řadu variant, což svědčí o samostatné formě a ne tedy o úpadku výroby. Jejich existence na hradišti v Pobedimi také naznačuje, že tento typ ostruh se vyskytoval i v době starší, než se obecně předpokládá. Pravděpodobně byl ovlivňován průběžnými formami jiných velkomoravských ostruh. Je však velmi obtížné tyto náznaky prověřit, neboť typ V se velmi často vyskytuje v nálezových celcích bez jiných průvodních nálezů nebo s těmi, jejichž chronologii bude nutno upřesnit (jako například gombíky). Také v relativní chronologii je patrný nedostatek stratigrafických pozorování.

Ostruhy se širokými rameny jako typ V můžeme podle vzhledu rozdělit do čtyř variant:

- V A — se stejnoměrně širokými rameny, na koncích s nýty,
- V B — s výřezy v ramenech, na koncích s ploténkami,
- V C — s výřezy v ramenech,
- V D — s průvleky na koncích zúžených ramen.

Relativně chronologický poměr jednotlivých variant není znám. Pokusím se však na příkladech objasnit horizonty, ve kterých se vyskytují.

Varianty V A

Nálezový celek hrobu 261/49 (obr. XIV:7) ze Starého Města „Na valách“ nám dokládá společný výskyt ostruh V A se stříbrnými gombíky s tepaným srdcovitým meandrem a měděnými gombíky s tepanými palmetami. Tyto ostruhy mají bodec zdobený dvěma dvojicemi obvodových rýh.

Zajímavým dokladem jsou zlomky ostruh z hrobu 983 z Mikulčic (*Klanica 1970*, tab. 48—17). Rameno je pokryto tepanou výzdobou obloučků a malých kroužků. Zřetelně lze pozorovat techniku přínýtování bodce.

Přechod k variantě V B patrně tvoří ostruhy z hrobu 86/51 ze Starého Města (*Hrubý 1955*, 502). Konce ramen jsou zploštělé na způsob ploténky se dvěma nýty, nerozšiřují se však. Celkový tvar ostruhy odpovídá mladším tvarům typu IV, hlavně lehkým provedením, i když ramena jedné ostruhy se zřetelně sbíhají (obr. XIV:1).

Ostruhy varianty V A se tedy vyskytují spolu s tepanými gombíky. Lze také najít mezičlánek variant V A a V B.

Varianty V B

Ostruhy této varianty můžeme rozlišovat podle formy plotének. Zajímavé je, že se objevily pouze tvary plotének typu II a IV, zatímco ploténka typu III je v tomto provedení neznámá. Znamená to snad, že v době, kdy byly tyto ostruhy vyráběny, již typ III neexistoval? K tomuto prohlášení nemáme kromě uvedené skutečnosti dosud žádné doklady. Snad je příčinou také územně poměrně omezený výskyt obou typů nebo složitější konstrukce ploténky typu III. Prozatím můžeme konstatovat, že se varianta V B vyskytla spolu se stříbrným gombíkem, zdobeným filigránem, a to v hrobě 10 na pohřebišti Staré Město „Špitálky“ (*Poulik 1955*). Ostruhy z tohoto hrobu (obr. XIV:3) mají malé ploténky typu II A a profil ramen je uprostřed zvýšený (což není právě obvyklé). Že se však ostruhy varianty V B vyskytují i v horizontu tepaných gombíků, to dokazuje hrob 51/VI z Mikulčic, obsahující ostruhy V B s ploténkami typu II B 1 spolu se stříbrnými gombíky, zdobenými palmetami (*Poulik 1963*, obr. 27:4). Ostruhy byly původně datovány J. Poulíkem do 1. poloviny 9. století a údajně tausovány (*Poulik 1963*, 55).

Stejně hodnotil J. Poulik (1963, 55) i hrob 85/VI z téže lokality, který leží pod hrobem s bronzovou, stříbrem plátovanou záušnicí. Ostruhy spojil s tvarem zlatých exemplářů. Mají, kromě plotének stylu II B 1 a výřezu v ramenech, ještě navíc plošku těsně nad výřezem, zdobenou rytými liniemi (obr. XIV:6). Je to tvar opravdu ojedinělý a otázkou zůstává, jestli zde nebyly předlohou západní ostruhy 7. a 8. století s očkem nebo zdobeným terčikem uprostřed ramen (viz *Stein 1967*, II. díl — tabulky).

S ploténkami typu IV se vyskytují ostruhy z hrobu 210/49 ze Starého Města „Na valách“ (Hrubý 1955, 190). Tento hrob je pozoruhodný tím, že je v superpozici nad hrobem, obsahujícím meč typu H. Tato skutečnost spolu se vztahy k typu IV řadí hrob 210/49 do mladšího horizontu.

Varianta V C

Je opravdu nejrozšířenější variantou tohoto typu ostruh a neomezuje svůj výskyt pouze na centrální lokality. Ramena mají plochý profil, často se zesíleným okrajem. Výřez je obvykle v polovině délky ramen, někdy v dolní třetině. Řemen byl upevněn dvěma nebo třemi, výjimečně jedním nýtem (sídlištní vrstva v Mikulčicích — *Klanica 1967*, tab. 18:8) v dolním okraji ramen. Jako u všech ostruh typu V je bodec přinýtován.

Nejzávažnějším nálezovým celkem zůstává hrob 70/VI z Mikulčic. Jako celek jej datoval J. Poulík (1963, 49) do poslední třetiny 9. století. Obsahoval ostruhy V C (obr. XIV:4a, b), zlomek ostruhy V B (obr. XIV:4c), pásovou soupravu kování z počátku 9. století, tepané gombíčky s palmetou a stříbrný gombíček, zdobený jemnou granulací do vzorku (Pouлік 1963, obr. 17). Z toho nejstarším nálezem je pásová souprava kování. Ostruhy nám dokládají určitou, alespoň částečnou synchronii varianty V C a V B. Gombíky s tepanými palmetami známe jak ze starých, tak i mladších nálezových celků, dá se však obecně říci, že mohou být pokládány za starší. Chronologickou pozici granulovaného gombíku lze těžko upřesnit. Podle těchto předpokladů nelze sice určit absolutní chronologii, přesto bych však hrobový celek považovala za starší, než byl původně datován. Oporu relativní chronologie máme také u hrobu 59/VI v Mikulčicích (Pouлік 1963, obr. 26:3), který překrýval hrob s ostruhami II B a je tedy pravděpodobné, že tyto dvě skupiny nebyly úplně současné. Jiným takovým detailem je skutečnost, že pár ostruh z Předmostí — pohřebiště I, Chromečkova zahrada (obr. XIV:2), patří ke starší skupině hrobů (Dostál 1966, 155, tab. XXXVI:11).

Další nálezy máme v Mikulčicích z hrobu 56/VI (Pouлік 1963, 54, obr. 25), 282/II (obr. XIV:5, Pouлік 1957, 328, obr. 102:1, 8) a ze sídliště (Klanica 1967, tab. 18:8) — tato ostruha má neobvykle široce rozevřená ramena, a pak z hrobu 142 na Pohansku (Kalousek 1971, obr. 142); ostruhy z Pohanska jsou zajímavé rytou výzdobou na ploše ramen. Žádné z těchto ostruh však nemají průvodní nálezy ani nálezové okolnosti dostatečně vypovídací hodnoty. I když jsou tedy početně více zastoupeny než předchozí dvě varianty, nemůžeme zodpovědně zhodnotit jejich chronologický význam. Ostruhy typu V C se vyskytují pravděpodobně současně s typem V B, s tepanými gombíky a ojedinelé s granulovaným gombíkem. To je však pouze jeden příklad

a těžko lze závěry, vyplývající z jednoho náleзовého celku, aplikovat na další nálezy.

Varianta V D

V této formě známe jen jeden příklad a sice z Pobedima, okr. Trenčín, z objektu 2 (*Bialeková 1972*, 124, obr. 2). Ostruha má v dolní části zúžená ramena, ukončená pravidelnými čtvercovými průvlečkami. Horní hranice datování je dána zánikem hradiště (*Bialeková 1972*, 128).

Shrneme-li tedy dosavadní poznatky o typu V, pak vyjde najevo, že jde o ostruhu se zvláštním, osobitým vývojem, odděleným od jiných forem velkomoravských ostruh, u kterých však přesto můžeme pozorovat vzájemný vztah mezi různými skupinami. Ostruhy typu V jsou jistě bližší typu II, jestliže varianta V B obsahuje exempláře s ploténkami, vlastními tomuto typu. Určitý vliv můžeme vystopovat i u typu IV, i když jej vlastně pozorujeme pouze u jednoho páru. Zato úplně chybí jakékoliv známky styku s typem III, ať již staršími, nebo vyvinutými formami. Rovněž se typ V nedoživá ostruh s dlouhými bodci a mizí zřejmě dříve, než se tyto tvary začaly vyvíjet.

Ve své době patrně ostruhy typu V přinesly určitý pokrok ve výrobě, udržely se také delší čas, nedosáhly však takové oblíbenosti jako ostatní typy. I když jejich výroba byla jistě jednodušší a levnější, byly zřejmě dost choulostivé na způsob použití a postupem času zanikly, neboť je pevnější ostruhy s ploténkami předstihly ve vývoji. O tom svědčí i ta skutečnost, že ostruhy s dlouhými bodci vznikly vlastně z typu II syntézou s prvky typu IV. I zde, tak jako všude jinde, nakonec zvítězil tvar, nejhodnější k dalšímu zdokonalení.

Ostruhy s dlouhými bodci

V souboru materiálu velkomoravských ostruh se vyskytují ostruhy, jejichž bodec má tendenci k zvětšování a prodlužování, pak ostruhy, které mají bodec nápadně dlouhý a nakonec i úplně nové tvary ostruh s dlouhými štíhlými bodci a malými ploténkami. Jaká byla příčina prodlužování bodců, to dosud přesně nevíme. *Z. Hilczerówna (1956, 32)* považuje zavedení větší rasy koně za dostatečný důvod ke změně. Zde je však třeba připomenout, že pro toto tvrzení nemáme podklady, neboť dosud nikdo nezjistil, zda opravdu v průběhu 9. století došlo ke změně rasy koně. Kosterný materiál dosud zůstává zpracován pouze částečně a bez výsledků, vyplývajících ze studia jeho jednotlivých druhů, nemůžeme dělat závěry podobného znění. *J. Žak* uvažuje spíše o omezení pohybů těžkooděnce (*Žak 1959, 138*), což by již bylo pravděpodobnější. Sama se kloním k názoru, že prodlužování

bodce je následek zdokonalování techniky boje a stále větší potřeby přesné koordinace pohybů jezdce a koně. Domnívám se, že bodec jako funkční část ostruhy hrál v procesu pevného začlenění jízdy do válečné strategie prvořadou úlohu.

První náznaky prodlužování bodců vidíme u skupiny ostruh typu II B 1, tedy s plasticky zdobenými ploténkami, a to na centrálních lokalitách ve Starém Městě „Na valách“, v Mikulčicích — zde se jedná o sídlištní nálezy, a v Břeclavi-Pohansku. Ostruha 594-932/68 z Mikulčic (obr. XV:3) má široký oblouk ramen, ukončených čtvercovou ploténkou s příčným žebrem pod pásem nýtů. Snad byla zdobena i spodní polovina ploténky (*Klanica 1970*, tab. 50:4). Bodec je vsazený, nahoru se rozšiřuje a je ukončen kuželovitou špicí. Ostruha 594-4052/63 z Mikulčic (*Klanica 1964*, tab. 28:2) má parabolický tvar ramen, která jsou ukončena obdélnými ploténkami s plastickým žebrem příčně pod pásem nýtů. Bodec je kyjovitý, nahoře rozšířený a ukončený špicí. Z Pohanska známe ostruhy s prodlouženým bodcem z hrobů 138 a 24 (*Kalousek 1971*, obr. 138, 24). Ostruhy z hrobu 138 (obr. XV:1) mají parabolický tvar ramen, ta jsou ukončena ploténkami, jejichž dolní polovina má tvar plastické hvězdy se třemi úplnými a dvěma polovičními cípy. Část nad pásem nýtů je členěna dvěma příčnými žeběrky. Bodec se rozšiřuje vzhůru a je ukončen kuželovitou špicí. O stratigrafické poloze tohoto nálezového celku víme pouze, že byl uložen ještě za funkce kostela, neboť hrob ležel pod jeho destrukcí.

Stratigrafie hrobu 24 je poněkud složitější. Tento hrob byl překryt hrobem 135 (*Kalousek 1971*, obr. 135), obsahujícím 2 tepané gombíky s palmetami, 2 náušnice se 4 bubínky, pokryté hrubou granulací, 2 náušnice se 6 zachovanými bubínky, zdobenými makovou granulací ve vzorku a 4 náušnice s bubínky úpadkové formy (předměty jsou seřazeny podle relativního stáří). Hrob 135 současně překrýval hrob 163 (*Kalousek 1971*, obr. 163) s ostruhami typu IV. Znamená to, že hroby 163 a 24 jsou v určitém smyslu současné. Ostruhy z hrobu 24 (obr. XV:2) mají parabolický tvar ramen, ploténky čtvercové, zdobené na spodním okraji svislými žeběrky a bodec je kyjovitý, tupě ukončený. Spolu s nimi byl nalezen zlomek železného třmene (*Kalousek 1971*, obr. 24).

Ve Starém Městě „Na valách“ máme ostruhy s prodlouženými bodci z hrobů 204/AZ, 140/50 a 123/50. Ostruha z hrobu 204/AZ (obr. XV:4) má ramena ve tvaru písmene U, půlobloukovité ploténky a delší kyjovitý bodec. Párová ostruha patří typu II A (*Hrubý 1955*, tab. 30:5, 6). Ostruha z hrobu 140/50 (*Hrubý 1955*, obr. 31:1a—b) má ramena ve tvaru písmene V, ploténky obdélné se svislými žebry v dolní polovině a s nýty, zdobenými věnečky granulace. Bodec je válcovitý, ukončený špicí. Tento hrob ležel pod hrobem 154/50, obsahujícím náušnice s 9 košičky, prsten a stříbrný gombík s tepanou palmetou (*Hrubý 1955*, 486). Ostruha z hrobu 123/50 (obr. XV:5) má obdobný tvar jako

ostruha z hrobu 140/50, bodec je však zdeformován a ploténka se v dolní polovině ozdobně vějířovitě rozšiřuje. Nýty jsou podloženy měděným plíškem.

Jestliže se tedy bodce prodlužují u typu II B 1 (výjimečně u typu II A), který není přesně datován, budeme moci jen s obtížemi absolutně datovat počátky ostruh s dlouhými bodci. Víme, že s typem II B 1 můžeme počítat ještě na počátku 2. poloviny 9. století. Dále vyplývá ze stratigrafie hrobů 24 z Pohanska a 140/50 ze Starého Města „Na valách“, že se ostruhy s prodlouženými bodci vyskytují pod bohatými hroby, odpovídajícími zřejmě období maximálního rozkvětu. Obecně lze říci, že s ostruhami, které mají prodloužený bodec a stojí na počátku tohoto vývoje, musíme počítat nejpozději v poslední třetině 9. století.

V další fázi vývoje se setkáváme se specificky moravským tvarem ostruhy s dlouhým bodcem, reprezentovaným celkem čtyřmi kusy. Pár ostruh z hrobu 338 na Pohansku (*Kalousek 1971*, obr. 338) má parabolický tvar ramen a ploténky se třemi nýty jsou ve spodní části vykrojené do rozevřeného trojlístku. Bodec tvoří 1/3 celkové délky ostruhy a má kyjovitý tvar, ukončený kuželovitou špicí (obr. XVI:4).

Z Mikulčic známe dvě ostruhy rozdílného tvaru, jejichž délka bodce má k délce ostruhy stejný poměr. Ostruha s inventárním číslem 594-1237/58 byla nalezena v hloubce 30 cm u trojlodní baziliky v sídlištní vrstvě. Má stejně jako ostruha z Pohanska kyjovitý bodec, ramena jsou parabolická, pouze ploténky jsou obdélné, se třemi nýty ve žlábků, na spodním okraji je náznak plastického rýhování (obr. XVI:2). Vychází tedy stejně jako ostruhy z Pohanska z typu II B 1. Ostruha s inventárním číslem 594-1257/56 pochází z povrchového sběru, její tvar ramen je zdeformován a je těžko určit, na který typ navazuje. Podle velikosti by to mohl být typ II (obr. XVI:1).

Tyto nálezy znamenají, že se postupem času vytvořil typ ostruhy s dlouhým bodcem, který je charakteristický pro Moravu. Jak již předpokládal *B. Dostál (1966, 76)*, potvrdil se názor o moravském vývoji ostruh s dlouhým bodcem, ačkoliv *M. Šolle* takovou možnost vylučoval (*Šolle 1959, 408; 1966, 40*).

Bohužel nemůžeme určit přesně chronologickou pozici moravského typu ostruhy s dlouhým bodcem, protože ani u hrobu 338 na Pohansku nebyla zaznamenána žádná stratigrafická pozorování. Zde můžeme datovat jen rámcově a sice, že tento typ ostruh musel být běžný ještě před dobou, kdy se přestalo pohřbívat na Pohansku. V Mikulčicích náleзовé okolnosti svědčí o náhodné ztrátě jednotlivých ostruh a jejich pozici určuje spíše doba zániku hradiště.

Na Moravě máme ještě jednu ostruhu s dlouhým bodcem z Brna-Líšně (obr. XVI:3), kterou *Z. Hilczerówna (1956, 30)* zařadila do svého I. typu. Má hráněný bodec, dále se však nezachovala. Datovaná je rámcově existencí hradiště od 2. poloviny 8. století do konce 10. století,

což není určení, které by přispělo k chronologii ostruh s dlouhými bodci.

Jako pokračování moravského vývoje se nám jeví skupina ostruh s dlouhými bodci z pohřebiště v Kouřimi. Kontakty s velkomoravským prostředím máme doloženy v materiálu pohřebiště (*Šolle 1966*). Kouřimské ostruhy mají všechny parabolický tvar ramen, i když ne příliš rozevřený. Navazují lehkostí provedení na typ IV. Bodec je dlouhý, někdy tvoří až 2/5 celkové délky. Má kruhový nebo hraněný průřez a je buď hladký (hroby 49a, 36, 66b, obr. XVII:1, 3), nebo různě upravený. Bodec ostruh z hrobu 63b (obr. XVII:4) má konec oddělen žlábkem s žebírkem, na konci sedí cibulka. Ostruhy z hrobu 43 (obr. XVII:2) mají povrch zdrsněn hrbolky, což může být přípravná fáze pro plátování. Konec bodce je opět oddělen žlábkem.

Co je však na této skupině pozoruhodné, to jsou ploténky. Zmínila jsem se již, že tyto ostruhy navazují svým tvarem a provedením na typ IV. U plotének je tato tradice ještě důraznější. Ploténky ostruh z hrobu 36 (obr. XVII:3) mají lopatkový tvar se dvěma nýty, dobře známý z Moravy. Obdélníkové a čtvercové ploténky mají ostruhy z hrobů 63b (obr. XVII:4) a 66b (*Šolle 1966*, obr. 49:2, 38), opět se dvěma nýty. Tradice typu II snad udržují ploténky ostruh z hrobu 43 a 49a (obr. XVII:2, 1).

Stratigraficky důležitý je hrob 79 (*Šolle 1966*, obr. 37—38), obsahující zlomky ostruh s dlouhými bodci, který byl v superpozici nad hrobem s velkomoravským inventářem. Je to zřejmě nejmladší hrob na pohřebišti (*Šolle 1959*, 410) a obsahuje kromě zlomků ostruh i staromaďarský sekeromlat.

Podle dělení Z. Hilczerówny datuje M. Šolle (1959, 402) celou skupinu do 10. století. Přikláním se k domněnce, že vzhledem ke kontaktům s vývojem materiální kultury na Moravě, se jedná spíše o 1. polovinu uvedeného věku. Tak i vyznívá konečný soud M. Šolleho (1966, 227), který sice datuje zánik Kouřimi k r. 936, připouští však další trvání pohřebiště (*Šolle 1966*, 228).

Ostruha z neznámé lokality, uložená v Městském muzeu v Praze na Hanspaulce, nám představuje typickou ostruhu s dlouhým bodcem tak, jak ji známe ze zpracování Z. Hilczerówny. Má lehce parabolický tvar ramen a malé oválné ploténky s dvěma nýty. Uvnitř jedné ploténky je ještě přichycen plíšek, zpevňující konec řemene. Bodec je dlouhý, oválného průřezu a směrem nahoru se lehce rozšiřuje. Na konci sedí knoflíkovitá hlavička. Je to typologicky nejvyvinutější ostruha z našeho území (obr. XIX:6).

Ostruhy s dlouhými bodci známe i z jiných lokalit, většinou jsou však úplně bez plotének. U ostruh z Prahy-Michle se zdá, že konec ramen je roztepán do destičky s jedním nýtem. Jedna z nich má bodec ozdoben třemi plastickými příčnými žebry (*Turek 1947—8*, obr. 11:1, 2).

Ostatní ostruhy z Prachovských skal (*Turek 1946*, obr. 54), Libice

(Turek 1953, 617), Žalova [obr. XVIII:4, XIX:1—3], Levého Hradce (Píč 1909, tab. XXXI:1, 2) a Pražského hradu [obr. XX:1] nám svou existencí dokazují, že tento typ ostruh se skutečně rozšířil teprve v prostředí českého státu. Ostruhy z Prachovských skal datoval R. Turek (1946, 92—3) do počátku 10. století, Levý Hradec je datován do 1. poloviny 10. století, Libice do 2. poloviny 10. století, Praha-Michle do 11. století (Hilczeroŭna 1956, 29—30), ostruhy z Pražského hradu nejsou přesně datovány (Smetánka, Hrdlička, Blajerová 1970, 386 až 405).

Zvláštní skupinu tvoří ostruhy z hrobů 6 a 43 v Brandýsku [obr. XVIII:1—3], které celkovým vzhledem a provedením odpovídají ostruhám z Kouřimi, jedna ostruha z hrobu 43 však má lehce vychýlený bodec. O. Kytlicová (1968, 240) je datuje podle kouřimských ostruh do počátku, nejpozději do 1. třetiny 10. století.

Celou skupinu ostruh s dlouhými přímými bodci nazvala Z. Hilczeroŭna typem I/1 a datovala od 10. století až do počátku 11. století (Hilczeroŭna 1956, 30). Při hledání původu tohoto typu vyloučila území Polska, neboť celý tamní vývoj jeví určité zpoždění proti sousedním zemím (Hilczeroŭna 1956, 33). Nelze také uvažovat o Skandinávii, o které H. Arbman (1937, 233—235) prohlásil, že zde není tendence k osamostatnění v oboru metalurgie. V Německu, odkud v 8. a 9. století přicházely vlny kulturního vlivu k nám i do Skandinávie (Žak 1969, 69), naopak zase chybí dostatečný počet nálezů k tomu, aby bylo považováno za území, na kterém vznikly ostruhy s dlouhými bodci (Hilczeroŭna 1956, 33). V zemích slovanských jsou zastoupeny častěji, jejich tvar i technika navazuje na starší produkci (Hilczeroŭna 1956, 34).

Pokud je možné za dnešního stavu publikovaného materiálu sledovat poměr chronologicky různých forem, pak je zřejmé, že vývoj ostruh s dlouhými bodci začíná na Moravě v poslední třetině 9. století. Na téže území v přesně neurčeném časovém intervalu se vyvinul moravský typ ostruhy s dlouhým bodcem, těsně navazující na staré tradice. Na české lokalitě s doklady styků s velkomoravským prostředím nacházíme ostruhy, spojující prvky pozdních velkomoravských ostruh.

Poněvadž nemáme výrazné nálezové celky, nemůžeme určit poměr mezi moravskými a kouřimskými ostruhami. Máme zde dvě možnosti:

1. kouřimské ostruhy spojují vlastnosti typu IV a ostruh s prodlouženými bodci, přičemž dodržují středoevropský trend prodlužování bodců, způsobený všeobecnými podmínkami. V tomto případě by byly kouřimské i moravské ostruhy s dlouhými bodci současné;
2. moravský typ ostruh s dlouhými bodci byl předlohou kouřimským, které využily i technicky výhodnějších vlastností typu IV.

V každém případě je skupina ostruh s dlouhými bodci z Kouřimi důležitým článkem vývoje.

Na ně navazují ostatní ostruhy z Čech, mezi kterými již nejsou podstatné rozdíly. Typická je ostruha z neznámé lokality, neboť v této podobě se ostruhy s dlouhými bodci šíří střední Evropou.

V Polsku známe z 1. poloviny 10. století ostruhu s háčky a dlouhým bodcem z Biskupina, Czerchowa a Dąbrowé, ze stejné doby pak tutéž ostruhu z lokality Wiskiauty v SSSR (*Žak 1959*, tab. IX). Všechny tyto ostruhy jsou z jednoho kusu železa, nejde tedy o západní import. Kromě toho jsou v Německu v této době běžné ostruhy s malými bodci. Všechny vyjmenované ostruhy však mají dolní část ramen u háčku rozšířenou v ploténku. Přímo se zde nabízí možnost ovlivnění ostruh s háčky ostruhami s ploténkami a dlouhými bodci, které vlastně v té době existovaly pouze na našem území.

Podobná situace nastala i v Německu, kde známe z lokality Scharsdorf ostruhu s očky a dlouhým bodcem a z lokality Oldenburg ostruhu s dlouhým bodcem a malou ploténkou s jedním nýtem (*Hucke 1938*, obr. 14:6a—b, 7). I když je to analogie územně dost vzdálená, přesto doplňuje celkový obraz, z kterého vyvozují, že typ ostruhy s dlouhým bodcem se z našeho území rychle rozšířil po okolní Evropě, a to především tam, kde byly vhodné společensko-politické podmínky, tedy v prostředí raně feudálních států.

Nepochybuji o tom, že ostruhy s dlouhými bodci tvoří jeden z mnoha význačných bodů, charakteristických pro vývoj společnosti. O této problematice bude hovořeno v další kapitole a nebudu ji proto na tomto místě rozebírat detailně. Chtěla bych však znovu zdůraznit, že příčiny vzniku dlouhých bodců hledám v reorganizaci vojska, kterou si vynutily stále silněji se prosazující společenské vztahy vznikajícího raně feudálního státu, kdy vnitřní důvody byly umocněny vojenskými styky s vyspělým vojskem franským i vlastními válečnými úspěchy. Z těchto důvodů se domnívám, že výskyt ostruh s ploténkami a speciálně ostruh s dlouhými bodci moravského typu je spjat s existencí a proměnami velkomoravského státu a že konečná fáze vývoje velkomoravských ostruh nezávisle na ostatním materiálu podstatně nepřesahuje dobu zániku tohoto státního útvaru. Konečnou fázi zde nazývám ostruhu s dlouhým bodcem moravského typu, jejíž vývoj v prostředí Velké Moravy nebyl ukončen a na Moravě také nepokračuje, jak o tom svědčí počet nálezů a jejich vzhled. Úpadek společenských podmínek zastavil další rozvoj na bývalém centrálním území státu, které nutně nemuselo zaostat ekonomicky.

Z našeho území známe ještě dvě ostruhy, jaké jsme dosud nepoznali, a to z Břeclavi „Na Čtvrtích“ a z Žalova (obr. XVIII:4, XX:2). Obě ostruhy patří k typu 1/2 Z. Hilczerówny a u nás nemohou být datovány. První byla vyzvednuta z hrobu bojovníka s koněm, obsahujícího kromě ostruh šipky, ocílku a nůž. Není vyloučeno, že jde o staromaďarský hrob. Ostruha ze Žalova nemá žádné průvodní nálezy.

Vzhledem k tomu, že ostruhy s dlouhým bodcem u nás navazují na domácí vývoj velkomoravské ostruhy, nelze je nazývat označením

typ I Z. Hilczerówny, která je tak nazvala pomocně na základě polského materiálu. Můžeme je však dále označit pouze jako ostruhy s dlouhými bodci, neboť tento název je již vžitý a plně vyhovuje charakteristice vzhledu.

Není pochyb o tom, že podrobné studium této skupiny ostruh přinese další výsledky. Zvláště nové nálezy s podstatnými nálezovými okolnostmi mohou poskytnout důležité informace a umožnit tak rozřešení mnoha problémů, které je nutno dnes ponechat bez vysvětlení.

4. Společenský význam ostruhy

Jestliže dnes uvažujeme o ostruhách jako o symbolu společenského postavení, málokdy si uvědomujeme, jak k vytvoření tohoto pojmu např. ve smyslu středověkého chápání došlo. Samotná ostruha jako předmět praktického použití musí mít ideový obsah, daný buď její vlastní materiální hodnotou, nebo hodnotami přenesenými. Vlastní hodnota předmětu je dána materiály a technikami, jakých bylo při jeho výrobě použito, přenesené hodnoty se rovnají praktické použitelnosti předmětu, se kterou souvisí hodnota toho, co je jeho prostřednictvím využíváno. Přitom je nutno dbát na stupeň potřeby, ekonomické, společenské a podobně, kterým se přirozeně hodnota snižuje nebo zvyšuje.

Pokud se týká výroby ostruh, patří mezi produkty kovářské činnosti. Vysoká úroveň slovanského kovářství je na našem území doložena již v době předvelkomoravské, kdy byly přebírány odborné techniky z pozdně antických dílen v Podunají (*Pleiner 1967*, 93, 138). V 9. století je u většiny zkoumaných nálezů doloženo užívání tak složitých technologických pochodů, že tyto předměty byly vyrobeny pravděpodobně ve specializovaných dílnách, vzniklých přímo na území nebo v nejbližším okolí důležitějších sídlišť (*Pleiner 1967*, 93—4, 138). V Rusku je pro období 11. až 13. století zjištěno celkem 16 různých specializací kovářského řemesla (*Kolčín 1953*, 207). Pro naše poměry předpokládá Pleiner specializaci již v 9. století, především pro oblast jižní a střední Moravy a jižního a jihozápadního Slovenska, kde jsou doloženy kovářské dílny na hradištích nebo v jejich blízkosti a úroveň výroby předstihuje ostatní slovanská území (*Pleiner 1967*, 108 až 115, 141). Mezi specializovanými řemeslníky na Rusi jsou výrobci koňské výstroje, kteří produkují i ostruhy (*Kolčín 1953*, 196). Pro Polsko uvádí Z. Hilczerówna písemné zprávy o ostružnicích ve 14. až 16. století, kdy však také nedosahují velkého počtu a sdružují se s jinými cechy (*Hilczerówna 1956*, 115—116). To jsou tedy vesměs pozdní doklady tak úzké specializace, že nemůžeme ani uvažovat o něčem podobném pro poměry 9. století. Přesto máme zvláště u typu IV příklady, které nevylučují původ několika kusů v jedné dílně, specializované ne přímo na výrobu ostruh, ale pravděpodobně širší okruh výstroje a výbroje. Technologická stránka výroby ostruh byla zkoumána minimálně. Bylo zjištěno, že ostruhy se vyráběly ze železa různé kvality (*Pleiner 1962*, 171), ozdobné vyžadovaly kromě zručnosti v základních technologických procesech také znalost výzdobných technik vrubořezu, tausie, plátování, pozlacování a výjimečně granulace

a filigránu. Přesto zřejmě nepatřily k výrobkům technologicky náročným a dosažená úroveň kovářského řemesla poskytovala dostatečnou základnu jejich výrobě. Kromě exemplářů, zdobených drahými kovy, nebyla tedy jejich materiální hodnota příliš vysoká a nespočívá v ní ideový obsah symbolu společenského postavení (pravděpodobně je tomu tak i u ozdobných ostruh, neboť jistě známe předměty vyšší materiální hodnoty).

Ostruha je nástrojem, zprostředkujícím úplné využití koně. Podle Avesty je pravlast koní „tam, kde jeden nejdelší letní den se rovná dvěma nejkratším zimním“, což je možné pod 50° s. š., tedy v euroasijských lesostepích (*Hančar 1956*, 539). První domestikace koně proběhla v centrální Asii nebo východní Evropě. Nelze mluvit o časovém nebo lokalizačním bodě, spíše o delším a komplikovaném vývoji v areálu Starého světa (*Hančar 1956*, 541). Od poloviny 3. tisíciletí známe tři oblasti pěstování koní, a to v severní Evropě, lesostepi na horním Dněstru (oblast Tripolje) a sibiřské lesostepi (Afanasjevo, jihotransursalský eneolit), z nichž nejstarší doklady máme z lokality Luka Vrubleveckaja (3000 př. n. l. — tripolská kultura, *Hančar 1956*, 542—3).

Důležitým momentem ve vývojové linii domestikace koně je vznik válečného vozu (rámcově na území od jižního Ruska po Mongolsko) jako důsledek sociálně politického vývoje ve vedení války (*Hančar 1956*, 550). Další kapitolou je jízdní využití. Nejstarším dokladem zůstává do kostí rytý obraz jezdce v Susách z období 2800 př. n. l. Kolem r. 1500 př. n. l. se kůň stává základním transportním faktorem. Z tohoto období známe obrazy jezdců v saharských obrazárnách, jezdecké motivy na švédských skalních malbách, postavu jezdce na bronzové jehlici z Kobanu, pečetidlo s postavami jezdců z pohřebiště Sialk B, malby jezdců z Egypta z doby 18. dynastie a jiné (*Hančar 1956*, 551—554, tab. V, XXX).

Ve střední Asii, Íránu a Kavkazu se stepními prostranstvími se rozšířilo pastevectví, které je založeno na velkých prostranstvích, důležitých k získání krmiva. Základním problémem zůstává překlenutí zimního období. Stájové přezimování omezuje možnosti pasteveckého způsobu chovu koní, proto se v 2. tisíciletí př. n. l. v euroasijských stepích objevují první známky možností zimní pastvy (*Hančar 1956*, 557).

Koncem 2. tisíciletí př. n. l. se stabilizoval způsob hospodaření a byly překonány dílčí problémy. Také rozvoj obrábění kovu a směnného obchodu příznivě ovlivnil podmínky chovu koní, kterých bylo zapotřebí především při transportu ve vysokých horách, stepích a přes brody řek a byli hlavně využíváni v oblasti transkontinentálního obchodu (*Hančar 1956*, 559).

Z Iliady máme informace o rozestavění Nestorova vojska, kdy v předních řadách byla jízda na koních a vozech (*Hošek 1972*, 234). V řecké době archaické nejzámožnější občané sloužili ve vojsku jako jezdci. Ve vojsku, založeném na aristokratické bázi, si každý občan

opatřuje zbroj z vlastních prostředků. Zámožní kromě toho vyzbrojovali své příbuzné, členy svého oiku, kteří tak tvořili jakousi jejich družinu (Hošek 1972, 227). Válka byla vedena způsobem, odpovídajícím vývoji a zeměpisným okolnostem dané oblasti. V Boiótii a The-sálii se tak vyvinula jízda. Lehká jízda Thráků, Thesalů a Paioniů byla pravidelnou složkou makedonské armády vedle těžké jízdy aristokratů (Hošek 1972, 225, 232). V římské společnosti byli equites — jezdcí druhým nejdůležitějším stavem, u kterého původně vojenský význam brzy zanikl. Pro zařazení do tohoto stavu bylo dokonce potřeba určité výše majetku (Encyklopedie antiky 1973, 175). O jízdě ve franském vojsku máme dostatečné doklady v písemných pramenech.

Je zajímavé, že evropští jezdcí-válečníci řídí koně uzdou a používají proto zbraně jednoruční. U nomádů se tradičně vyvíjí těsná souhra koně s jezdcem až k tzv. kentaurismu, která dovoluje používat obou rukou, např. při lukostřelbě (Hančar 1956, 561).

Z výsledků studia Z. Kratochvíla (1969, 9—10; 1974) vyplývá, že kůň nebyl u moravských Slovanů zvířetem obecně rozšířeným. Např. v Mikulčicích tvoří koňské kosti 0,6 % zbytků, což odpovídá 0,4 % počtu jedinců ze všeho osteologického materiálu (Kratochvíl 1974). Na Pohansku je situace obdobná (Kratochvíl 1969, 9—10).

Nevíme dosud, zda v 9. století byl na území Velké Moravy používán kůň lehčího nebo těžšího typu. Podle zkoumání Z. Kratochvíla [kterému děkuji za tuto předběžnou informaci] jsou v osteologickém materiálu zbytky koní spíše menší velikosti. Pro Polsko uvažují polští badatelé o koni typu tarpan a teprve s rozvojem feudálního státu s pravidelnou složkou těžkých jezdců v armádě počítají i se zavedením těžkého typu koně. Pro západní Evropu počítáme s těžkým koněm podstatně dříve, nejméně v 8. století, jak o tom mluví P. Choc (1967, 199). Týž badatel se zmiňuje i o poměrně vysoké ceně válečného koně, zakotvené ještě v templářských regulích. Je sice pravděpodobné, že se taková opatření týkala přísně vybraných exemplářů, určených pouze pro boj, dokazují však vysoké ohodnocení koně jako válečného prostředku.

Pro poměry Velké Moravy nelze předpokládat výběrový chov válečných koní, není však také možné vyloučit užší výběr, založený na získaných zkušenostech. Každý jezdec zjistí velmi brzy, zda zkoušený kůň vyhovuje kladeným podmínkám a ty, soudě podle písemných pramenů, nebyly lehké. Moravané se setkávali s organizovaným vojskem, ve kterém byla jízda naprostou samozřejmostí. Ve Fredegarově kronice je zmínka o králi Sigibertovi, který v bitvě seděl na koni (Bartoňková 1964, 11). V Métských análech je k r. 805 zanesena zpráva o výpravě Franků proti Čechům, ze které byli nuceni se vrátit pro nedostatek píce pro koně (Bartoňková 1964, 25; Ratkoš 1968, 114). Také o existenci koní u Slovanů máme zprávy v písemných pramenech. Ve Fuldských análech je zmínka o přepadení svatebního průvodu, při kterém bylo zanecháno u mohutného opevnění v Čechách

644 koní (*Ratkoš 1968, 95*). V listině okolo r. 904, ve které feudálové Východní marky ustanovují celní poplatky, se mluví o prodávání koní Slovany z Čech (*Ratkoš 1968, 201*). Také *Zakon sudnyj ljudem'* obsahuje ustanovení o půjčování a náhradě koní, rovněž tak i trest pro toho, kdo ve válce ukradne koně (*Ratkoš 1968, 250*). Ibn Rusta a Gardízi se zmiňují o tom, že koně vlastní jen předáci a významní muži a že vládce Swjatubulk má koně a drahocenné silné brnění (*Ratkoš 1968, 307*).

Koně tedy byli používáni výhradně k jízdě. Že na koních jezdili pouze bojovníci a ne kupci, o tom již psala *Z. Hilczerówna (1956, 123)*. K pěstování koně je třeba předpokládat určitý majetek, neboť kůň během svého života nedával materiální užitek [jako třeba hovězí dobytek, kozy, ovce apod.] a spotřeboval poměrně hodně. Byl tedy vlastně výsadou pouze společensky oddělené a majetkově bohaté vrstvy lidí, která měla veškeré předpoklady pro úspěšné a rentabilní využití koně. Jestliže používali ostruhy pouze bojovníci, pak se jednalo o vojenskou předáky a příslušníky jejich rodin. Na ostruhy se tak symbolicky přenesla materiální a společenská hodnota koně, jehož využití zprostředkovaly. Není vyloučeno, že symbol ostruhy byl v přeneseném významu použit i jako označení družníka, protože v tom případě ideový obsah ostruhy nenáležel používateli, ale jeho veliteli, který také kryl provozní náklady. V podobném smyslu mluví i *J. Poulik (1963, 105)*.

Nejstarší ostruhy jako nástroj k lepšímu ovládnutí koně známe z latěnu, ty později vytlačily římské formy ostruh (*Niederle 1924, 594—6*). Koncem 9. století se začínají u ostruh prodlužovat bodce, snad to způsobila nutnost částečného uvolnění obou paží. *J. Žak (1959, 138)* uvádí jako příčinu tohoto procesu rozšíření brnění pro jezdce i koně a tím i zmenšení pohyblivosti. V 9. století ale nejsou ani v západní Evropě doklady o brnění, které by omezovalo pohyblivost jezdce a koňské brnění je doloženo až v 13. století (*Choc 1967, 204, obr. 2 až 5; Umění středověku 1969, obr. 498*). Ve svatohavelském Psalteriu aureu jsou vyobrazení jezdci s přilbami a brněním s krátkými rukávy na nekrytých koních, podobně také v svatohavelském kodexu univerzity v Leydenu (*Choc 1967, příloha 12—14*). Zdá se, že omezení pohyblivosti jezdce a zmenšení citlivosti koně není bezprostřední příčinou prodlužování bodců, že je můžeme brát v úvahu až při vzniku středověkých typů ostruh s prohnutými rameny, výrazně odděleným knoflíkovitým bodcem nebo ozubeným kolečkem.

Podle *H. Łowmiańskiego* se vojsko ve státním zřízení stává nástrojem knížete a vládnoucí společenské vrstvy, v tom případě nastává zpětná vazba mezi vzrůstem majetku a vojska. Majetek umožňuje větší, lépe vyzbrojené vojsko, kterého je zapotřebí k vymáhání dalšího majetku. Funkční změna se pak obrátí i na zevní stránce — mění se složení a organizace zbrojních sil (*Łowmiański 1970, díl IV, 150—151*). Zde vidím příčinu prodlužování bodce jako výkonné části ostruhy.

Již u typu IV se projevují početní a kvalitativní změny, svědčící o rozšíření ostruh na větší okruh uživatelů (částečně také u později se vyskytujících ostruh typu II). Také prodloužené a dlouhé bodce mohou dokládat reorganizaci vojska především zdůrazněním jeho jízdní složky, což pokládá H. Łowmiański (1970, díl IV, 163) za iniciativní jednání knížete k podpoře státního zřízení. Ostruhy sice dokumentují pouze jízdu na koni (Fiala 1964, 231; Štěpánek 1965, 127), ale na změnách ostruhy jako předmětu vysloveně vojenského charakteru se nám zrcadlí vývoj vojenské a tím pravděpodobně (když bereme v úvahu vývoje Łowmiańskiego) i správní organizace. Upevnění moci knížete pomocí vojska a silné družiny ale nemusí nutně podmiňovat feudální vztahy. Existence silné vojenské družiny byla základním předpokladem Svatoplukovy moci nad domácím obyvatelstvem i proti sousedům (Fiala 1966, 58). Společenská potřeba ostruh byla tedy poměrně vysoká a zvyšuje také ideovou hodnotu, která je již dána funkcí ostruhy.

Výskyt ostruh na lokalitě se již dříve pokládal za znak jejího neagrárního charakteru. Je jistě pravda, že máme doloženu silnou diferenciaci velkomoravské společnosti a že určitá část obyvatel se nemohla plně zabývat zemědělstvím (např. řemeslníci na předhradí velkomoravských center, Štěpánek 1965, 136). U sociálně lépe situované vrstvy na hradištích nemůžeme také předpokládat, že by se živila zemědělskou činností. Na druhé straně máme malá venkovská pohřebiště, kde mezi skupinou hrobů s chudší výbavou nebo úplně bez výbavy se vyskytuje jeden hrob, vybavený zbraní a ostruhami. Je silně problematické, zda můžeme v poměrech 9. století předpokládat feudální vztahy do té míry, jako v době pozdější (Štěpánek 1965, 139) — pak nemůžeme tvrdit, že ostruhy v takovém případě znamenají neagrární charakter nejen lokality, ale ani způsobu života samotného majitele ostruh, nemůžeme vůbec ani předpokládat, že se zabýval pouze vojenskou činností a nechával se živit ostatními obyvateli sídliště. Zřejmě byla v takové situaci rozhodující symbolika ostruh, reprezentující sociální (popř. společenské) postavení zemřelého v jeho okolí a odrážející poměry v centrech státu, kde již byla diferenciaci vyhraněná ostřeji, kde je pravděpodobná existence vojenské družiny a bezprostředně se uplatňuje knížecí moc.

Sociální diferenciaci je prvním předpokladem vzniku třídní společnosti, zatímco druhým je organizace státního aparátu (Łowmiański 1970, díl III, 496). Koncentrací majetku v rukou jednotlivců můžeme předpokládat na základě archeologického materiálu, její počátky u Slovanů klade H. Łowmiański (1970, díl III, 493) do 7. až 8. století. Od 7. století počítá s hospodářským zlomem, který umožnil v průběhu 200 let (v Podunají 100) dosáhnout úrovně feudálního systému. Pro 9. a 10. století podle něj dosáhl stav výrobních sil úrovně, odpovídající feudálním podmínkám v počáteční fázi (Łowmiański 1970, díl III, 498—9). Rychlý rozvoj výrobních sil, podmíněný společenskou potře-

bou, dokládá i R. Pleiner (1958, 223), zvláště pro oblast centra Velké Moravy, kde dosahují úrovně vyspělých evropských zemí (Pleiner 1967, 108—115, 141). Konstatuji tedy, že ekonomická základna odpovídala počáteční fázi feudalismu. Pak zbývá stanovit stupeň organizace státního aparátu. Určitou organizaci naznačuje H. Łowmiański (1970, díl III, 475), když cituje Zakon sudnyj ljudem' a vztahuje příslušné partie i na území Moravy. Pokud se nechceme opřít o tento i jiné, podobně kritizované prameny (Fiala 1964, 230), zbývá pouze odraz v archeologickém materiálu; konkrétně pro nás to znamená určit odpovědnou pravděpodobnost odrazu společenské situace na změnách ostruh. Jak jsem se již zmínila, projevují se u určitých skupin ostruh náznaky reorganizace vojska se všemi výše uvedenými následky. Ve valné většině se však týkají až poslední třetiny 9. století, tedy období, ve kterém máme doložen mocenský rozmach knížecí vlády Svatoplukovy a je otázka, zda příznivé podmínky pro vznik feudálního státu měly i dostatek času k tomu, aby se mohly plně realizovat. Je jistě nápadné, že ke konci velkomoravského období se objevuje u ostruh tendence k prodlužování bodců, přitom tento typ raně středověké ostruhy se ve větší míře uplatnil teprve na českém území.

STATISTICKÝ PŘEHLED
PŘEDVELKOMORAVSKÝCH A VELKOMORAVSKÝCH
OSTRUH PODLE TYPŮ

Počet ostruh v tabulkách je uveden v kusech

<i>Tabulka 1</i>	Ostruhy s háčky
Břeclav-Pohansko	1
Mikulčice	15
Staré Město	—
Ostatní lokality: české	4
moravské	3
slovenské	3

<i>Tabulka 2</i>	Typ I
Břeclav-Pohansko	—
Mikulčice	7
Staré Město	2
Ostatní lokality: české	—
moravské	—
slovenské	2

<i>Tabulka 3</i>	Typ II	II A	II B
Břeclav-Pohansko	2	10	16
Mikulčice	6	78	43
Staré Město	—	22	5
Ostatní lokality: české	—	2	—
moravské	—	25	5
slovenské	—	1	6

<i>Tabulka 4</i>	Typ III A	III B	Zvláštní tvary
Břeclav-Pohansko	2	6	—
Mikulčice	7	6	—
Staré Město	12	4	2
Ostatní lokality: české	—	—	4
moravské	—	2	—
slovenské	—	1	—

<i>Tabulka 5</i>	Typ IV
Břeclav-Pohansko	18
Mikulčice	46
Staré Město	14
Ostatní lokality: české	—
moravské	24
slovenské	7

<i>Tabulka 6</i>	Typ V
Břeclav-Pohansko	2
Mikulčice	55
Staré Město	10
Ostatní lokality: české	2
moravské	6
slovenské	2

KORELAČNÍ TABULKA TYPŮ OSTRUH S PLOTÉNKAMI

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
TYP I Staré Město „Na valách“ hrob 366/49	<i>Hrubý</i> 1955, 188, 284	výrobní techniky: území s římskými tradicemi tvaru ramen: chorvatské ostruhy s očky a ploténkami karolinské ostruhy s očky ostruhy s očky z Mikulčic bodce: chorvatské a karolinské ostruhy s očky ostruhy s očky z Mikulčic výzdoby: soupravy kování v Německu ostruhy z hr. 1 v Unterjesingen a hr. 6 v Niederstotzingen	kolem r. 800 konec 8. st. přelom 8. a 9. st. konec 8. st. přelom 8. a 9. st. 7. a 8. st.	<i>Vinski</i> 1965, 138, 140, 143, obr. 3, 5, 6 <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 95:10, 87:2 <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12—14 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4 <i>Vinski</i> 1965, 143, obr. 5; <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12, 14; <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 87:2 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4 <i>Stein</i> 1967, tab. 85:2—5, 86:3—9, 88, 91:16—21 <i>Stein</i> 1967, 28, obr. 44:1—2 <i>Paulsen</i> 1967, tab. 41
Mikulčice hrob 90/II	<i>Poulik</i> 1957, 271	výrobní techniky: území s římskými tradicemi tvaru ramen: chorvatské ostruhy s očky a ploténkami karolinské ostruhy s očky ostruhy s očky z Mikulčic bodce: chorvatské a karolinské ostruhy s očky ostruhy s očky z Mikulčic	kolem r. 800 konec 8. st. přelom 8. a 9. st. konec 8. st. přelom 8. a 9. st.	<i>Vinski</i> 1965, 138, 140, 143, obr. 3, 5, 6 <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 95:10, 87:2 <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12—14 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4 <i>Vinski</i> 1965, 143, obr. 5; <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12, 14; <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 87:2 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
souprava kování			pod základy kostela	před postavením kostela horizont tausovaných předmětů výskyt ostruh s očky na našem území	přelom 8. a 9. st. až r. 850
meč typu K 3 přezky vědro	Biskupija- Crkvina hrob 1 kolem r. 800 (mince 752—775)	<i>Vinski</i> 1965, 138	III. horizont	existence I. kostela {stavba C} výskyt ostruh s očky na našem území datování meče typu K	počátek 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Mikulčice hrob 265/II	<i>Poulik</i> 1957, 271	<p>výrobní techniky: území s římskými tradicemi</p> <p>tvaru ramen: chorvatské ostruhy s očky a ploténkami karolinské ostruhy s očky</p> <p>ostruhy s očky z Mikulčic</p> <p>bodce: chorvatské a karolinské ostruhy s očky</p> <p>ostruhy s očky z Mikulčic</p>	<p>kolem r. 800 konec 8. st.</p> <p>přelom 8. a 9. st.</p> <p>konec 8. st.</p> <p>přelom 8. a 9. st.</p>	<p><i>Vinski</i> 1965, 138, 140, 143, obr. 3, 5, 6 <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 95:10, 87:2 <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12--14 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4</p> <p><i>Vinski</i> 1965, 143, obr. 5; <i>Haseloff</i> 1951, obr. 12, 14; <i>Stein</i> 1967, tab. 65:17, 18, 87:2 <i>Poulik</i> 1957, 271; <i>Klanica</i> 1968b, obr. 3:4</p>
Mikulčice hrob 232/II	<i>Poulik</i> 1957, 326	<p>výrobní techniky, bodce, tvaru ramen: ostruhy z hrobu 44/II a 50/VI v Mikulčicích</p> <p>výzdoby: soupravy kování v Německu</p>	<p>počátek 9. st.</p> <p>7. a 8. st.</p>	<p><i>Poulik</i> 1957, 295—6, 298; <i>Týž</i> 1963, 40—44</p> <p><i>Stein</i> 1967, tab. 85:2—5, 86:3—9, 88, 91:16—21</p>
Kopčany	<i>Kraskovská</i> 1965, 43, obr. 12:8			
Honosně zdobené ostruhy				
Mikulčice hrob 50/VI	<i>Poulik</i> 1963, 40—44	<p>bodce: chorvatské ostruhy ostruhy ze Sursee</p> <p>plotének: ostruhy z Welbsleben, Hambacher Wald, Sursee</p> <p>výzdoby: okruh časně karolinského umění</p>	<p>kolem r. 800 konec 8. st.</p> <p>konec 8. st.</p> <p>přelom 8. a 9. st.</p>	<p><i>Vinski</i> 1965, obr. 3 <i>Stein</i> 1967, tab. 95:10</p> <p><i>Haseloff</i> 1951, obr. 13, 14; <i>Stein</i> 1967, tab. 95:10</p>

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
souprava kování dýka meč typu H			nad předvelko- moravským sídelním objektem pod stavbou B	existence I. kostela (stavba C) výskyt ostruh s očky na našem území horizont meče typu H	počátek 9. st.
souprava kování			pod terénními úpravami	před postavením II. kostela (?) horizont tausovaných předmětů datování honosných ostruh z Mikulčic	počátek 9. st.
kopí ocílka nádob				vztah k mikulčickému osídlení	
2 soupravy kování	okruh časně ka- rolinského umění přelom 8. a 9. st.				počátek 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Mikulčice hrob 44/II	<i>Poulik 1957, 295—6, 298</i>	bodce: chorvatské ostruhy ostruhy ze Sursee plotének: typ I výzdoby: okruh časně karolinského umění	kolem r. 800 konec 8. st. počátek 9. st. přelom 8. a 9. st.	<i>Vinski 1965, obr. 3</i> <i>Stein 1967, tab. 95:i0</i>
Břeclav-Pohansko hrob 225	<i>Kalousek 1971, 133—5, obr. 225</i>	tvaru ramen a plotének: typ II výzdoby: ostruhy z hrobu 100/VI v Mikulčicích soupravy kování v Německu	9. st. 7. a 8. st.	<i>Stein 1967, tab. 85:2—5, 86:3—9, 88, 91:16—21</i>
Mikulčice hrob 32/VI	<i>Poulik 1963, 52, obr. 21:3</i>	výzdoby: soupravy kování v Německu	7. a 8. st.	<i>Stein 1967, tab. 91:16—21</i>
TYP II A				
Mikulčice hrob 266/II	<i>Poulik 1957, 327, obr. 69:8 až 11</i>			
Mikulčice hrob 43/VI	<i>Poulik 1963, 52, 142</i>			
Staré Město „Na valách“ hrob 247/49	<i>Hrubý 1955, 450</i>			
Staré Město „Na valách“ hrob 190/50	<i>Hrubý 1955, 491</i>			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
tepané gombíky železné ostruhy souprava kování					počátek 9. st.
souprava kování tepané gombíky vědro			nad hrobem 208 podél zdi kostela pod destrukcí kostela	není mezi nejstaršími hroby u kostela	
přezka				nejstarší horizont hrobů u II. kostela	
tepané gombíky kostěná píšťalka					
			překryt třemi mladšími hroby	starší horizont hrobů	
2 soupravy kování bronzové nákončí meč typu X sekera šipka ocílka břitva	okruh časně karolinského umění přelom 8. a 9. st.				

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Břeclav-Pohansko hrob 47	<i>Kalousek</i> 1971, 48—9, obr. 47			
Břeclav-Pohansko hrob 246	<i>Kalousek</i> 1971, 144, obr. 246			
Břeclav-Pohansko hrob 239	<i>Kalousek</i> 1971, 140—1, obr. 239			
Břeclav-Pohansko hrob 269	<i>Kalousek</i> 1971, 156—7, obr. 269			
TYP II B 1				
Mikulčice hrob 157/VI	<i>Poulik</i> 1963, 166, obr. 22			
Břeclav-Pohansko hrob 244	<i>Kalousek</i> 1971, 143, obr. 244			
Mikulčice hrob 117/II	<i>Poulik</i> 1957, 371			
Mikulčice hrob 113/II	<i>Poulik</i> 1957, 371			
Břeclav-Pohansko hrob 156	<i>Kalousek</i> 1971, 102, obr. 156			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
			překrývá žlábek vnitřní palisády, překryt hrobem 62	po r. 863, není v nejmladším horizontu hrobů	2. polovina 9. st.
			překryt hroby 154 a 194 s ostruhami typu IV a hrobem 145 bez nálezů	není v nejmladším horizontu hrobů, starší než ostruhy typu IV	
			překryt třemi hroby	není v nejmladším horizontu hrobů	
stříbrné, jemně gra- nulované gombíky				mladší výskyt granulovaného šperku v rámci 9. století	
ostruha II A souprava kování			překryt hrobem 144/VI s ostruha- mi typu II B 2	současnost typů II A a II B 1, starší než II B 2	
souprava kování			překrývá žlábek vnitřní palisády		2. polovina 9. st.
přezky tepané gombíky					
ostruha III A přezka průvlečky				současnost typů II B 1 a III A	
			překryt hrobem bez nálezů	není v nejmladším horizontu hrobů	

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Pobedim depot II	<i>Bialeková 1972, 124, obr. 2</i>			
Typ II B 2				
Mikulčice hrob 144/VI	<i>Poulik 1963, 163—164</i>			
Břeclav-Pohansko hrob 329	<i>Kalousek 1971, 178—9, obr. 329</i>			
Břeclav-Pohansko hrob 227	<i>Kalousek 1971, 135, obr. 227</i>			
TYP II B 3				
Staré Město „Na valách“ hrob 185/49	<i>Hrubý 1955, 184, 443</i>			
Bašovce-Španie	<i>Vendtová 1969, 204—5, obr. 16:1</i>	velkomoravský okruh		
TYP III A				
Staré Město „Na valách“ hrob 224/51	<i>Hrubý 1955, 187, 525</i>	tvaru ramen, bodce, techniky výroby: typ I plotének: chorvatské ostruhy s ploténkami výzdoby: typ I severozápadní Evropa	počátek 9. st. kolem r. 800 počátek 9. st.	<i>Vinski 1965, 138, obr. 3, 6</i> <i>Hrubý 1955, 187</i>

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
					1. polovina 9. st.
souprava kování			překrývá hrob 157/VI s ostruhami typu II B 1	mladší než II B 1	
souprava kování tepané gombíky					
souprava kování			překryt dvěma vrstvami hrobů	není v nejmladším horizontu hrobů	
přezky a průvlečky			překryt hrobem s hliněnou čutorou	mladší než třetí čtvrtina 9. století	kolem r. 850
					2. třetina 9. st.
souprava kování břítvy sekera nůž křesadla brousek				vývoj z typu I analogie kolem r. 800	1. čtvrtina 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Staré Město „Na valách“ hrob 116/51	<i>Hrubý</i> 1955, 506	tvaru ramen, bodce, techniky výroby: typ I plotének: chorvatské ostruhy s ploténkami	počátek 9. st. kolem r. 800	<i>Vinski</i> 1965, 138, obr. 3, 6
Staré Město „Na valách“ hrob 287/49	<i>Hrubý</i> 1955, 186, 457	převládají prvky typu I	počátek 9. st.	
Staré Město „Na valách“ hrob 19/48	<i>Hrubý</i> 1955, 186, obr. 32:1	převládají prvky typu I	počátek 9. st.	
Staré Město „Na valách“ hrob 50/50	<i>Hrubý</i> 1955, 186, obr. 32:4	výzdoby: typ I	počátek 9. st.	
Břeclav-Pohansko hrob 205	<i>Kalousek</i> 1971, 126, obr. 205	vzhledu, techniky výroby: typ I plotének: chorvatské ostruhy s ploténkami	počátek 9. st. kolem r. 800	<i>Vinski</i> 1965, 138, obr. 3, 6
TYP III B				
Staré Město „Na valách“ hrob 223/51	<i>Hrubý</i> 1955, 524	vzhledu: typ II plotének: typ III A St. Město, hrob 19/48	1. čtvrtina 9. st.	
Staré Město „Na valách“ hrob 313/49	<i>Hrubý</i> 1955, 188, 460–461	vzhledu a plotének: typ II a III A		

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
souprava kování meč typu H vědro 2 nože				vývoj z typu I analogie kolem r. 800 horizont meče typu H	1. čtvrtina 9. st.
souprava kování sekera 2 nože			překryt šesti hroby	starší horizont hrobů vývoj z typu I	1. čtvrtina 9. st.
přezky sekera 2 nože souprava kování				vývoj z typu I	1. čtvrtina 9. st.
souprava kování zlatý gombík			překryt pěti hroby	starší horizont hrobů vývoj z typu I	1. čtvrtina 9. st.
souprava kování tepané gombíky stříbrné gran. gombíky lucerničkové gombíky				jezdecká souprava starší šperk mladší	
meč typu H štít sekera souprava kování vědro pozlacené nákončí	karolinská produkce	<i>Poulik 1970, 135</i>		horizont meče typu H vliv okruhu časně karolinského umění	
souprava kování sekera břitva ocílka brousek			překryt dvojnásobnou vrstvou hrobů	starší horizont hrobů	

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Břeclav-Pohansko hrob 106	<i>Kalousek</i> 1971, 75—6, obr. 106	vzhledu: typ III A bodce a tvaru ramen: typ II	1. čtvrtina 9. st.	
Břeclav-Pohansko hrob 296	<i>Kalousek</i> 1971, 168—9, obr. 296	vzhledu a ploténěk: typ III A	1. čtvrtina 9. st.	
Břeclav-Pohansko hrob 174	<i>Kalousek</i> 1971, 111—4, obr. 174	vzhledu: typ IV ploténěk: typ III A a IV	2. polovina 9. st. 1. čtvrtina 9. st. 2. polovina 9. st.	
Prostějov hrob 2	<i>Dostál</i> 1966, 154, tab. LXXI	výzdoby bodce: typ IV	2. polovina 9. st.	
Zvláštní tvary typu III				
Staré Město „Na valách“ hrob 266/49	<i>Hrubý</i> 1951, 181—185 <i>Hrubý</i> 1955, 187, tab. 62	vzhledu: typ I a III A výzdoby: Mikulčice, hroby 44/II, 232/II, 50/VI ploténěk: typ III A	počátek 9. st. 1. čtvrtina 9. st. počátek 9. st. 1. čtvrtina 9. st.	
Kolín severní hrob	<i>Piř</i> 1890—92, 718—727 <i>Piř</i> 1909, 119, tab. XVIII <i>Schránil</i> 1925, 164—165 <i>Šolle</i> 1966, 84—86	vzhledu: typ III B výzdoby: okruh karolinského umění Mikulčice, hroby 44/II a 50/VI	9. st. počátek 9. st.	<i>Hubert, Porcher, Volbach</i> 1970, 220—2, 317 <i>Arbman</i> 1937, 187, tab. 59:3

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
přezky			překryt hrobem 105	není mezi nejmladšími hroby	
přezky			porušuje žlábek vnější palisády, překryt hrobem 49	po přelomu 9. a 10. st., není mezi nejmladšími hroby	počátek 10. st.
souprava kování meč typu X sekera nůž břitvy křesadla			porušuje žlábek vnitřní palisády, překryt třemi hroby, pod destrukcí kostela	horizont meče typu X po r. 863, v době existence kostela, není mezi nejmladšími hroby	2. polovina 9. st.
souprava kování vědro železný křížek				vztah k typu I, III A a pozlaceným ostruhám z Mikulčic	kolem r. 825
souprava kování filigrán. gombíky meč sekera skleněná nádoba kaptorga pohár	karolinský okruh 1. pol. 9. st. Tassilův pohár konec 8. st.	<i>Benda</i> 1966, č. 56 <i>Haseloff</i> 1951		podle výzdoby maximálně konec 9. st. vliv typu III B vliv pozlacených ostruh z Mikulčic	polovina 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Kouřim hrob 120	<i>Šolle 1966</i> , 221 <i>Šolle 1959</i> , 404—406	vzhledu: chorvatské ostruhy tvaru ramen: St. Město, hrob 266/49 výzdoby: chorvatské ostruhy tepané gombíky na Moravě	pozdní 9. st. kolem r. 825 pozdní 9. st.	<i>Vinski 1965</i> , 143, obr. 8 <i>Vinski 1965</i> , 143, obr. 8
TYP IV				
Břeclav- Pohansko hrob 169	<i>Kalousek</i> 1971, 108—9, obr. 169	výzdoby: typ II B 1		
Břeclav- Pohansko hrob 230	<i>Kalousek</i> 1971, 136—7, obr. 230	výzdoby: typ II B 1		
Břeclav- Pohansko hrob 154	<i>Kalousek</i> 1971, 100—102, obr. 154			
Břeclav- Pohansko hrob 194	<i>Kalousek</i> 1971, 122, obr. 194			
Břeclav- Pohansko hrob 148	<i>Kalousek</i> 1971, 97, obr. 148			
Břeclav- Pohansko hrob 89	<i>Kalousek</i> 1971, 67, obr. 89	Pohansko, hrob 102		
Břeclav- Pohansko hrob 102	<i>Kalousek</i> 1971, 73, obr. 102	Pohansko, hrob 89	2. polovina 9. st.	

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
2 soupravy kování mečik vědro čakan hliněná láhev nůž				vztah k chorvatským ostruhám pozdního 9. st. vztah k ostruhám 1. poloviny 9. století na Moravě vliv tepaných gombíků	kolem r. 875
přezky			porušuje žlábek vnitřní palisády, překryt třemi hroby	po r. 863, není v nejmladším horizontu hrobů	2. polovina 9. st.
přezky a průvlečky tepané gombíky skleněný gombík s filigrán. obroučkou			překryt hrobem 228	není v nejmladším horizontu hrobů horizont filigrán. šperku horizont tepaných gombíků	2. polovina 9. st.
přezky a průvlečky sekera břitva 2 nože			překrývá hrob 246 s ostruhami typu II A	mladší než ostruhy typu II A	
přezky			překrývá hrob 246 s ostruhami typu II A	mladší než ostruhy typu II A	
přezka sekera 2 nože			porušuje žlábek vnitřní palisády, překryt hrobem 141	po r. 863, není mezi nejmladšími hroby	2. polovina 9. st.
			porušuje žlábek vnitřní palisády	po r. 863	2. polovina 9. st.
					2. polovina 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Břeclav-Pohansko hrob 163	<i>Kalousek 1971, 106, obr. 163</i>			
Břeclav-Pohansko hrob 120	<i>Kalousek 1971, 82, obr. 120</i>			
Staré Město „Na valách“ hrob 289/51	<i>Hrubý 1955, 535</i>	výzdoby: typ I	počátek 9. st.	
Staré Město „Na valách“ hrob 251/51	<i>Hrubý 1955, 528—529, obr. 33:9</i>			
Staré Město „Na valách“ hrob 265/51	<i>Hrubý 1955, 530, obr. 33:5</i>	výzdoby bodce: ostruhy z Pohanska	2. polovina 9. st.	
Modrá hrob 22	<i>Hrubý, Hochmannová, Pavelčík 1955, 74—5</i>			
Žlutava hrob 5	<i>Dostál 1966, 195, tab. LX</i>			
Bošovice hrob 11	<i>Dostál 1966, 114, tab. V:2, 3</i>			
Břeclav-Zvonce hrob 6	<i>Dostál 1966, 119, tab. XI:4, 5</i>			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
souprava kování			spolu s hrobem 24 překryt hrobem 135 s bohatými šperky	starší než poslední čtvrtina 9. století	
			překryt mladším hrobem	není mezi nejmladšími hroby	
souprava kování sekera nůž břitva				vliv typu I	
souprava kování sekera					
souprava kování břitva sekera vědro					
souprava kování slov. avar. nákončí nákončí	karolinský okruh	<i>Poulik 1970, 134</i>		předměty starší produkce	2. čtvrtina 9. st.
meč typu H 2 kopí sekera vědro				horizont meče typu H venkovská lokalita	kolem r. 850
přezka, nákončí kopí sekera nádooba				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
kopí vědro				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Lípov hrob 1	<i>Dostál</i> 1966, 140, tab. XXV:2, 3	plotének: typ II		
Kyjov hrob 1	<i>Dostál</i> 1966, 137, tab. XXIII:4	vzhledu: typ II		
Skalica hrob 22	<i>Kraskovská</i> 1959, 165—6, obr. II:5, 6			
Skalica hrob 29	<i>Kraskovská</i> 1959, 165—6, obr. II:7, 8			
Klobouky hrob 1	<i>Dostál</i> 1966, 134, tab. XX:4, 5			
Březolupy hrob 2	<i>Dostál</i> 1966, 122, tab. LXVII:5, 6			
Pěnčín hrob 6	<i>Dostál</i> 1966, 152, tab. XXXII:8			
Luhačovice	<i>Dostál</i> 1966, 142, tab. XXVI:17, 18			
Trenčín	<i>Řihová</i> 1962, 42—45			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
kopí sekera				venkovská lokalita	kolem r. 850
sekera vědro				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
vědro				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
sekera nůž				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
vědro hliněná láhev náhrdelník				venkovská lokalita horizont hliněné láhve	2. polovina 9. st.
sekera vědro				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
sekera náušnice korálky bronzové gombíky skleněný gombík				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
sekera vědro				venkovská lokalita	2. polovina 9. st.
vědro					2. polovina 9. st.

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
TYP V A				
Staré Město „Na valách“ hrob 261/49	<i>Hrubý</i> 1955, 452			
Mikulčice hrob 983	<i>Klanica</i> 1970, tab. 48:17			
Staré Město „Na valách“ hrob 86/51	<i>Hrubý</i> 1955, 502			
TYP V B				
Staré Město „Špitálky“ hrob 10	<i>Poulik</i> 1955, 307—372	plotének: typ II A		
Mikulčice hrob 51/VI	<i>Poulik</i> 1963, 55, 145	plotének: typ II B 1		
Mikulčice hrob 85/VI	<i>Poulik</i> 1963, 55, 151—152	plotének: typ II B 1 úpravy ramen: alamanské ostruhy	7. a 8. st.	Paulsen 1967, tab. 41
Staré Město „Na valách“ hrob 210/49	<i>Hrubý</i> 1955, 190, 445—446	plotének: typ IV	2. polovina 9. st.	
TYP V C				
Mikulčice hrob 70/VI	<i>Poulik</i> 1963, 49, 148—149			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
2 páry tepaných gombíků				horizont tepaných gombíků	
sekera břitva ocílka brousek					
přezka filigrán. gombík				vliv typu II A horizont filigrán. šperku	
tepané gombíky				vliv typu II B 1 horizont tepaných gombíků	
			pod hrobem se záušnicí	vliv typu II B 1 starší než 10. století	
ocílka nůž			nad hrobem s mečem typu H	mladší horizont hrobů	2. polovina 9. st.
zlomek ostruhy V B 2 soupravy kování tepané gombíky granulo- vaný gombík				současnost typů V B a V C horizont tepaných gombíků horizont granul. šperku souprava kování z počátku 9. století	

Nálezový celek	Literatura	Analogie ostruh	Datování analogií	Literatura
Mikulčice hrob 59/VI	<i>Foulik</i> 1963, 146, obr. 26:3			
Předmostí - pohřebišť I	<i>Dostál</i> 1966, 155, tab. XXXVI:11			
TYP V D Pobedim objekt II	<i>Bialeková</i> 1972, 124, obr. 2			

Nálezový celek

Předměty	Analogie a jejich datování	Literatura	Stratigrafie	Chronologie	
				relativní	absolutní
			překrývá hrob s ostruhami typu II B	mladší než typ II B	
			starší skupina hrobů		
				horní hranice je dána zánikem hradiště	

- Arbman, H.* 1937: Schweden und das karolingische Reich, Stockholm.
- Arbman, H.* 1962: Blatnica und Vaage, PA LIII, 235—336.
- Bartoňková, D.* 1964: Latinské prameny k dějinám Velké Moravy, Praha.
- Benda, K.* 1963: Karolinská složka blatnického nálezu, SIA XI, 199—222.
- Benda, K.* 1966: Mittelalterlicher Schmuck, Praha.
- Bialeková, D.* 1965: Výskum slovanského hradiska v Pobedime r. 1964, AR XVII, 530—538.
- Bialeková, D.* 1972: Výskum slovanského hradiska v Pobedime, okr. Trenčín, AR XXIV, 121—129.
- Bialeková, D.* 1974: Referát na symposiu „Společensko-ekonomický rozvoj Slovanů od 6. století do konce 9. století“, Mikulčice 26. 8.—30. 8. 1974.
- Budinský-Krička, V.* 1959: Slovanské mohyly ve Skalici, Bratislava.
- Cincík, J.* 1947/56: Meč slovenského vladára, Z počiatkov slovenského výtvarného umenia.
- Červinka, I. L.* 1928: Slované na Moravě a říše Velkomoravská, Brno.
- Dostál, B.* 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha.
- Dostál, B.* 1968: Břeclav. Dějiny města, Břeclav, 9—44.
- Dostál, B.* 1969: Opevnění velmožského dvorce na Pohansku, SPFFBU XVIII, řada arch.-klasická, E 14, 181—218.
- Eisner, J.* 1925: Slovensko a Podkarpatská Rus v době hradištní, OP IV, 47—70.
- Eisner, J.* 1933: Slovensko v pravěku, Bratislava.
- Encyklopedie antiky*, 1973, Praha.
- Fiala, Z.* 1964: Pokus o syntézu dějin Staré Moravy [recenze Josef Poulík, Staří Moravané budují svůj stát, Gottwaldov 1963], ČSČH XII, 224—234.
- Fiala, Z.* 1966: Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v 9. a 10. století podle dnešních znalostí. [Pokus o střízlivý výklad], ČSČH XIV, 54—65.
- Hampel, J.* 1905: Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I—III, Braunschweig.
- Hančar, F.* 1956: Das Pferd in prähistorischer und früher historischer Zeit, Wien.
- Haseloff, G.* 1951: Der Tassilo-Kelch, München.
- Hensel, W.* 1965: Słowiańszczyzna wczesnośredniowieczna, Warszawa.
- Hilczeroŭna, Z.* 1956: Ostrogi polskie z X—XIII wieku, Poznań.
- Hochmanová, V.* 1962: Velkomoravské pohřebiště ve Starém Městě „Na valách“. Výzkum v letech 1957—1959, ČMM 47, 201—270.
- Horedt, K.* 1958: Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens, Bukarest.
- Hošek, R.* 1972: Země bohů a lidí. Pohledy do řeckého dávnověku, Praha.
- Hrubý, V.* 1951: Tausovaná jezdecká výzbroj ze Starého Města, AR III, 181—185.
- Hrubý, V.* 1955: Staré Město — velkomoravské pohřebiště „Na valách“, Praha.
- Hrubý, V.* 1965: Staré Město — velkomoravský Velehrad, Praha.
- Hrubý, V.* — *Hochmanová, V.* — *Pavelčík, J.* 1955: Kostel a pohřebiště z doby velkomoravské na Modré u Velehradu, ČMM XL, 42—126.
- Hubert, J.* — *Porcher, J.* — *Volbach, W. F.* 1970: Carolingian Art, London.
- Hucke, K.* 1938: Tonware und Siedlung der Slawen in Wagrien, Neumünster.
- Choc, P.* 1967: S mečem i štítem. České raně feudální vojenství, Praha.
- Chropovský, B.* 1957: Slovanské pohřebisko z 9. st. vo Velkom Grobe, SIA V, 174—222.
- Jahn, M.* 1921: Der Reitersporn, Mannus-Bibliothek Nr. 21, Leipzig.
- Kalousek, F.* 1971: Břeclav-Pohansko. Velkomoravské pohřebiště u kostela, Brno.

- Klanica, Z. 1964:* Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung der slawischen Burgwalles in Mikulčice für das Jahr 1963, Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za r. 1963, Brno, 44—50.
- Klanica, Z. 1965:* Vorbericht über die Grabungsergebnisse des altslawischen Burgwalles in Mikulčice für das Jahr 1964, Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za r. 1964, Brno, 55—60.
- Klanica, Z. 1967:* Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za r. 1966, Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za r. 1966, Brno, 41—51.
- Klanica, Z. 1968a:* Zur Frage der Anfänge des Burgwalles „Valy“ bei Mikulčice, AR 20/5, 626—644.
- Klanica, Z. 1968b:* Vorgrossmährische Siedlung in Mikulčice und ihre Beziehungen zum Karpatenbecken, ŠZ 16, 121—134.
- Klanica, Z. 1970:* Die Ergebnisse der fünfzehnten Grabungskampagne in Mikulčice, Přehled výzkumů AÚ ČSAV v Brně za r. 1968, Brno, 43—52.
- Kolčín, B. A. 1953:* Černaja metallurgija i metalloobrabotka v drevnej Rusi. Domongolskij period, MIA SSSR 32, Moskva.
- Kossinna, G. 1929:* Wikinger und Währinger, Mannus 21, 84—112.
- Kraskovská, L. 1959:* Prvé výskumy na slovanskom mohylníku v Skalici, SIA VII, 163—185.
- Kraskovská, L. 1965:* Slovanské pohrebisko v Kopčanoch, Sborník SNM LIX, História 5, 19—49.
- Kratochvíl, Z. 1969:* Wildlebende Tiere und einige Haustiere der Burgstätte Pohansko, Přírodovědné práce ústavů ČSAV v Brně, Acta Sc. Nat. Brno, 3:1—44.
- Kratochvíl, Z. 1974:* Referát na sympoziu „Společensko-ekonomický rozvoj Slovanů od 6. století do konce 9. století“, Mikulčice 26. 8.—30. 8. 1974.
- Kytlicová, O. 1968:* Slovanské pohřebiště v Brandýsku, PA LIX, 193—248.
- Łowmiański, H. 1970:* Początki Polski, Warszawa.
- Nadolski, A. 1954:* Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku, Łódź.
- Nagy, G. 1913:* Adatok a karoling-időszak emlékeihez, Arch. Ért. 33, 250 ad.
- Niederle, L. 1924:* Slovanské starožitnosti III/2, Praha.
- Paulsen, P. 1967:* Alamanische Adelsgräber von Niederstotzingen (Kreis Heidenheim), Stuttgart.
- Petersen, J. 1919:* De Norske Vikingesverd, Kristiania.
- Piř, J. L. 1890/92:* Archeologický výzkum ve středních Čechách, PA XV, 690—727.
- Piř, J. L. 1909:* Čechy za doby knížecí. Starožitnosti země České III, Praha.
- Pleiner, R. 1958:* Základy slovanského železářského hutnictví v českých zemích, Praha.
- Pleiner, R. 1962:* Staré evropské kovářství, Praha.
- Pleiner, R. 1967:* Die Technologie des Schmiedes in der grossmährischen Kultur, SIA XV, 77—188.
- Poulik, J. 1948/50:* Jižní Morava — země dávných Slovanů, Brno.
- Poulik, J. 1955:* Nález kostela z doby říše velkomoravské v tratí „Špitálky“ ve Starém Městě, PA XLVI, 307—372.
- Poulik, J. 1957:* Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, PA XLVIII, 241—388.
- Poulik, J. 1963:* Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Praha.
- Poulik, J. 1967:* Pevnost v lužním lese, Praha.
- Poulik, J. 1970:* Beziehungen Grossmährens zu den europäischen Kulturgebieten. Jahrbuch für Landeskunde im Niederösterreich, Neue Folge XXXVIII/1968—69, Wien, 124—144.
- Poulik, J. 1975:* Mikulčice. Sídlo a pevnost knížat velkomoravských, Praha.
- Preidel, H. 1940:* Handel und Verkehr in Sudetenländern während der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausende n. Ch., Südost-Forschungen 5, 473—501.
- Preidel, H. 1968:* Das grossmährische Reich, Gräufeling bei München.
- Ratkoř, P. 1968:* Pramene k dejinám Veľkej Moravy, Bratislava.

- Říhová, D. 1962: Slovanské nálezy z Trenčína, SFFUK XIII, 42—45.
- Schránil, J. 1925: Několik příspěvků k poznání kulturních proudů v zemích českých v X. a XI. věku, OP 4, 160—193.
- Schránil, J. 1932: Země české za doby knížecí, Praha.
- Smetánka, Z. — Hrdlička, L. — Blajerová, M. 1974: Výzkum slovanského pohřebiště za Jízdárnou Pražského hradu v roce 1973, AR XXVI, 386—405.
- Staňa, Č. 1960: Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, PA LI, 240—293.
- Stein, F. 1967: Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland, Berlin.
- Strzygowski, J. 1929: Die altslawische Kunst, Augsburg.
- Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, PA L, 353—507.
- Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách, Praha.
- Stěpánek, M. 1965: Opevněná sídliště 8.—12. století ve střední Evropě, Praha.
- Turek, R. 1946: Prachovské skály na úsvitě dějin, Praha.
- Turek, R. 1947/48: K počátkům Prahy, PA XLIII, 59—94.
- Turek, R. 1953: Výzkum v Libici nad Cidlinou v r. 1952, AR V, 609—621, 632—635.
- Umění středověku 1969: Encyklopedie Umění a lidstvo, Praha.
- Vendtová, V. 1969: Slovanské osídlenie Pobedima a okolia, SIA XVII, 129—232.
- Vinski, Z. 1965: Oružje na području starohrvatske države do godine 1000. I međzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, Warszawa, 14—18 IX, 135—146.
- Zschille, R. — Forrer, R. 1891 (1899): Der Sporn in seinen Formenentwicklung I, II, Berlin.
- Žak, J. 1959: Najstarsze ostrogi zachodniosłowiańskie. Wczesnośredniowieczne ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza, Warszawa.
- Žak, J. 1969: Wczesnofeudalna Skandynawia, Wrocław—Warszawa—Kraków.

Slawische Sporen auf dem Gebiet der Tschechoslowakei

ZUSAMMENFASSUNG

Nach der Analyse der schriftlichen und der materiellen Quellen gelangte ich zu der Ansicht, dass man unbedingt auch die technologischen Elemente betrachten muss, am besten mit Hilfe von Röntgenaufnahmen. Vom Standpunkt der Entwicklungslinie der Sporen in unserem Gebiet kann man bei der Bestimmung der Typologie nicht die Produktionstechnik als Grundlage nehmen, denn viele Herstellungsmethoden sind nicht äusserlich auf dem Gegenstand sichtbar und auch der grundsätzliche Zutritt zur Verarbeitung der einzelnen Sporenteile und ihre Verbindung zu einem Ganzen ist nicht dermassen charakteristisch, um ihn zu einer präzisen Typenbestimmung benützen zu können. Aus diesen Gründen anerkannte ich die morphologische Basis als übersichtlicher und mehr den Bedürfnissen der Typologie entsprechend und ich teile die slawischen Sporen daher nach den äusseren Merkmalen in Hakensporen, Ösensporen, Plattensporen und Sporen mit langem Stachel ein.

Die Hakensporen bearbeitete bereits früher J. Žak samt den zu dieser Zeit bekannten Funden aus unserem Raume. Seine Gliederung in drei Grundgruppen geht aus den verschiedenen Herstellungstechniken hervor, die ihren Ursprung in verschiedenen Produktionszentren in Mitteleuropa haben. Eine weitere Gliederung dieser Gruppen ist auf den Proportionen der Sporen begründet, die von der chronologischen Position abhängig sind. Die Gruppe der gegossenen Sporen (I.) wird so in Stufe A-C geteilt, die Gruppe der zweiteiligen Sporen (II.) in Stufe B-E und die Gruppe der einteiligen eisernen Sporen (III.) in Stufe A-F. Nach der Konfrontation mit neuen Funden hat es sich erwiesen, dass diese Gliederung dem Material aus unserem Gebiet, mit einer Ausnahme, entspricht. Die Sporen der Stufe E in der dritten Gruppe sind bei uns durch Funde belegt, die chronologische Zuweisung dieses Types in das 9. Jahrhundert kommt für sie jedoch nicht in Betracht. Es ist nicht ausgeschlossen, dass dem auch bei den Sporen des Types III D der Fall ist (Typ III F hat man bei uns nicht gefunden). Es ist dies der Ausdruck von äusseren Faktoren, konkret des Einflusses der europäischen Ösensporen, die die Entwicklung der Hakensporen in unserem Gebiet beschleunigten. Ich schlage daher vor, die Formen der Hakensporen aus dem Gebiet, das bereits am Ende des 8. Jahrhunderts durch europäische Kontakte beeinflusst war und typologisch Žaks Typen D, E und F entspricht, als Typ D', E' und F' zu bezeichnen, wo diese Unterscheidung eine chronologische Verschiebung nach unten bedeuten würde, mit Rücksicht zu den anderen Entwicklungsbedingungen. Im 6. Jahrhundert erscheinen bei uns Sporen aller drei Gruppen, wir können jedoch mangels datierender Komplexe das chronologische Verhältnis zwischen den Sporen fremden und heimischen Ursprunges nicht bestimmen. Im 7. Jahrhundert stagniert die Produktion heimischer Sporen etwas, es erscheinen mehr Sporen der I. und II. Gruppe, was vermutlich mit der erhöhten Handels- und Militäraktivität der Franken im Raume der mittleren Donau zusammenhängt. Diese Äusserung der westlichen Einflüsse wird am Ende des 7. Jahrhunderts schwächer und im 8. Jahrhundert erscheint sie nicht mehr. Am Ende des 8. Jahrhunderts gelangen bei uns die Hakensporen in einen engen Kontakt mit den Ösen- und Plattensporen, so dass Formen, die morphologisch dem Ende des 9. Jahrhunderts angehören, bei uns spätestens in den Beginn des 9. Jahrhunderts gehören (sie sind nicht in Körpergräbern).

Funde von Ösensporen betrachte ich nicht als einen selbständigen Fundhori-

zont. Sie dokumentieren den Einfluss aus Räumen mit alter römischer Produktionstradition, konkret Kroatiens und des Rheinlandes. Ihre Existenz ist kein einzeltes Merkmal dieses Eingriffes, ist jedoch eines von den schwerwiegendsten, denn ihre Anwesenheit auf unseren slawischen Burgwällen kann nicht bestritten werden. Im Hinblick zur Verwandtschaft der rheinländischen Ösensporen aus dem Ende des 8. Jahrhunderts mit kroatischen Sporen aus dem 9. Jahrhundert und auch deshalb, da die Hakensporen auf unseren Skelettgräberfeldern während des 9. Jahrhunderts nicht auftreten, beschränke ich ihr Vorkommen bei uns auf eine Episodenangelegenheit, die mit den Veränderungen von Grundformen slawischer Sporen am Ende des 8. und zu Beginn des 9. Jahrhunderts zusammenhängt. Diese Schlussfolgerung unterstützen Funde von Ösensporen, höchstwahrscheinlich heimischer Produktion, auf Lokalitäten, wo auch späte fortgeschrittene Hakensporenformen gefunden wurden (d. i. in Mikulčice und in Pobedim). Die Ösensporen beeinflussten die Entwicklung der Hakensporenformen und das Endresultat ergab die Basis der Plattensporenformen.

Die Plattensporen teile ich in 5 Typen ein, morphologisch unterscheidbar und charakteristisch, bei denen man die Entwicklungslinie, die gegenseitige chronologische Abhängigkeit und den eventuellen Anteil der älteren Typen auf der Entstehung der späteren verfolgen kann. Der älteste Typ I wurde aufgrund von Fundkomplexen mit Sporen festgesetzt, die evident auf jenen Gräberfeldern die ältesten sind, die wahrscheinlich bereits seit dem Beginn der Körperbestattungen benützt wurden. Es sind dies die Gräber 366/49 von dem Gräberfeld in Staré Město „Na valách“ (durch die Superposition der Kirchengrundmauern bestimmt), 90 und 265 in Mikulčice (dem Horizont der I. Kirche, dem sog. III. Horizont gehörend), 232 aus Mikulčice und 58 von dem Gräberfeld in Kopčany (diese können stratigraphisch nicht zu den theoretischen Schlussfolgerungen beitragen, sind jedoch sehr wertvoll durch ihren Inhalt, der die Genesis sowie die gesamte Charakteristik des Types I unterstützt). In Grab 90 aus Mikulčice hat man ein Schwert des Types K gefunden, das man nach der Datierung eines Schwertes desselben Types mit der Aufschrift ULFBERHT aus Grab 1 auf der Lokalität Biskupija-Crkvina in den Beginn des 9. Jahrhunderts datieren kann. Grab 265 aus Mikulčice enthielt ausser Sporen und einem Dolch ein Schwert des Types H, datiert in das 1. Viertel des 9. Jahrhunderts. Die Sporen aus Grab 232 von Mikulčice enthalten einige verschiedenartige Elemente: die Verzierung ihrer Oberfläche sowie der Oberfläche der dazugehörenden Beschläge ist offensichtlich westlichen Ursprunges, die Form des Bügels und des Stachels, das Verzierungssystem auf dem Stachel, die Verzierung des Bügels ohne Verzierung in ihrem unteren Drittel und die Nietereihe auf der Platte haben Analogien in den vergoldeten Exemplaren aus Mikulčice, der breite rundliche Rand auf der Schlaufe und der Riemenzunge, das innere Feld einer unterschiedlichen Verzierung belassend und die Kombination der tauschierten Ornamente auf der Sporenoberfläche sind wahrscheinlich heimische Elemente. Die allgemeine Charakteristik des Types I nach den Sporen aus den angeführten Komplexen ist folgend:

1. Den Gesamteindruck bestimmt die relative Massivität des Sporens.
2. Der Sporen hat grössere Ausmasse (die durchschnittliche Länge beträgt 15 cm).
3. Der Bügel ist schwach parabolisch oder in Form des Buchstabens U.
4. Der Querschnitt des Bügels ist gewöhnlich abgerundet dreieckig.
5. Der massive Stachel ist an den Bügelbogen mit einer Niete befestigt.
6. Die Platten sind kleiner, schaufelförmig oder von viereckiger Form, mit 2 oder 4 Nieten und einer Mittelrippe, an den Bügel anknüpfend.
7. Als typische Verzierung erscheint das Tauschieren, die gesamte Oberfläche des Sporens bedeckend.

Die Grundeigenschaft dieser Sporen ist jedoch ihre Uneinheitlichkeit, verständlich bei Gegenständen, die erst eine neue Entwicklungslinie schaffen. Die Sporen des I. Types muss man als Erzeugnis der heimischen Handwerker ansehen, inspi-

riert durch die europäische Produktion, wie davon die Technik des eingesetzten Stachels und die tauschierte Verzierung zeugen. Als untere Vorkommengrenze betrachte ich die Wende des 8. und 9. Jahrhunderts. Mit Rücksicht darauf, dass verhältnismässig früh entwicklungs-mässig progressivere Typen vorkommen, liegt der Schwerpunkt der Produktion offensichtlich im Beginn des 9. Jahrhunderts. Es hat den Anschein, dass gerade die ältesten Sporen lange benützt worden waren und man kann sie daher auch in einem jüngeren Fundkomplex finden. Aus diesen Gründen betrachte ich die Frage der oberen Vorkommengrenze an dieser Stelle als unlösbar.

Zur Ausstattung der bedeutenderen Mitglieder der grossmährischen Gesellschaft gehörten prunkvoll verzierte Sporen, die in sich Elemente verschiedenen Ursprunges vereinigen und uns dadurch eine Zeugenschaft von den alten Kontakten der einzelnen Kulturströmungen geben. Die ältesten von diesen sind bronzene vergoldete Sporen aus Grab 50/VI in Mikulčice, in den Beginn des 9. Jahrhunderts datiert. Die Herrichtung und Verzierung der Oberfläche, die Form der Platten, die Technik des Einsetzens des Stachels in den Bügelbogen und das Auslassen eines Gliedes der Verzierung auf beiden Bügelteilen weisen auf den Einfluss der frühkarolingischen Kunst. Das Gesamtaussehen und die Endverarbeitung der Details charakterisieren eher die heimische Produktion, inspiriert durch Produkte frühkarolingischer Werkstätten. Aus dem Charakter der Sporen des Types I übernehmen sie kein Element, daher betrachte ich sie als gleichzeitig. Die gleichen Schlussfolgerungen gelten auch für das zweite Paar bronzener vergoldeter Sporen aus Grab 44/II in Mikulčice, diese sind entwicklungsgemäss etwas fortgeschrittener, vor allem in der definitiven Form der Platten. Zur Gruppe der prunkvoll verzierten Sporen rechne ich auch die Sporen aus Grab 225 von dem Gräberfeld in Břeclav-Pohansko, die jedoch jünger sind, ferner die Sporen aus Grab 100/VI in Mikulčice, formlich sehr den Sporen aus Grab 44/II ähnlich und die eine gewisse Beziehung zu den Sporen aus Pohansko haben und schliesslich die Sporenfragmente aus Grab 32/VI in Mikulčice. Alle angeführten Sporen geben uns durch ihre Grundelemente die Charakteristik des allgemeinen Types grossmährischer Sporen.

An die Sporen des Types I und an die prunkvoll verzierten Exemplare knüpfen die Sporen des Types II. an. Ihre Grundcharakteristik ist folgend:

1. Parabolische Bügel (verschiedenartig geöffnet).
2. Kleiner Stachel, zylinderförmig oder doppelkonisch, meist mit einer Spitze beendet.
3. Halbkreisförmige oder viereckige Platten mit eventuellen Varianten, eine Nietereihe im oberen Teil. Die Nieten sind in der Regel in einer Rinne eingelassen, manchmal mit Kupfer ausgelegt.

Nach dem Aussehen kann man den Typ II in Variante A und B einteilen, von denen Variante A mehr altertümliche Merkmale aufweist. Es sind dies unverzierte einfache Sporen, deren Dauer des Vorkommens nicht genau begrenzt ist. Wir finden sie im Zeitabschnitt nach dem Beginn des 9. Jahrhunderts und wir haben Belege von ihrem Vorkommen in einem Grabkomplex nach der Mitte des 9. Jahrhunderts. Aus Mikulčice sind charakteristisch die Fundkomplexe aus Grab 43/VI und 266/II (dieses gehört in den Horizont der ältesten Gräber bei der II. Kirche). In Staré Město „Na valách“ sind die Gräber 247/49 (überschichtet von drei jüngeren Gräbern) und 190/50 mit einem Schwert des Types X und einer bronzenen Riemenzunge aus dem Umkreis der frühkarolingischen Kunst wichtig. Von dem Gräberfeld in Břeclav-Pohansko können wir Grab 47 (stratigraphisch nach dem Jahre 850 datiert, es gehört nicht zu dem jüngsten Horizont des Gräberfeldes), 246 (gestört durch 2 Gräber mit Sporen des Types IV und einem ohne Fünde), 239 (auch von drei Gräbern überdeckt) und 269 (vermutlich jünger) nennen. Die Sporen der Variante II A sind für den älteren und mittleren grossmährischen Horizont typisch, sie können jedoch auch später vorkommen.

Die Variante II B kann man in einige Gruppen nach der Verzierung einteilen. Die Gruppe II B 1 hat plastisch verzierte Platten, sie ist in einem bestimmten Entwicklungsabschnitt gleichzeitig mit Variante II A und dem Typ III A und kommt auch nach dem Jahre 863 vor. Typisch sind die Sporen aus den Gräbern 157/VI, 117/II, 113/II, 122/VI, 150/VI, 179/VI und von der 9. Kirche aus Mikulčice, 244, 156 und 280 aus Břeclav-Pohansko und 94 aus Pobedim. Gemeinsam mit diesen Sporen und später kommt Variante II B 2 vor, mit der gesamten Oberfläche plastisch verziert. Wichtig sind die Gräber 144/VI aus Mikulčice, 329, 277 und 286 aus Břeclav-Pohansko, aus Brno-Líšeň und von dem Gräberfeld II - Pod valem in Předmostí bei Přerov. Der Umkreis des Vorkommens ist schon breiter als bei den anderen Varianten dieses Types und eine ähnliche Situation kann bei Typ III B verfolgt werden. Sporen, mit unterschiedlichem Material verziert, bezeichne ich als Variante II B 3 und sie kommen in Grab 185/49 aus Staré Město „Na valách“, auf der Lokalität Bašovce-Španie und in Grab 245/II in Mikulčice vor. Die Datierung bewegt sich um das Jahr 850.

Die Sporen des Types III äussern sich gänzlich selbständig und unterscheiden sich von den anderen insofern, dass man von einem fremden Einfluss erwägen kann. In der gesamten Gestaltung und Erzeugungstechnik knüpfen sie an die heimische Entwicklung an, in der Durchführung der Halteplatten äussert sich der Einfluss der kroatischen Sporen. Die ersten Impulse gingen aus dem Milieu des karolingischen Reiches in Form von prunkvoll verzierten Ösensporen hervor. Trotz der Übergangsform auf dem Sporen aus Öschingen trugen die Elemente der Tierköpfe, die die Aussenseite der Schlaufe dieser Sporen zieren, zur definitiven Gestalt der Halteplatten bei, bei der zwischen den Packen der ursprünglichen Schlaufe zwei Platten mit einer Reihe von Nieten eingeschoben wurden (vermutlich der Einfluss alter römischer Produktionstraditionen). Diesen Prozess können wir bei den kroatischen Sporen verfolgen, die um das Jahr 800 datiert sind. Die gesamte Produktionstechnik ist unserem Gebiet ganz fremd und bei Typ I kommt sie überhaupt nicht vor. Die klassische Form des mächtigen Sporens mit massivem Stachel, an die Niete in den Bügelbogen eingesetzt und mit grossen Platten mit zwei Reihen Nieten (sog. Typ III A) tritt abgesondert von der heimischen Entwicklung auf. Zu ihr gehören die Sporen aus den Gräbern 224/51, 116/51, 287/49, 19/48 und 50/50 aus Staré Město „Na valách“, die alle durch ihre Ausstattung und Stratigraphie dem älteren Horizont des Gräberfeldes angehören. Mit Rücksicht zu den nahen Beziehungen zu Typ I und den kroatischen Sporen aus der Wende des 8. und 9. Jahrhunderts datiere ich den Typ III A in das 1. Viertel des 9. Jahrhunderts. Die Originalität der Form konnte sich aber in der Masse der Sporen heimischen Ursprunges nicht erhalten, man muss auch die weitere Entwicklung in Betracht ziehen. Die Sporen werden einfacher und passen sich der Massenproduktion an. Diese Gestalt nenne ich Typ III B und reihe zu diesem die Sporen aus Grab 223/51 und 313/49 aus Staré Město „Na valách“, aus Grab 106, 296 und 174 aus Břeclav-Pohansko, aus Grab 2 in Prostějov und aus Objekt 13 in Pobedim II - Na laze. Die Sporen des Types III B kommen gemeinsam mit dem Schwert des Types H und X vor, stratigraphisch gehören sie dem älteren Horizont des Gräberfeldes „Na valách“ in Staré Město an und auf Pohansko sind die Grabkomplexe stratigraphisch in die 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts und in die Wende des 9. und 10. Jahrhunderts datiert (vermutlich der jüngste Beleg des Vorkommens). Sie haben also einen wesentlich breiteren zeitlichen Umfang sowie geographische Streuung, sie verloren offenbar den repräsentativen Zweck des Types III A und passten sich eher selbst den heimischen Bedingungen an. Unter den Sporen des Types III entziehen sich der festgestellten Entwicklung drei Paar prunkvolle Sporen, die man individuell behandeln muss. Die Sporen aus Grab 266/49 aus Staré Město „Na valách“ datiere ich um das Jahr 825 und betrachte sie als Produkt der Werkstätten von Staré Město. Die Elemente der Technologie sowie der Verzierung leite ich von Typ I, III A und von den bronzenen vergol-

deten Sporen aus Mikulčice ab. Die einzige Äusserung eines fremden Einflusses sehe ich in der Plattierung der Oberfläche durch ein vergoldetes Kupferblech. Das Sporenpaar aus dem nördlichen Grab in Kolín datiere ich um die Mitte des 9. Jahrhunderts mit Rücksicht zur Verzierung westlichen Ursprunges sowie dem Kontakt zu Typ III B in Mähren. Die obere Grenze bestimmt das Vorkommen der Granulation und des Filigrans in der karolingischen Kunst, das heisst maximal das Ende des 9. Jahrhunderts. Gemeinsame Merkmale mit mährischen Sporen aus dem Beginn des 9. Jahrhunderts und Gegenständen aus dem Grabkomplex versetzen die Datierung zum Jahre 850. Ich setze dabei direkte Kontakte mit Mähren und eine bestimmte Beziehung zu den Werkstätten des karolingischen Reiches voraus. Die Sporen aus Grab 120 in Kouřim unterscheiden sich durch die Form des Bügels nicht von den späten mährischen Formen, durch die massive Durchführung, Grösse und Form des Stachels sowie Verzierung entsprechen sie der Charakteristik der kroatischen Sporen aus dem späten 9. Jahrhundert. Das Palmettenmotiv ist ein grossmährisches Element und belegt die Kontakte von Kouřim mit den Zentrallokalitäten in Mähren. Diese Sporen datiere ich zum Jahre 875.

Durch die weitere Entwicklung der Sporen des Types II mit Hinzunahme einiger Elemente des Types III entstand ein neuer Typ grossmährischer Sporen, der im allgemeinen auch auf kleinen bäuerlichen Lokalitäten verbreitet ist. Ich bezeichne ihn als Typ IV und charakterisiere ihn folgendermassen:

1. Grössere Ausmasse (durchschnittliche Länge 16,2 cm).
2. Leichte Durchführung.
3. Kleiner Stachel.
4. Langgezogener Bügel, parabolisch sowie in Form des Buchstabens U.
5. Kleine Platten von verschiedener Form, meistens mit zwei, ausnahmsweise mit einer oder drei Nieten und oft mit einer Mittelrippe.

Um das Milieu kennenzulernen, in dem diese Sporen vorkommen, betrachte ich als wichtig die Gräber 169, 230, 154, 194, 148, 89, 102, 163 und 120 aus Břeclav-Pohansko, die Gräber 307/49, 112/51, 289/51, 5/57, 251/51 und 265/51 aus Staré Město „Na valách“, Grab 22 aus Modrá, Bez. Uherské Hradiště, Grab 5 aus Žlutava, Bez. Gottwaldov, Grab 11 aus Bošovice, Bez. Vyškov, Grab 6 aus Stará Břeclav-Zvolence, Grab 1 aus Lipov, Bez. Hodonín, Grab 1 aus Kyjov, Bez. Hodonín, aus den Hügelgräbern 22 und 29 aus Skalica, Bez. Senica, Grab 1 aus Klobouky, Bez. Břeclav, Grab 2 aus Březolupy, Bez. Uherské Hradiště, Grab 6 aus Pěnčín, Bez. Prostějov, die Gräber aus Luhačovice, Bez. Gottwaldov und Trenčín, ferner zwei Sporen aus der Siedlung in Mikulčice und den Sporen aus Objekt 22 in Pobedim II - Na laze, Bez. Trenčín. Aus der Gesamtsituation geht hervor, dass die Sporen aufhören Angelegenheit der materiell gut fundierten Schicht zu sein, dass es durch den Einfluss der Kriegsbegebenheiten zu einer Reorganisation des Heeres und zu einer Betonung seines Reiterbestandes kam und sich dadurch auch der Umkreis der Benützer von Sporen erweiterte. Dies äussert sich schon bei den Sporen des Types II und besonders bei Typ IV und vermutlich kam es dazu noch vor dem Jahre 850, aber vor allem nach diesem Datum. In die 2. Hälfte des 9. Jahrhunderts lege ich daher die Mehrzahl von Funden der Sporen des Types IV. Sie kommen gemeinsam mit jüngeren Sporen des Types II und mit den ersten Sporenformen mit langem Stachel vor, die auch ein Beleg einer intensiven Militärtätigkeit sind, verbunden mit einer Vervollkommnung der Kriegstechnik.

Eine besondere Gruppe sind Sporen mit breitem Bügel — Typ V, früher als späte Verfallsform des grossmährischen Sporens gehalten. Die Basis dieser Entwicklung waren offensichtlich provinziäl-römische Sporen aus einem flachen Band, aus dem 7. und 8. Jahrhundert kennen wir ähnliche Formen in Deutschland und bei uns beobachten wir eine Reihe von Varianten des Types V, was von einer selbständigen Form zeugt und nicht also von einem Verfall der Produktion. Diese Sporen haben eine besondere, individuelle Entwicklung, getrennt von den ande-

ren Typen der grossmährischen Sporen. Wir können nur einen Randeinfluss des Types II und IV beobachten. Die chronologische Bestimmung des Types V ist sehr schwierig, denn wir haben einen Mangel an gut datierbaren Begleitfunden sowie stratigraphischen Beobachtungen, verschiedene Details deuten jedoch an, dass er auch in einer späteren Zeit vorkam, als man allgemein annimmt. Wir können ihn in Variante V A (mit gleichmässig breitem Bügel, an den Enden mit Niete[n]), V B (mit Ausschnitten im Bügel, an den Enden mit Platten), V C (mit Ausschnitten in dem Bügel) und V D (mit quadratischer Schlaufe an den Enden des Bügels) einteilen. Am zahlreichsten ist Typ V C, der gemeinsam mit gehämmerten Kugelknöpfen vorkommt, vereinzelt mit Kugelknöpfen mit feiner Granulation. Interessant sind die Sporen des Types V B, auf deren Platte wir den Einfluss anderer Typen verfolgen können. Zu diesen gehören auch die Sporen aus Grab 85/VI in Mikulčice mit einer Bügelherrichtung, die ähnlich den westlichen Ösensporen aus dem 7. und 8. Jahrhundert mit einer verzierten Scheibe in der Mitte des Bügels sind.

Als Folge der immer grösseren Notwendigkeit einer genauen Koordination der Bewegungen des Reiters und des Pferdes äussert sich die Tendenz nach der Verlängerung des Stachels bei den Sporen des Types II B 1 und zwar bei zwei Sporen von der Siedlung in Mikulčice, bei den Sporen aus den Gräbern 138 und 24 in Břeclav-Pohansko und bei den Sporen aus den Gräbern 204/AZ, 140/50 und 123/50 in Staré Město „Na valách“. Mit Sporen, die einen verlängerten Stachel haben, müssen wir spätestens im letzten Drittel des 9. Jahrhunderts rechnen. An diese Phase knüpft der spezifisch mährische Typ des Sporens mit langem Stachel (meistens bildet er 1/3 der Gesamtlänge des Sporens) aus Grab 338 in Břeclav-Pohansko und aus Mikulčice, wo man 2 Stück in der Siedlungsschicht fand. Dieser Typ geht aus dem Typ II B 1 hervor und man kann seine genaue chronologische Position nicht bestimmen (die einzige Grenze ist die Wüstungszeit beider Lokalitäten). Als Fortsetzung der mährischen Entwicklung scheint die Gruppe der Sporen aus Kouřim mit langem Stachel und kleinen Platten zu sein, für Typ IV charakteristisch. Diese Sporen können in die 1. Hälfte des 10. Jahrhunderts datiert werden. In Böhmen kennen wir ähnliche Funde in Praha-Michle, auf der Prager Burg, in den Prachovské skály, Libice, Žalov, Levý Hradec und um Brandýsek. Der Typ der Sporen mit langem Stachel aus unserem Gebiet beeinflusste wahrscheinlich die Hakensporen und die Ösensporen, die im umliegenden Europa vorkommen und verbreitete sich vor allem in Räumen mit günstigen gesellschaftlich-politischen Bedingungen.

Der Sporen ist ein Werkzeug, das die vollständige Ausnützung der Möglichkeiten des Reiters und dadurch auch des Pferdes vermittelt. Beides wurde im Verlaufe der Zeit im Bewusstsein der Gesellschaft zum Symbol der gesellschaftlichen Stellung. Den ältesten Beleg von der Verwendung der Pferde zum Reiten haben wir auf dem Bild des Reiters in Susa aus dem Zeitabschnitt 2800 v. u. Z. und allmählich wird das Pferd zu einem grundlegenden Transportfaktor. In der griechischen archaischen Zeit haben wir die Reiterkomponente als ständigen Bestandteil der Armee und die römischen equites sind bereits als gesellschaftliche Schicht bekannt. Von dem Reiterdienst im fränkischen Heer haben wir genügende Belege in schriftlichen Quellen, als auch von der Existenz der Pferde bei den Slawen. Nach dem Studium des osteologischen Materiales war das Pferd bei den Mähnern kein allgemein verbreitetes Tier. Zu seiner Zucht muss man ein bestimmtes Besitztum voraussetzen, denn während seines Lebens gibt es keinen konkreten materiellen Nutzen. Es war also eigentlich ein Privilegium der materiell reichen Menschenschicht. Für die Verhältnisse in Grossmähren kann man nicht eine Wahlzucht von Kriegspferden voraussetzen, aber man kann eine engere Auswahl nicht ausschliessen, denn die Mährer trafen mit organisiertem Militär zusammen, in dem die Reiterei ganz selbstverständlich war. Die Kriegsbegebenheiten verursachten vermutlich eine Erweiterung der Zahl an berittenen Kriegern, die nicht ihr eigenes Pferd benützten, dann die Idee, die im Besitz des Pferdes und der Sporen be-

ruhte und nicht dem Besitzer gehörte, sondern seinem Befehlshaber, der auch die Betriebskosten deckte. Die Reorganisation des Heeres erzwangen die sich immer stärker durchsetzenden gesellschaftlichen Beziehungen des frühfeudalen Staates, die durch die militärischen Kontakte mit dem entwickelten fränkischen Heer sowie durch die eigenen Kriegserfolge gestärkt wurden. Aus diesen Gründen nehme ich an, dass das Vorkommen von Plattensporen und speziell der Sporen des mährischen Types mit langem Stachel mit der Existenz und den Veränderungen des grossmährischen Staates verbunden ist. Die Entwicklung dieser Sporen war nicht beendet und in Mähren setzt sie auch nicht fort. Der Verfall der gesellschaftlichen Bedingungen brachte die weitere Entfaltung auf dem einstigen zentralen Gebiet des Staates zum Stehen, das nicht unbedingt ökonomisch zurückbleiben musste. Dieser Typ des frühmittelalterlichen Sporens fand Bedingungen für seine Geltendmachung im Raume des beginnenden böhmischen Staates. Auf den Veränderungen des Sporens als Gegenstand von ausgesprochen militärischem Charakter widerspiegelt sich die Entwicklung der militärischen und somit wahrscheinlich auch der gesellschaftlichen Organisation. Die Betonung der Aufgabe der Reiterei betrachtet H. Łowmiański als initiative Handlung der Fürsten zur Unterstützung des stattlichen Wesens. Nach diesem wird in den Bedingungen des Staates das Heer Werkzeug des Fürsten und der herrschenden gesellschaftlichen Schicht, die Funktionsänderung widerspiegelt sich dann auch in der Zusammensetzung und in der Organisation der Militärmacht. Im Milieu Grossmährens, auch wenn wir nur von dem Ende des 9. Jahrhunderts erwägen möchten, ist diese verhältnismässig fortgeschrittene Situation problematisch, aber auf den grossmährischen Fundamenten wurde sie schliesslich in den gesellschaftlichen Bedingungen des böhmischen Staates verwirklicht.

Deutsch von E. Tichá und Dr. R. Tichý, CSc.

SEZNAM TABULEK

Tab. I: Ostruhy s háčky: Mikulčice, 1 — č. inv. 594-2488/63, 2 — č. inv. 594-887/55, 3 — č. inv. 594-4609/62, 4 — č. inv. 594-4055/63, 6 — č. inv. 594-708/68, 10 — č. inv. 594-1360/60, 12 — č. inv. 594-666/55; Dolánky, 5 a 8 (podle J. Žaka); Sadská, 7 (podle J. Žaka); Brno-Líšeň, 9 a 11 (podle J. Žaka).

Tab. II: Ostruhy s háčky a očky: Mikulčice, 1 — č. inv. 594-2439/60, 2 — č. inv. 594-909/65, 3 — č. inv. 594-885/55, 4 — č. inv. 594-1986/64, 5 — č. inv. 594-260/56, 9 — č. inv. 594-418/59, 10 — č. inv. 594-9652/60, 11 — č. inv. 594-954/56; Brno-Líšeň, 6 (podle J. Žaka); Pobeďim II — Na laze, 7 (podle V. Vendtové); Břeclav-Pohansko, 8.

Tab. III: Ostruhy typu I: Mikulčice, 1 — hrob 232/II, 4 — hrob 265/II, 5 — hrob 90/II; Staré Město „Na valách“, 2 — hrob 366/49; Kopčany, 3 — hrob 58.

Tab. IV: Honosně zdobené ostruhy a typ II B 3: Mikulčice, 1 — hrob 50/VI, 2 — hrob 44/II, 4 — hrob 100/VI; Břeclav-Pohansko, 3 — hrob 225 (podle F. Kalouska); Staré Město „Na valách“, 5 — hrob 185/49.

Tab. V: Ostruhy typu II A: Staré Město „Na valách“, 1 — hrob 190/50, 5 — hrob 247/49; Staré Město „Špitálky“, 2 — hrob 12; Mikulčice, 3 — hrob 43/VI, 4 — hrob 295/II.

Tab. VI: Ostruhy typu II B: Mikulčice, 1 — hrob 122/VI, 2 — hrob 117/II, 3 — hrob 113/II, 4 — hrob 179/VI, 5 a 8 — hroby u 9. kostela, 7 a 9 — sídliště; Staré Město „Špitálky“, 6 — hrob 5.

Tab. VII: Ostruhy typu II B: Bašovce-Španie, 1 (podle V. Vendtové); Mikulčice, 2 — hrob 150/VI, 4 — hrob 144/VI, 5 — hrob 245/II; Břeclav-Pohansko, 3 — hrob 277 (podle F. Kalouska); Skalica, 6 — mohyla 22 (podle L. Kraskovské).

Tab. VIII: Ostruhy typu III A: Staré Město „Na valách“, 1 — hrob 224/51, 2 — hrob 116/51, 4 — hrob 287/49; Mikulčice, 3 — hrob 113/II.

Tab. IX: Ostruhy typu III B a zvláštní tvary typu III: Stará Kouřim, 1 — hrob 120; Kolín, 2; Staré Město „Na valách“, 3 — hrob 223/51, 4 — hrob 266/49, 5 — hrob 313/49.

Tab. X: Ostruhy typu IV: Břeclav-Pohansko, 1 — hrob 168, 4 — hrob 102 (podle F. Kalouska); Staré Město „Na valách“, 2 — hrob 289/51; Staré Město „Špitálky“, 3 — hrob 13b.

Tab. XI: Ostruhy typu IV: Skalica, 1 — mohyla 22 (podle L. Kraskovské); Staré Město „Na valách“, 2 — hrob 112/51, 3 — hrob 251/51; Stará Břeclav-Zvolence, 4 — hrob 6; Mikulčice, 5 — hrob u 9. kostela.

Tab. XII: Ostruhy typu IV: Břeclav-Pohansko, 1 — hrob 120 (podle F. Kalouska); Modrá, 2 — hrob 22; Staré Město „Na valách“, 3 — hrob 265/51, 4 — hrob 5/57.

Tab. XIII: Ostruhy typu IV: Pustiměř, 1; Stará Břeclav-Zvolence, 2 — hrob 6, Lípov, 3 — hrob 1; Bošovice, 4 — hrob 11; Kyjov, 5 — hrob 1; Staré Město „Na valách“, 6 — hrob 112/51.

Tab. XIV: Ostruhy typu V: Staré Město „Na valách“, 1 — hrob 86/51, 7 — hrob 261/49; Předmostí, 2 — hrob na pohřebišti I; Staré Město „Špitálky“, 3 — hrob 1a; Mikulčice, 4 — hrob 70/VI, 5 — hrob 282/II, 6 — hrob 85/VI.

Tab. XV: Ostruhy s prodlouženými bodci: Břeclav-Pohansko, 1 — hrob 138, 2 — hrob 24 (podle F. Kalouska); Mikulčice, 3 — č. inv. 594-932/68; Staré Město „Na valách“, 4 — hrob 204/AZ, 5 — hrob 123/50.

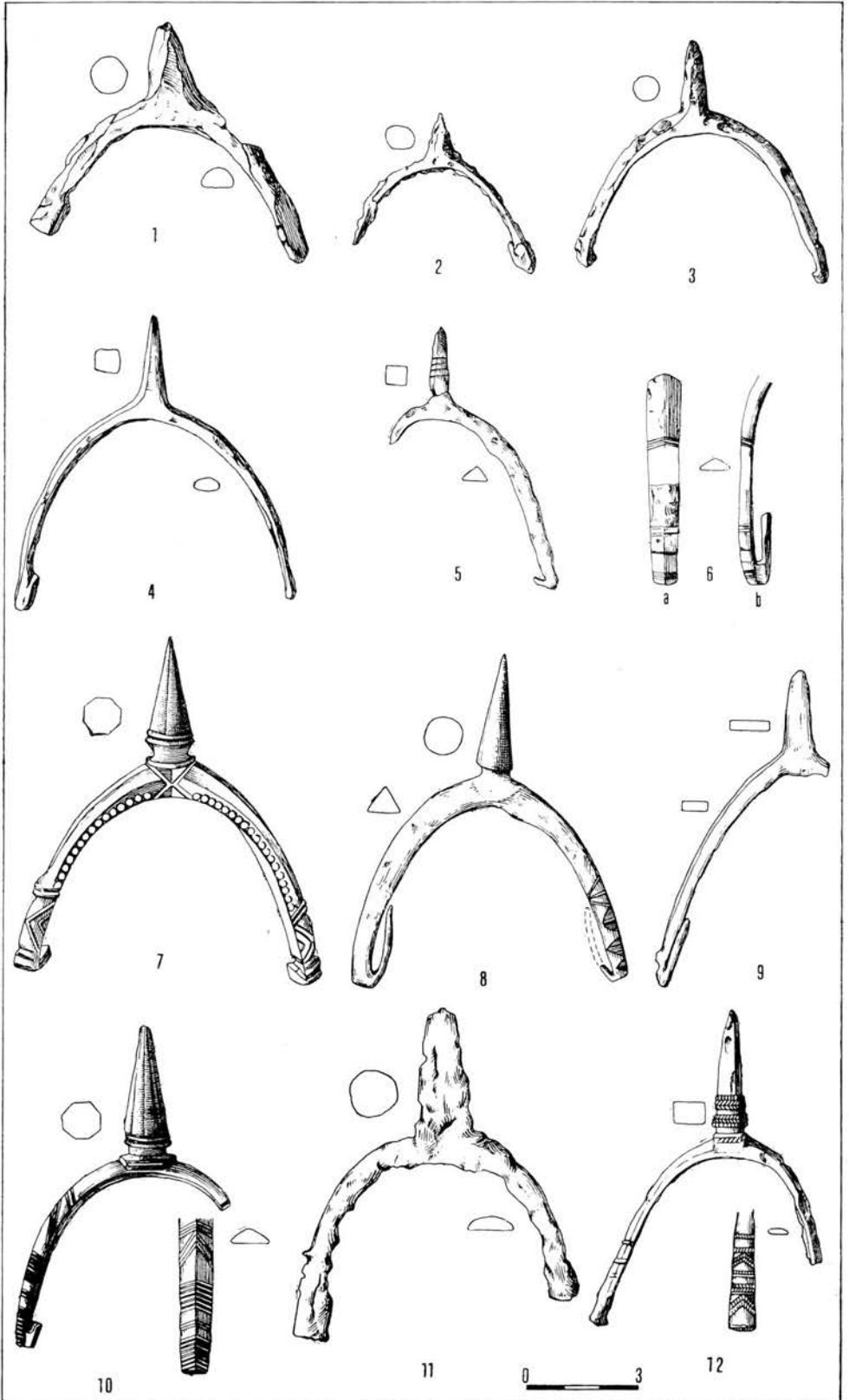
Tab. XVI: Ostruhy s dlouhými bodci: Mikulčice, 1 — č. inv. 594-1257/56, 2 — č. inv. 594-1237/58; Brno-Líšeň, 3 — hrob 25 (podle J. Poulíka); Břeclav-Pohansko, 4 — hrob 338 (podle F. Kalouska).

Tab. XVII: Ostruhy s dlouhými bodci: Stará Kouřim (podle M. Šolleho), 1 — hrob 49a, 2 — hrob 43, 3 — hrob 36, 4 — hrob 63b.

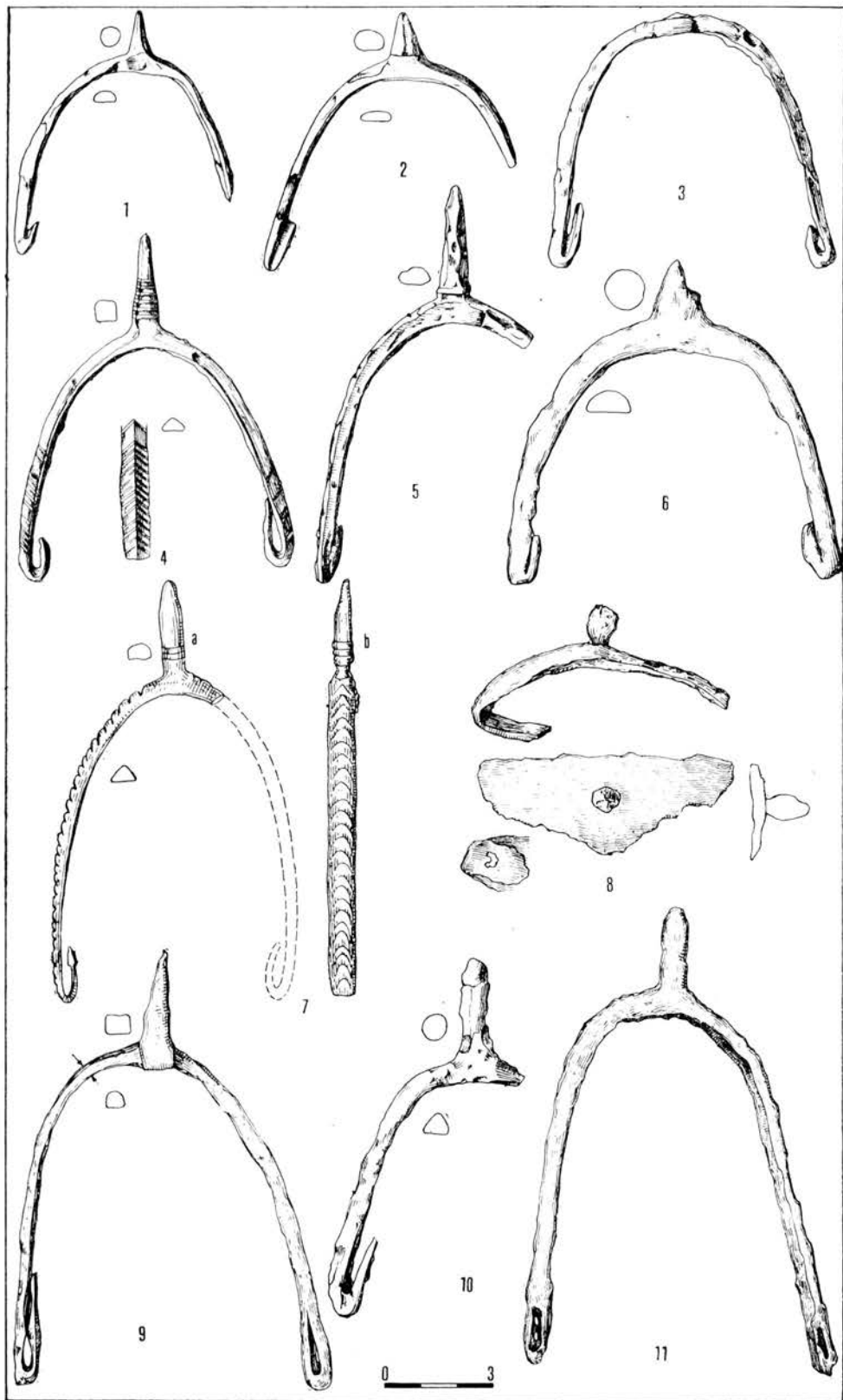
Tab. XVIII: Ostruhy s dlouhými bodci: Brandýsek (podle O. Kytlicové), 1 a 2 — hrob 43, 3 — hrob 6; Žalov, 4 — hrob 28.

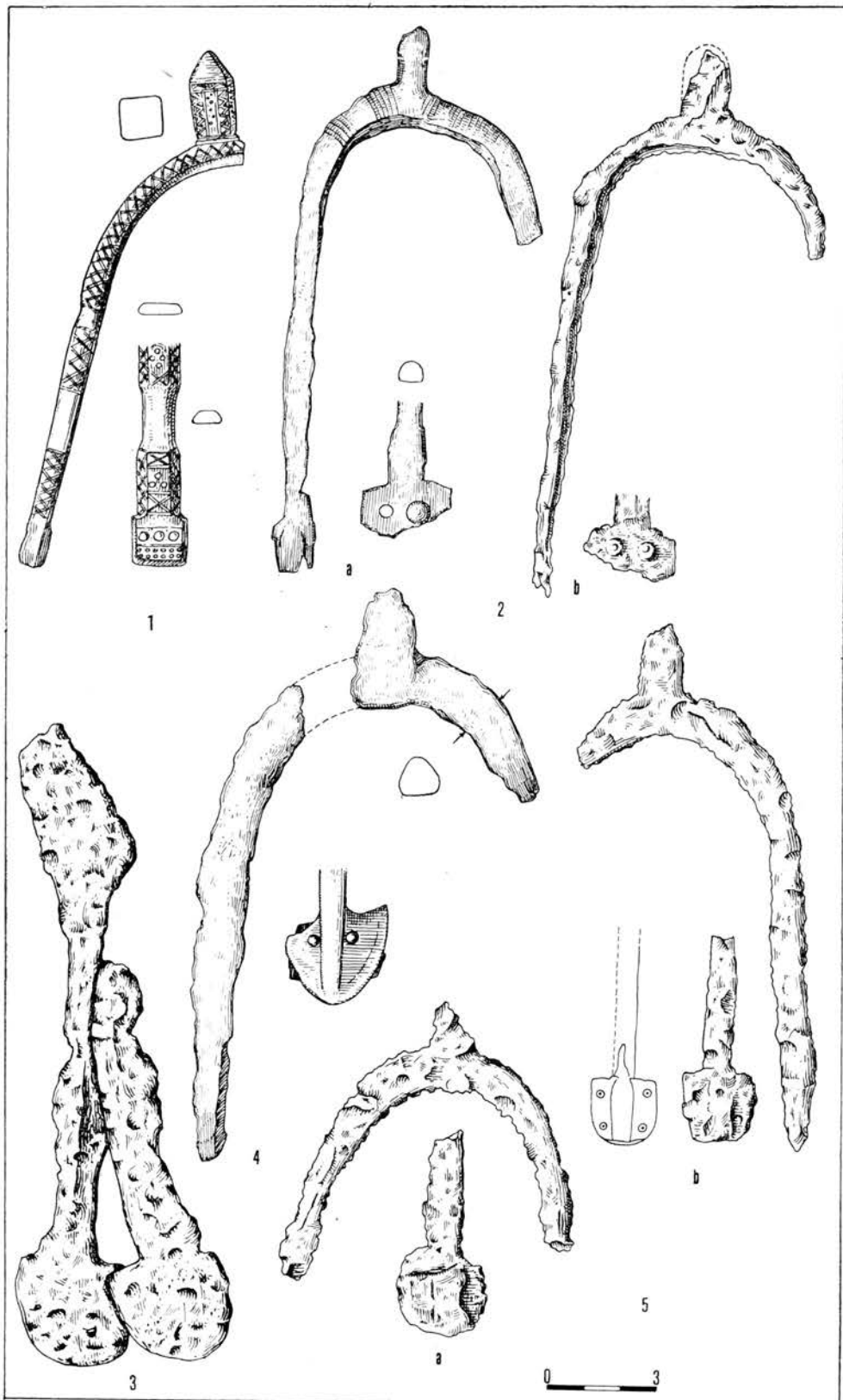
Tab. XIX: Ostruhy s dlouhými bodci: Žalov, 1 a 2 — hrob 26, 3 — hrob 6; neznámá lokalita z Čech, 4–6.

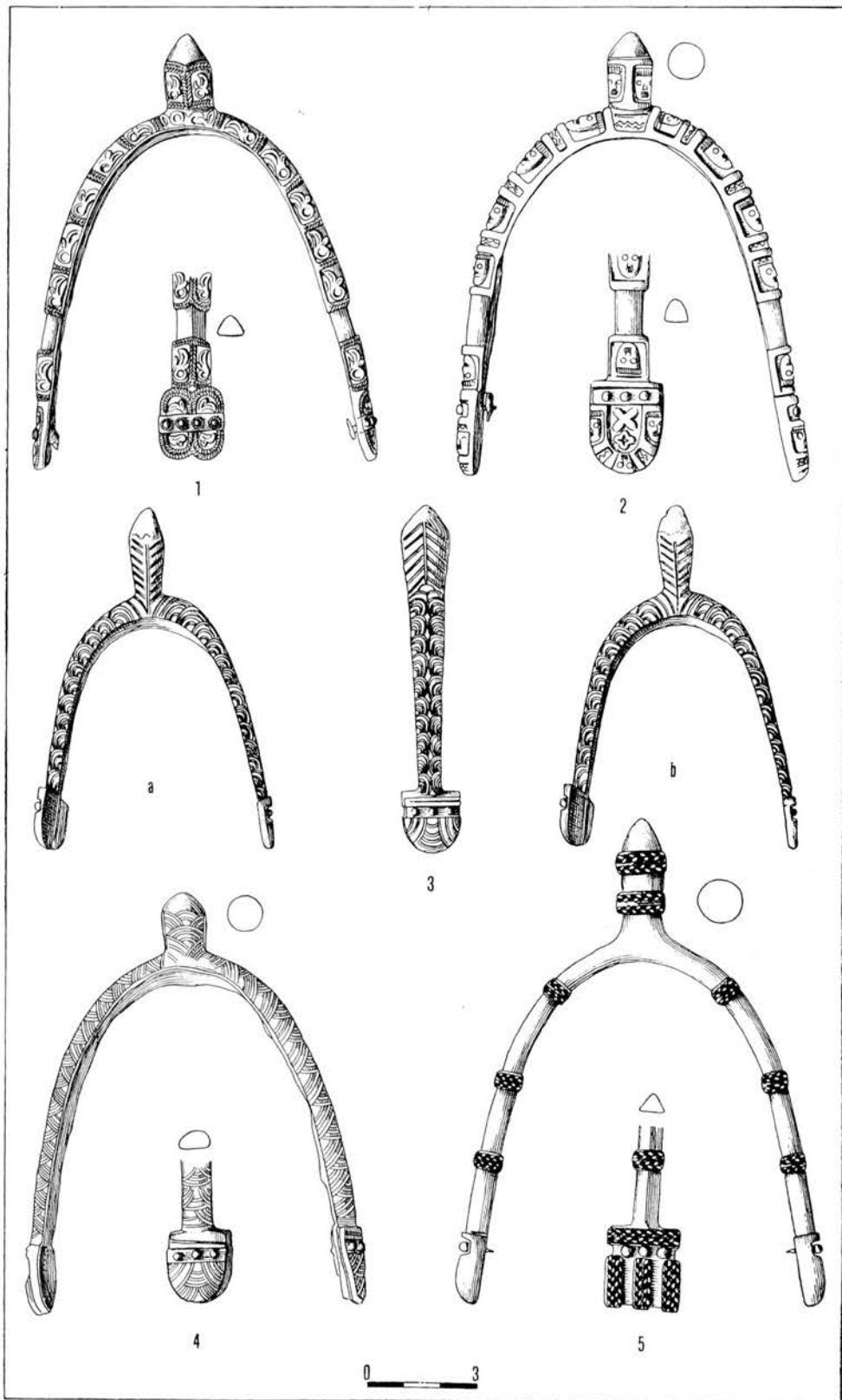
Tab. XX: Ostruhy s dlouhými bodci: Praha-hrad, 1 — hrob H-25/73 (podle Z. Smetánky); Břeclav „Na Čtvrtích“, 2 — hrob 1.

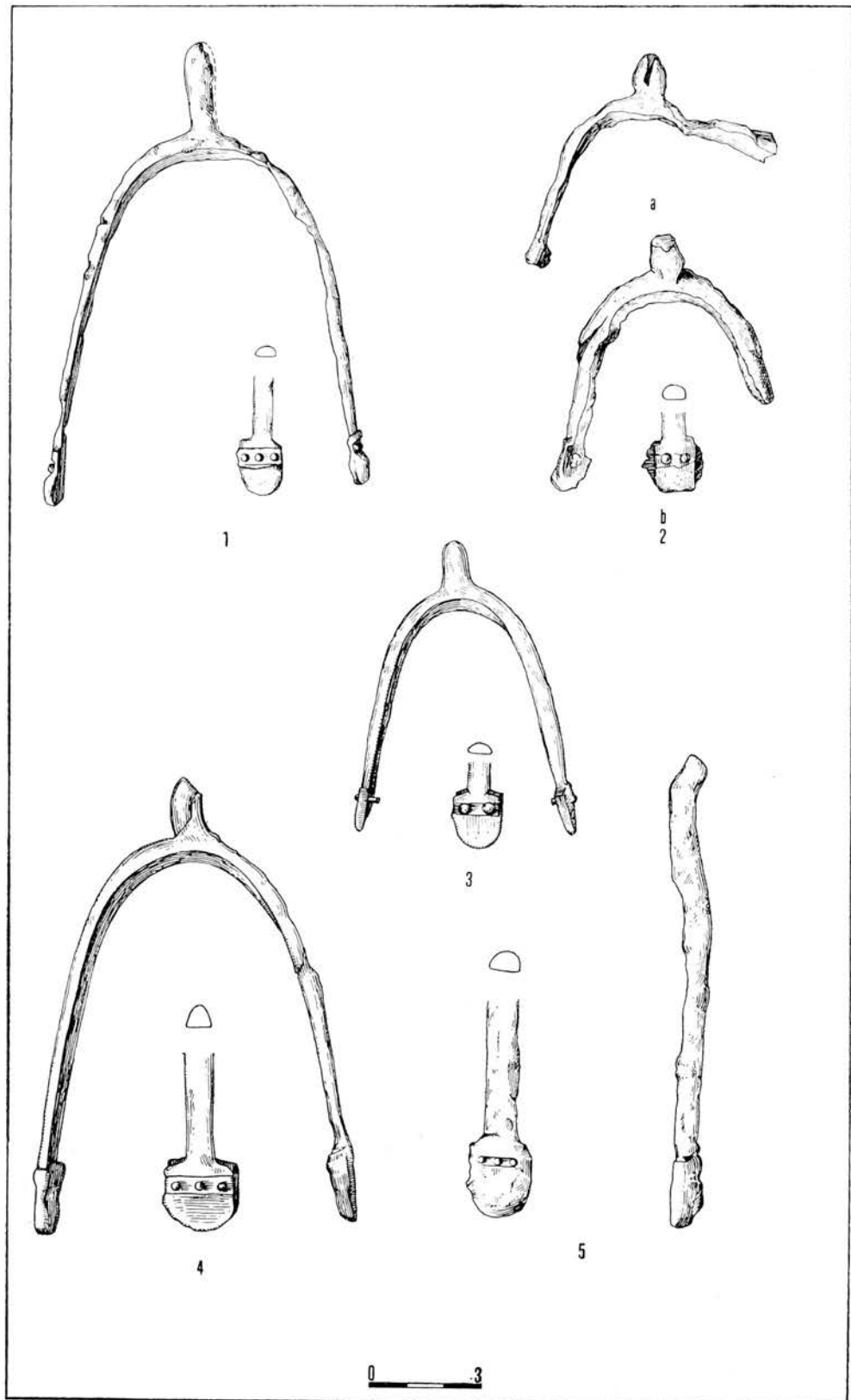

Tab. II

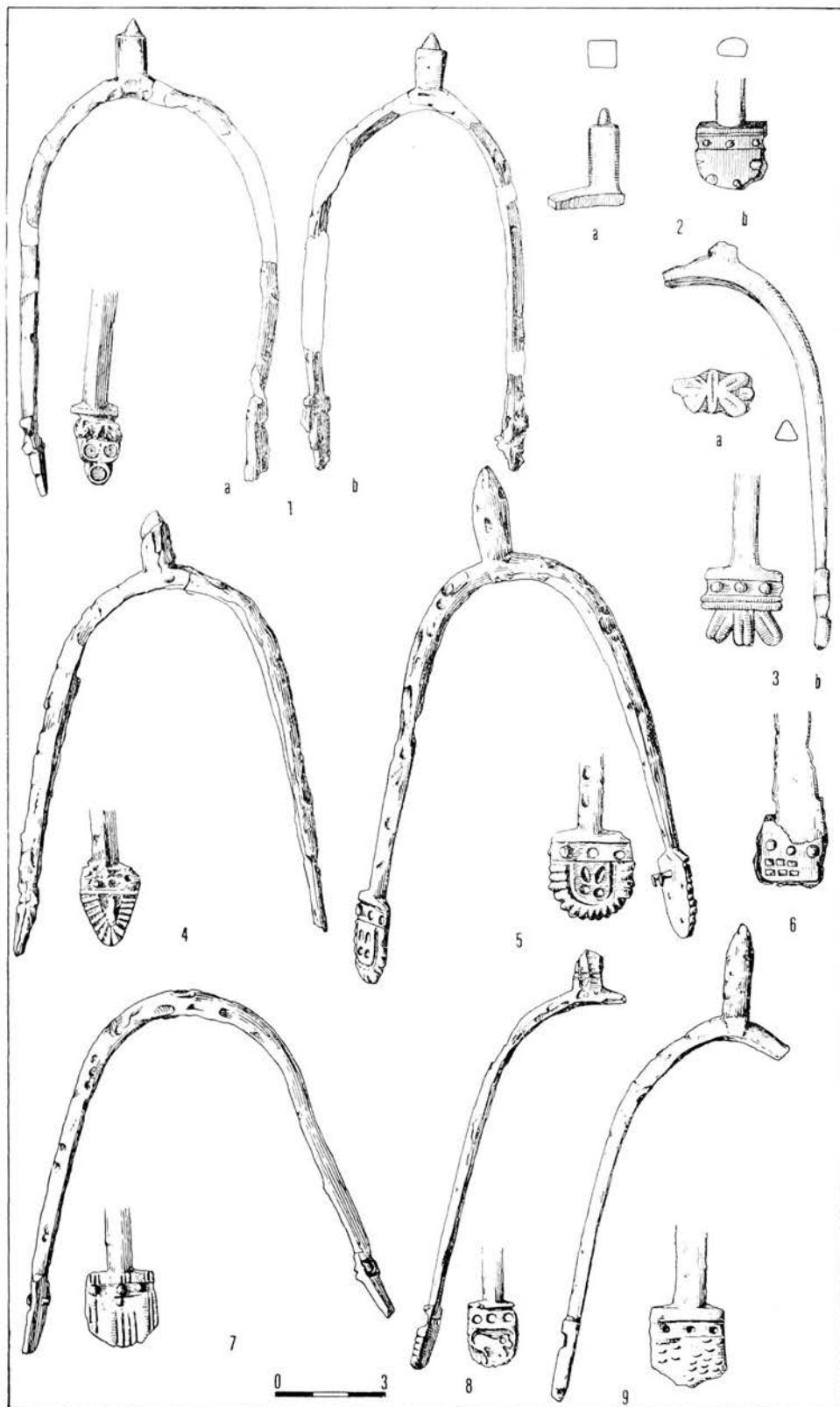

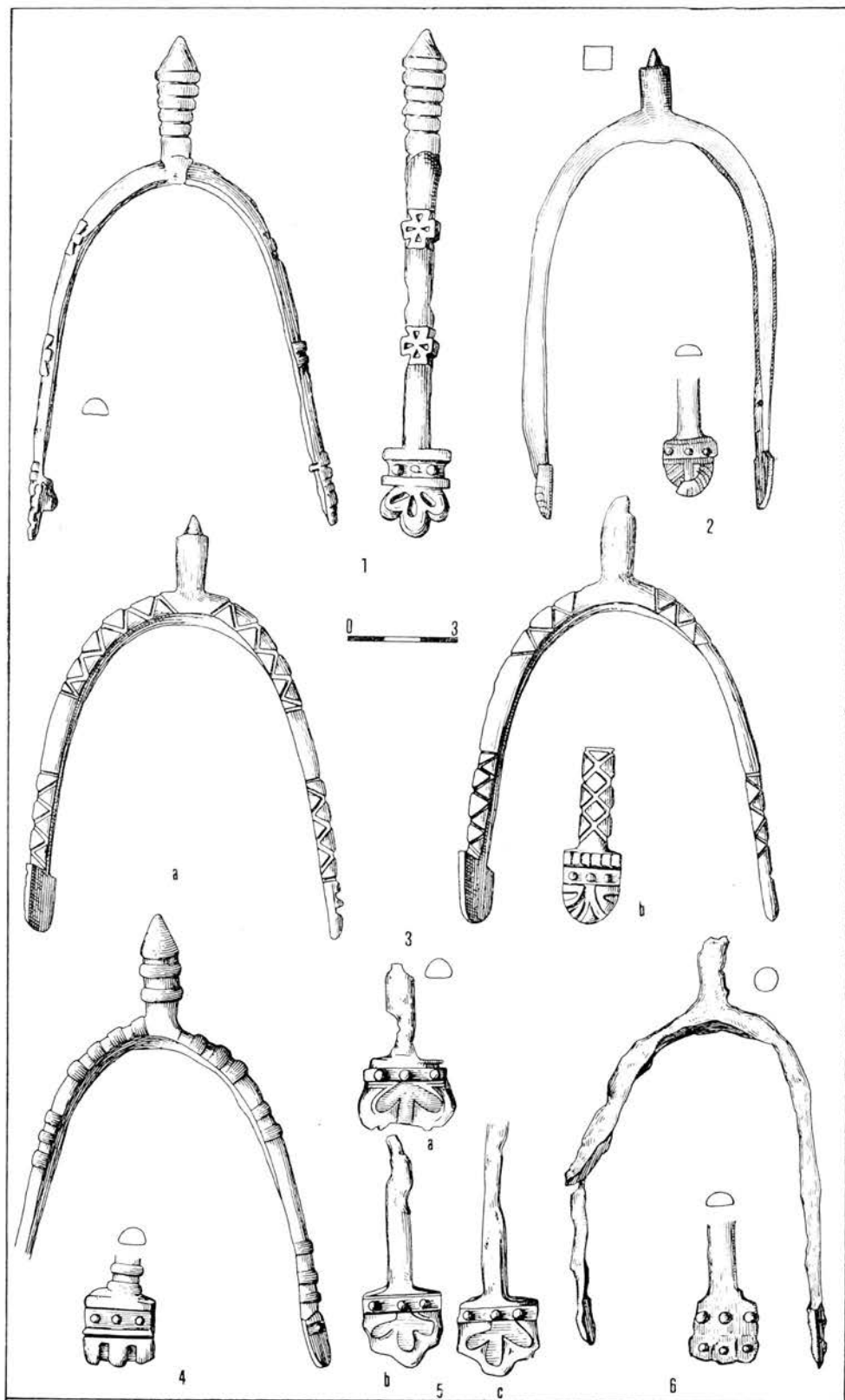

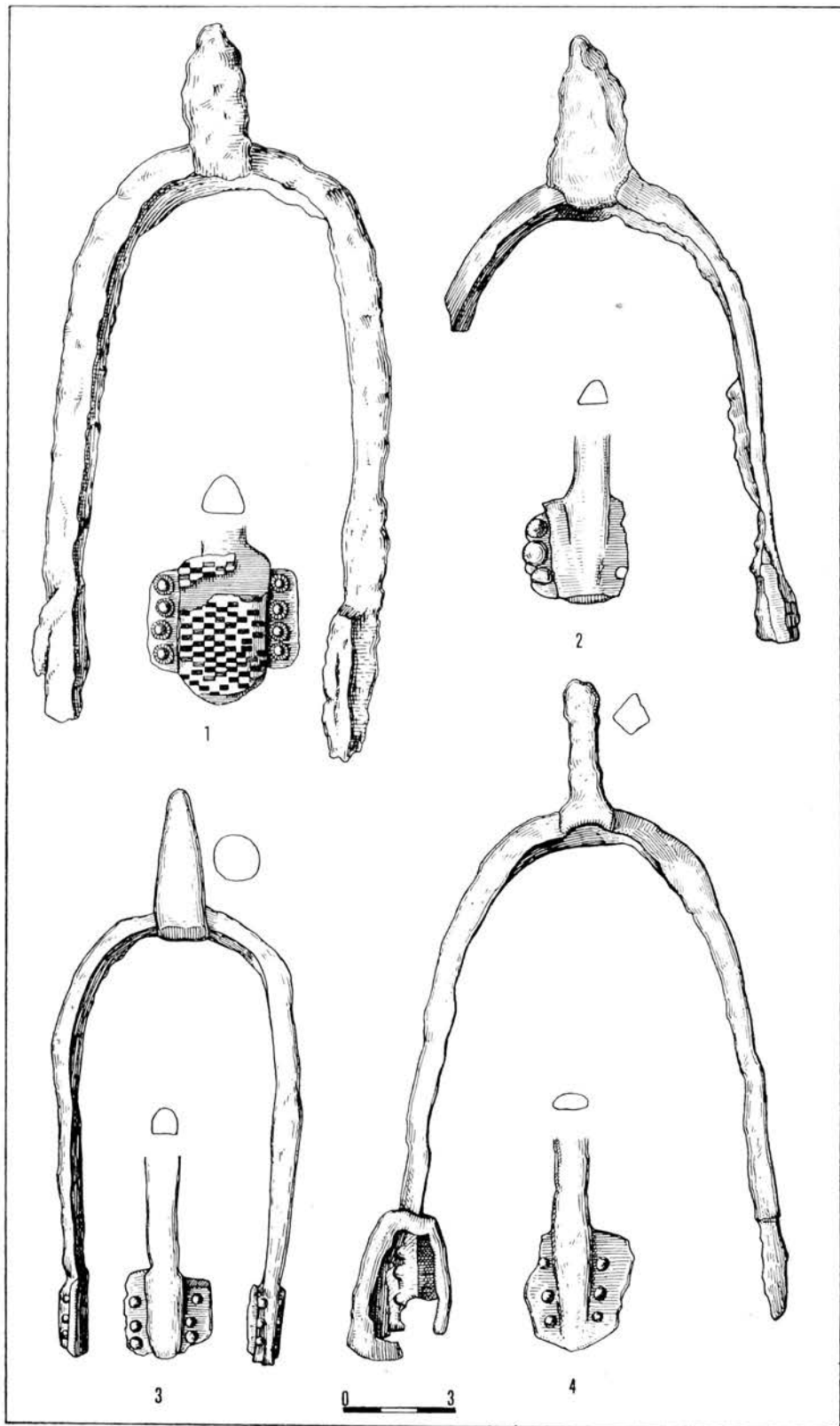

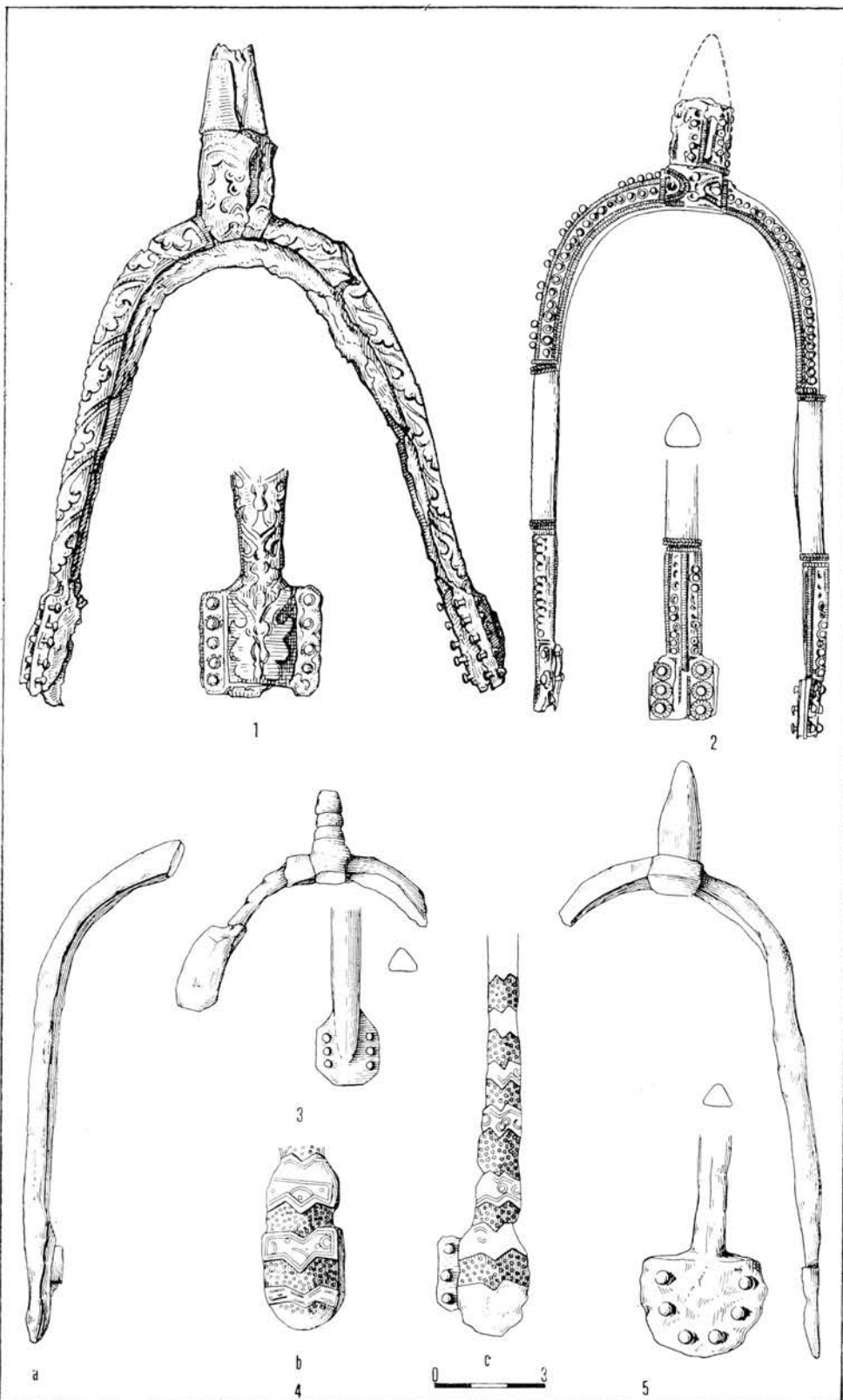
Tab. VI

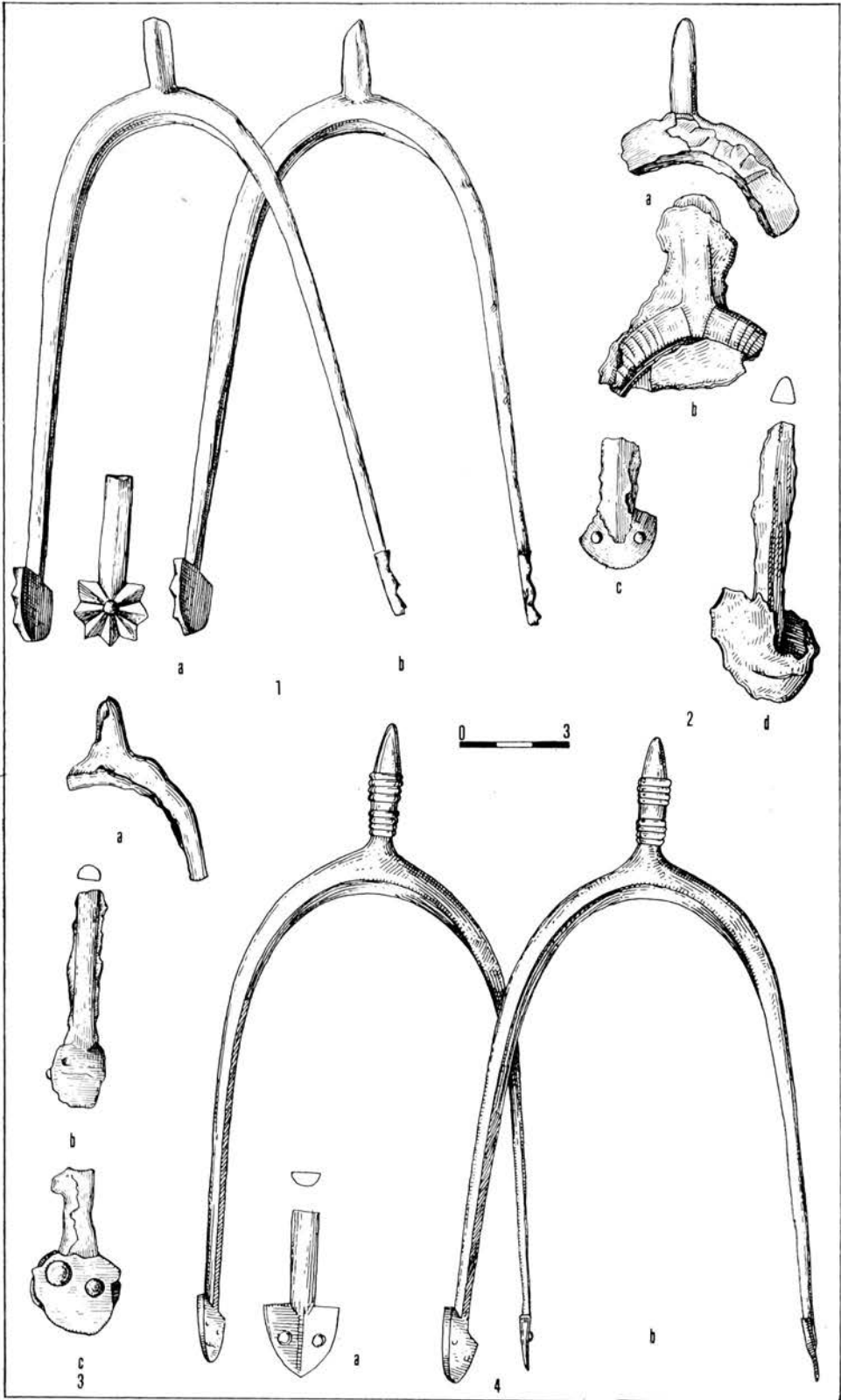

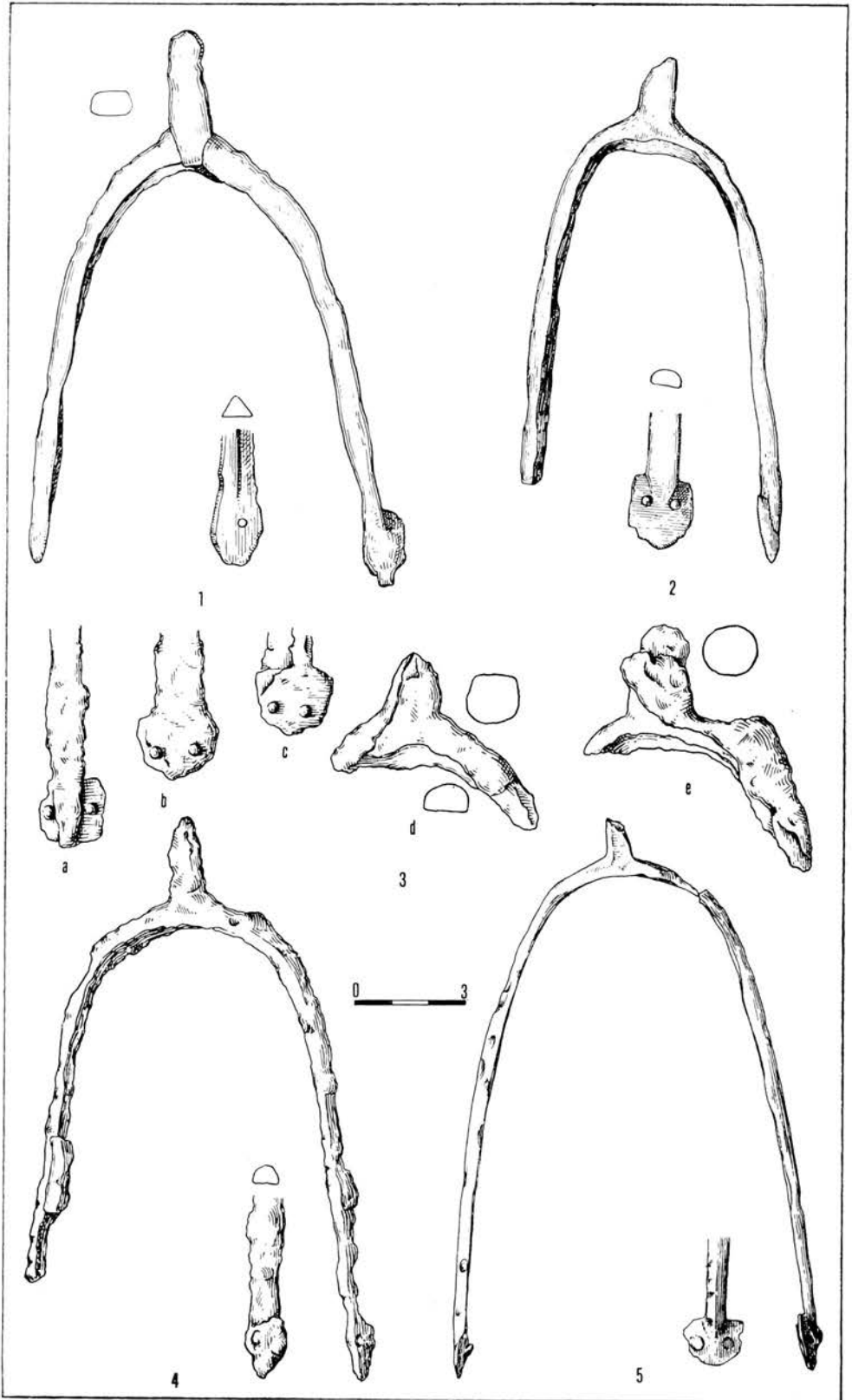

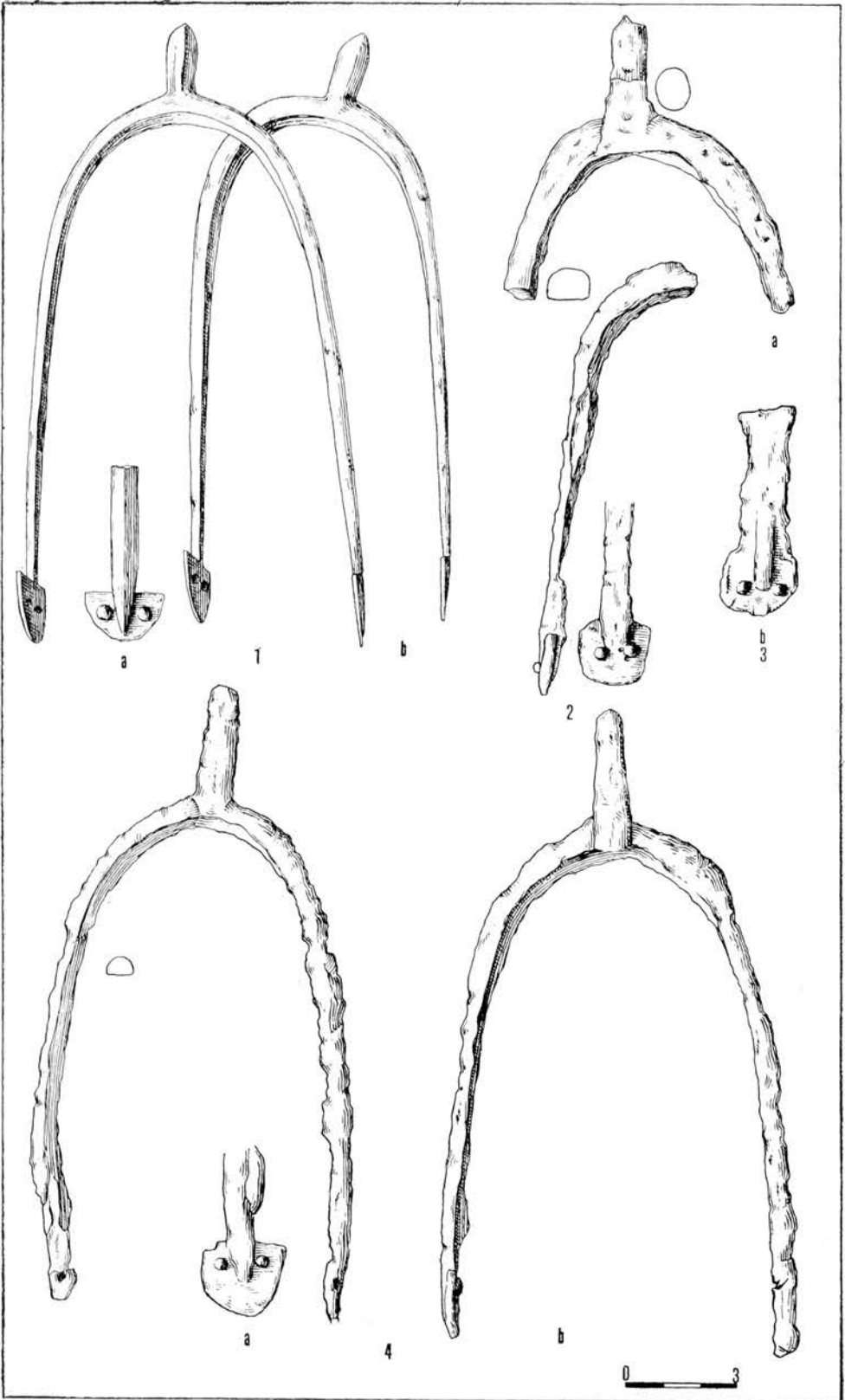

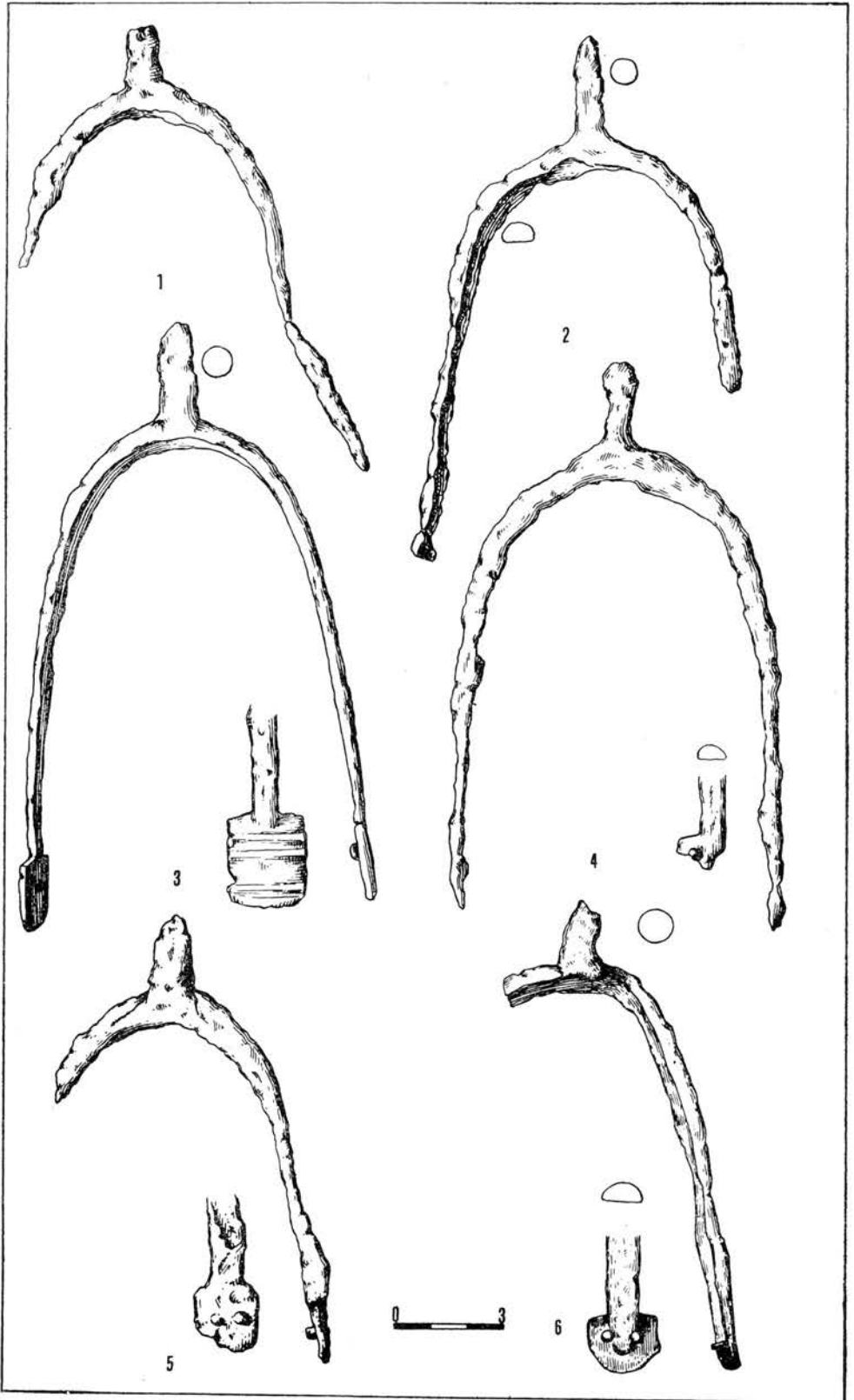

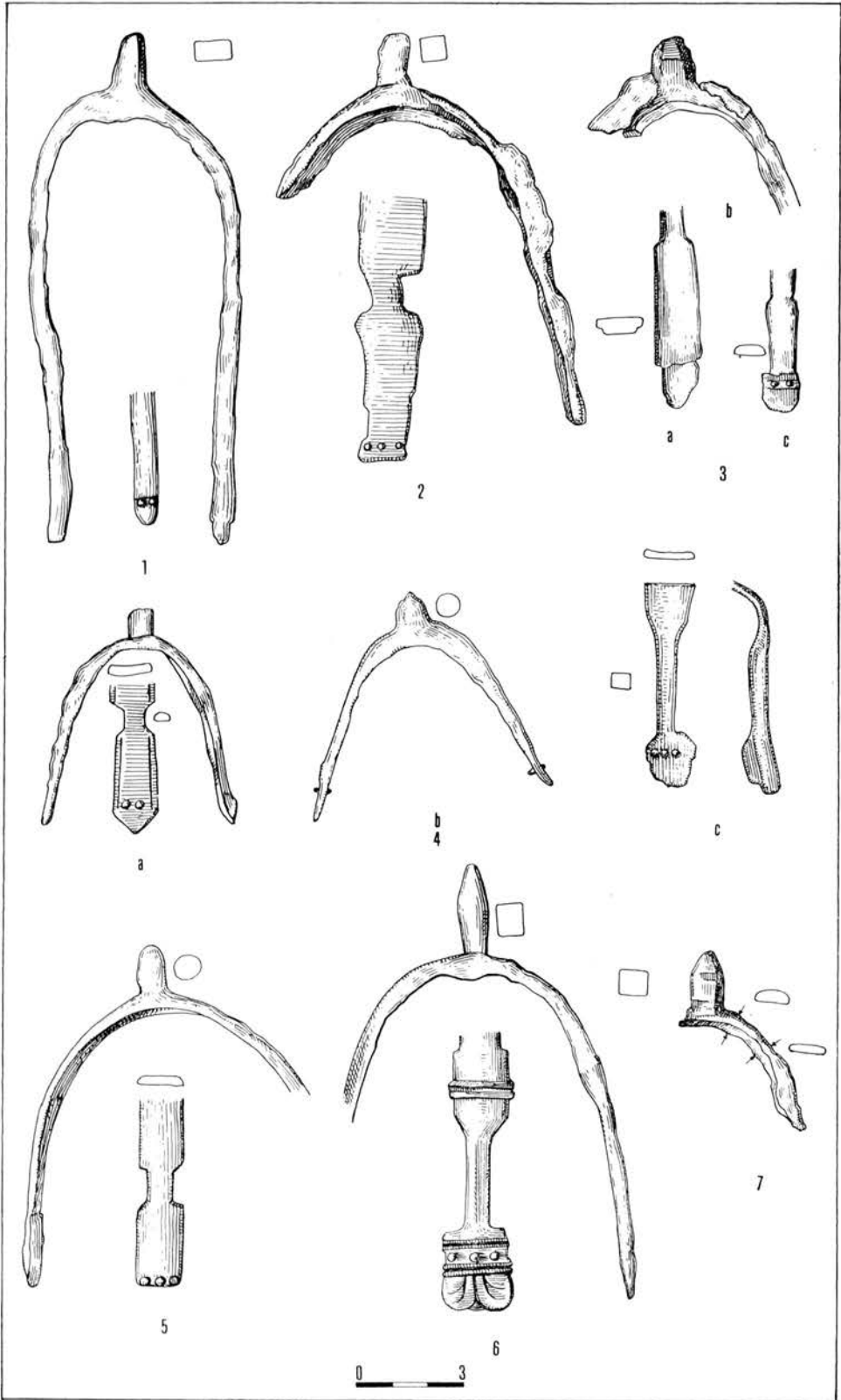

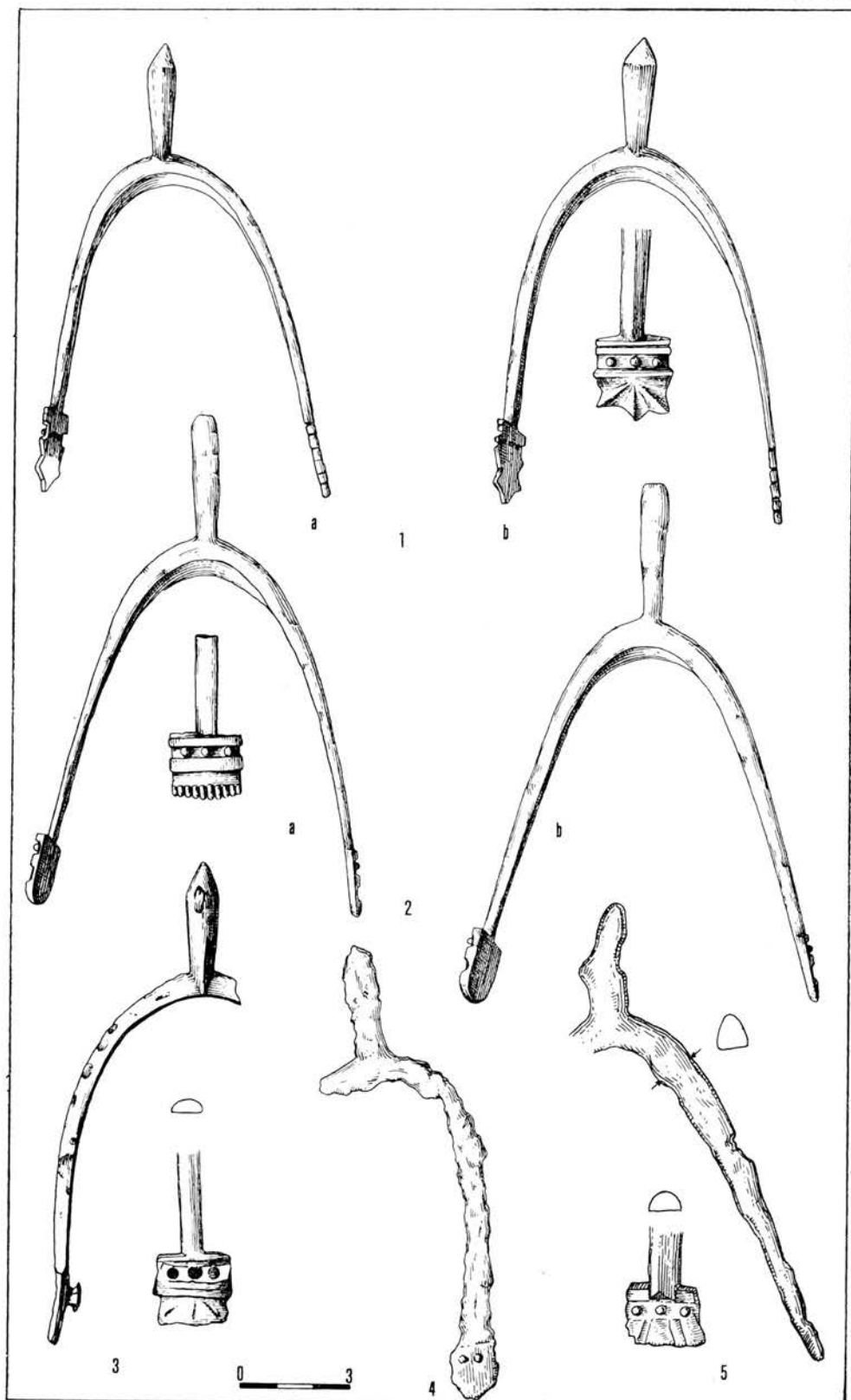

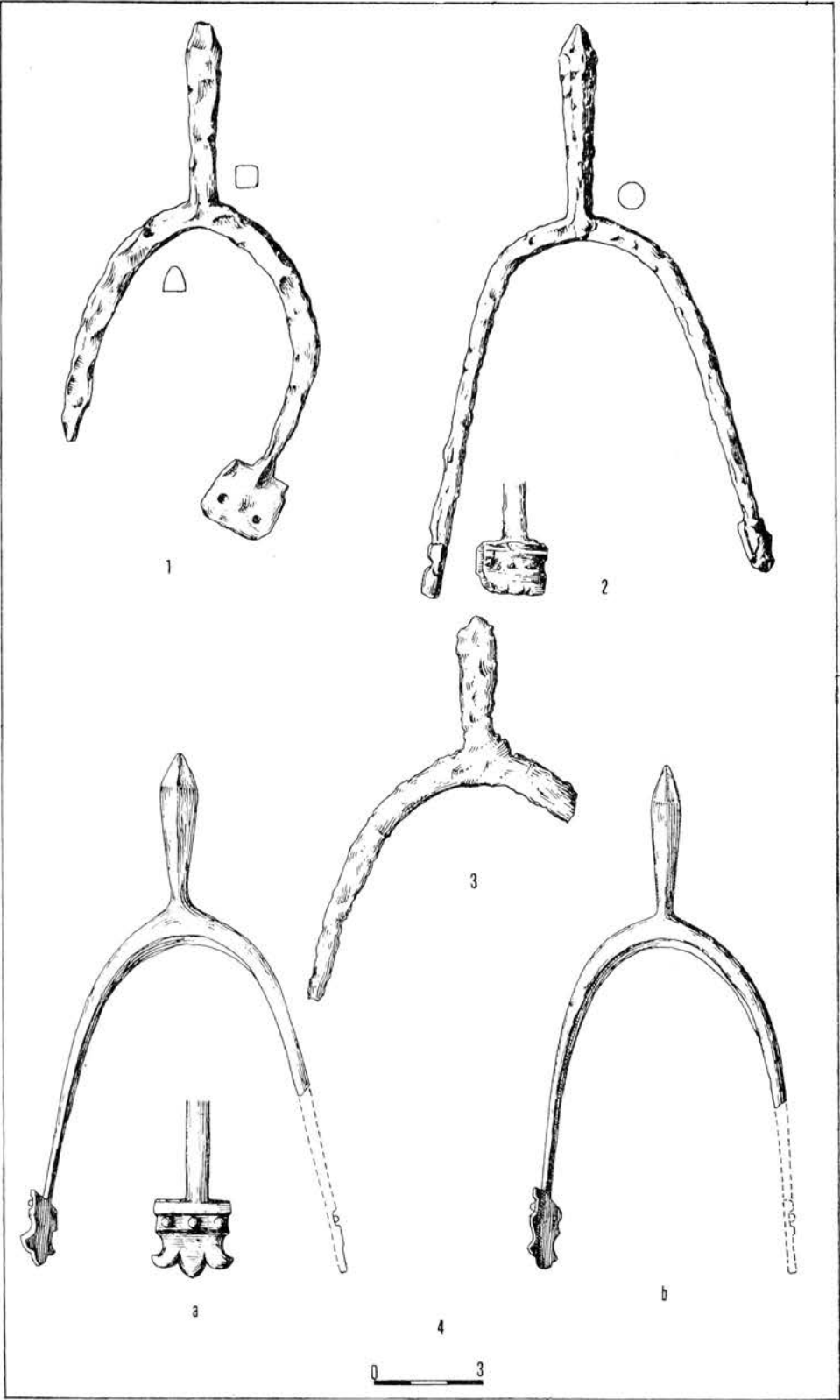

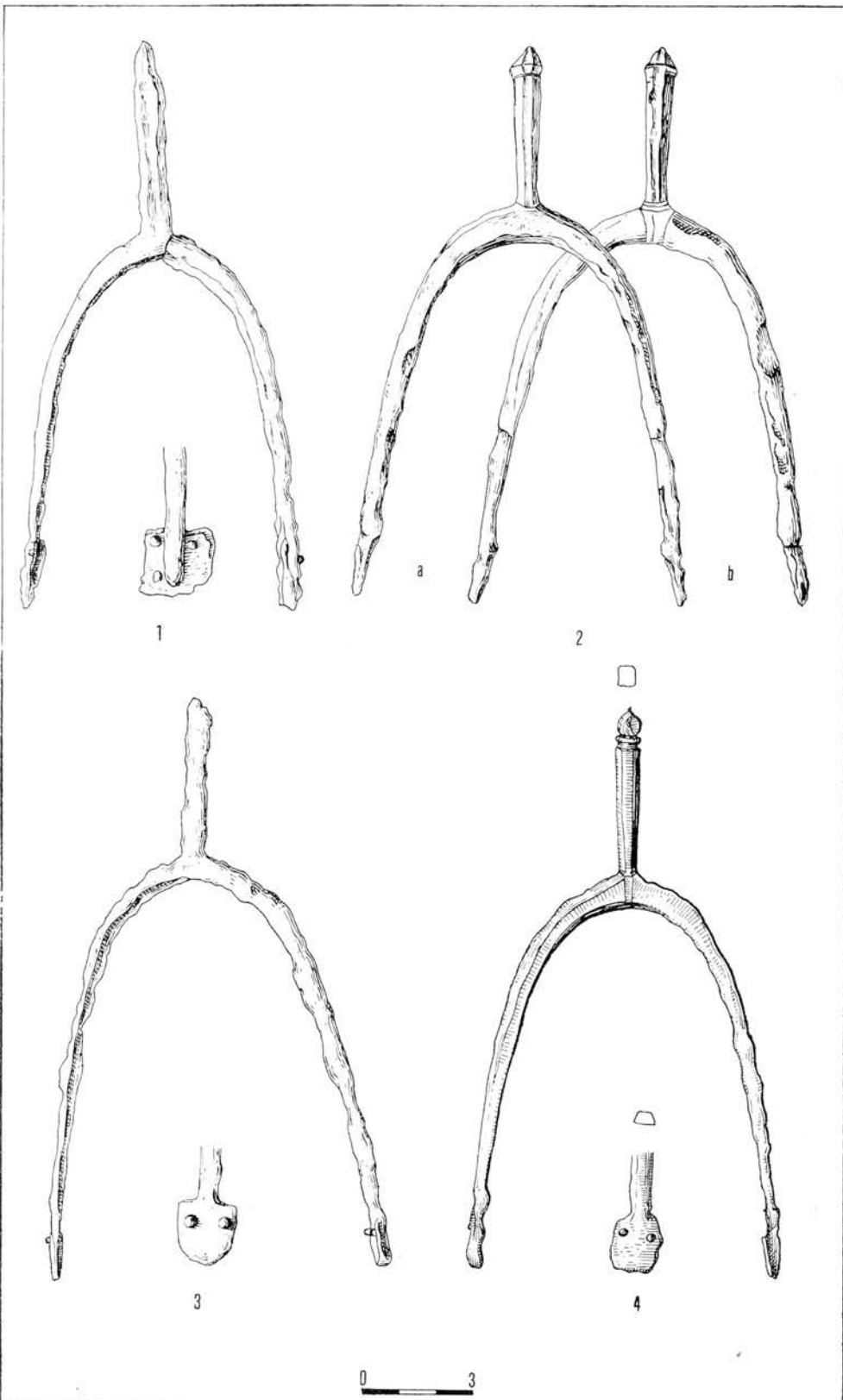

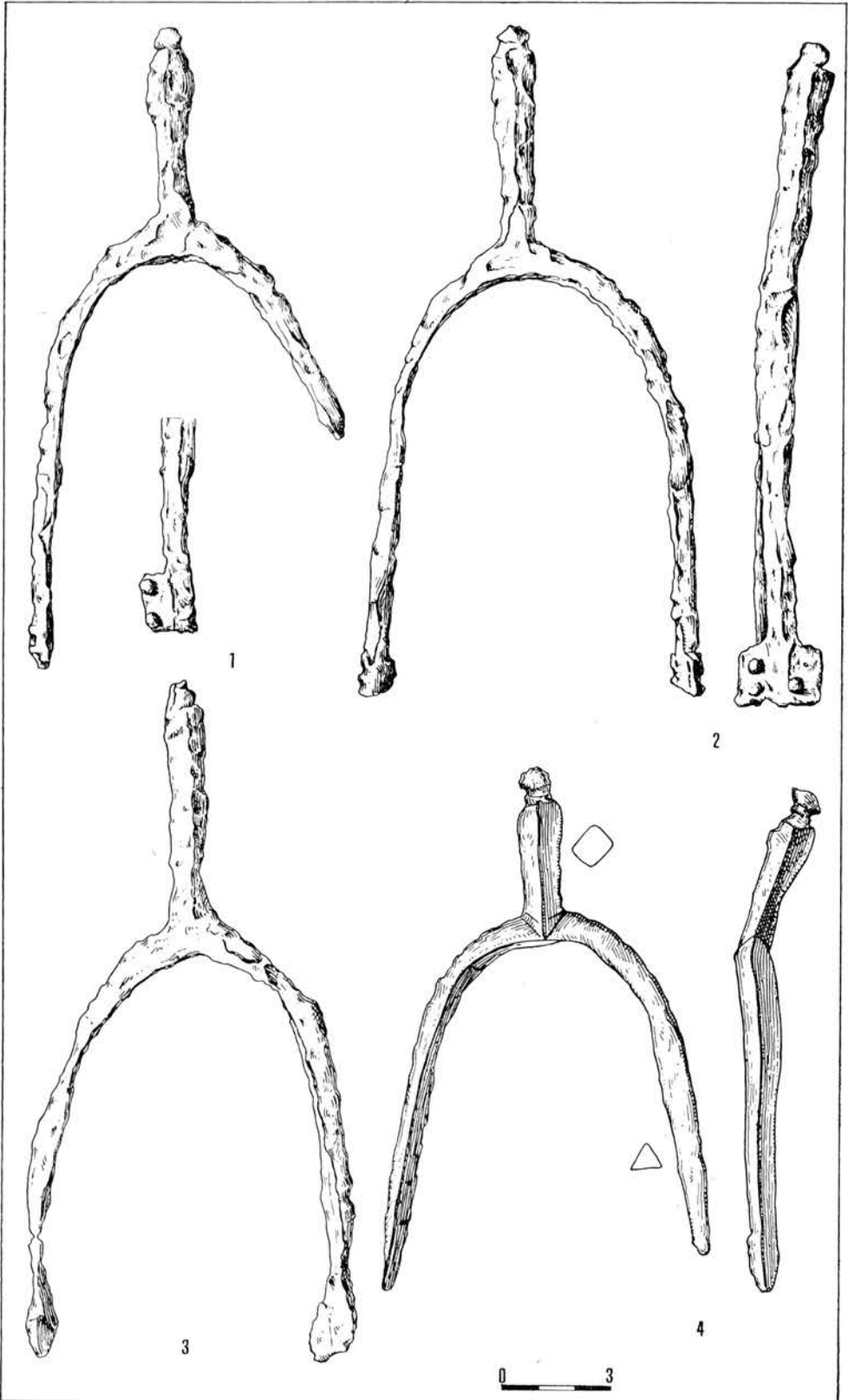

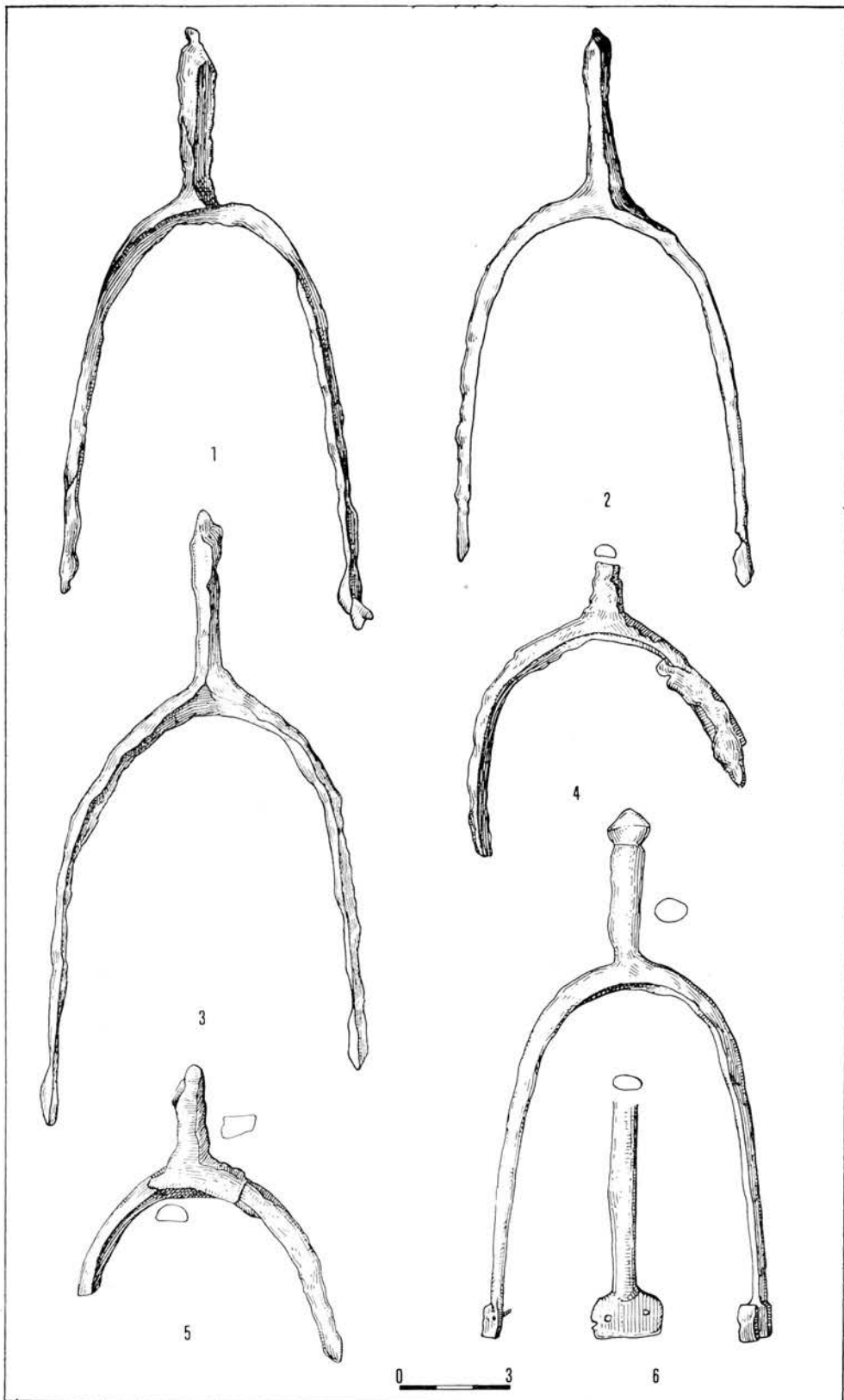

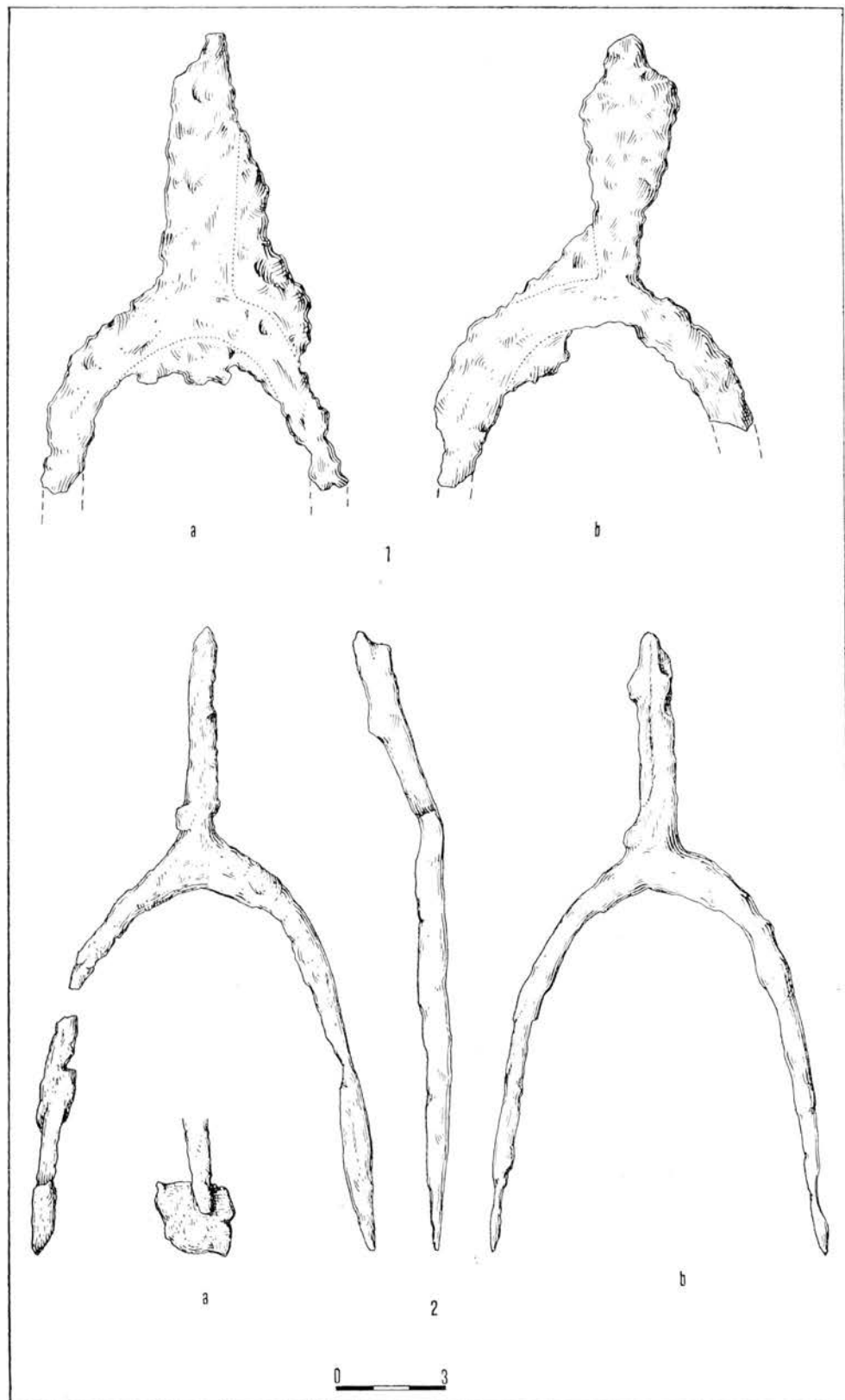

O B S A H

1. Úvod	3
2. Technologie výroby ostruh	7
Materiál	7
Technika výroby	8
Výzdoba	9
3. Typologie	10
Ostruhy s háčky	10
Ostruhy s očky	16
Ostruhy s ploténkami	18
Nejstarší horizont ostruh s ploténkami	18
Podíl honosných ostruh na vzniku typu II	24
Velkomoravské ostruhy typu II	28
Varianta II A	28
Varianta II B	30
Ostruhy typu III	32
Další vývoj ostruh typu III	36
Zvláštní tvary typu III	40
Ostruhy typu IV	46
Ostruhy se širokými rameny — typ V	50
Varianta V A	52
Varianta V B	52
Varianta V C	53
Varianta V D	54
Ostruhy s dlouhými bodci	54
4. Společenský význam ostruhy	61
Statistický přehled předvelkomoravských a velkomoravských ostruh podle typů	67
Korelační tabulka typů ostruh s ploténkami	70
Seznam literatury	94
Slawische Sporen auf dem Gebiet der Tschechoslowakei (Zusammenfassung)	97
Seznam tabulek	104

dr. Blanka Kavánová
Slovanské ostruhy
na území
Československa

STUDIE
ARCHEOLOGICKÉHO
ÚSTAVU
ČESKOSLOVENSKÉ
AKADEMIE VĚD
V BRNĚ

Ročník IV
svazek 3

Vydala Academia,
nakladatelství Československé akademie věd,
Praha 1976

Návrh obálky Jiří Ledr

Redaktorka publikace Jana Axamitová, prom. hist.

Technická redaktorka Alena Taschneřová

Vydání 1. — 128 stran (20 obr.)

Vytiskl Tisk, n. p., provoz 52, Brno, Běhounská 22—24
— 1139-76

9,49 AA — 9,67 VA

Náklad 800 výtisků — 02/63 — 6476

21-095-76

Cena brož. výtisku Kčs 17,—

509-21-827

STUDIE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
ČESKOSLOVENSKE AKADEMIE VĚD V BRNĚ

I

---

1. Zdeněk KLANICA: Předvelkomoravské pohřebiště v Dolních Dunajovicích (Příspěvek k otázce vzájemných vztahů Slovanů a Avarů v Podunají)
2. Emanuel OPRAVIL: Rostliny z velkomoravského hradiště v Mikulčicích (Výzkum z let 1954 až 1965)
3. Jaroslav TEJRAL: Mähren im 5. Jahrhundert (Die Stellung des Grabes XXXII aus Smolín im Rahmen der donauländischen Entwicklung zu Beginn der Völkerwanderungszeit)
4. Marie KOSTELNÍKOVÁ: Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě
5. Jiří RÍHOVSKÝ: Význam moravských bronzových nožů pro chronologii mladší a pozdní doby bronzové
6. Pavel KOŠTUŘÍK: Die Lengyel-Kultur in Mähren (Die jüngere mährische bemalte Keramik)

II

---

1. Bohuslav KLÍMA: Archeologický výzkum plošiny před jeskyní Pekárnou
2. Jaroslav TEJRAL: Völkerwanderungszeitliches Gräberfeld bei Vyškov (Mähren)
3. Vít DOHNAL: Die Lausitzer Urnenfelderkultur in Ostmähren
4. Karel LUDIKOVSKÝ, Robert SNÁŠIL: Mladohradištní kostrové pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách (o. Břeclav)
5. Jiří PAVELČÍK: Eneolitická sídliště Uherský Brod-Kyčkov a Havřice-cihelna
6. Zdeněk KLANICA: Práce klenotníků na slovanských hradištích

III

---

1. Magdalena BERANOVÁ: Zemědělská výroba v 11.—14. století na území Československa podle archeologických pramenů
2. Jaroslav TEJRAL: Die Probleme der späten römischen Kaiserzeit in Mähren
3. Zdeněk SMRŽ: Enkláva lužického osídlení v oblasti Boskovské brázdy
4. Emanuel OPRAVIL: Archeobotanické nálezy z městského jádra Uherského Brodu

IV

---

1. Karel VALOCH: Die altsteinzeitliche Station in Brno-Bohunice
  2. Jaroslav TEJRAL: Grundzüge der Völkerwanderungszeit in Mähren
  3. Blanka KAVÁNOVÁ: Slovanské ostruhy na území Československa
-

Přehled výzkumů

1956 [80 str., 22 tab.], Brno 1959	1965 [87 str., 42 tab.], Brno
1957 [212 str., 20 tab.], Brno 1958*)	1966 [76 str., 58 tab.], Brno
1958 [110 str., 32 tab.], Brno 1958*)	1967 [128 str., 110 tab.], Brno
1959 [186 str., 37 tab.], Brno 1960	1968 [147 str., 67 tab.], Brno
1960 [115 str., 44 tab.], Brno 1961	1969 [86 str., 42 tab.], Brno
1961 [111 str., 40 tab.], Brno 1962	1970 [148 str., 64 tab.], Brno
1962 [77 str., 31 tab.], Brno 1963	1971 [266 str., 118 tab.], Brno
1963 [85 str., 36 tab.], Brno 1964	1972 [184 str., 76 tab.], Brno
1964 [81 str., 50 tab.], Brno 1965	1973 [252 str., 123 tab.], Brno

*) rozebráno

Fontes Archaeologiae Moravicae

- I. Boris Novotný, Hromadný nález ze 16. století v Brně. — *Ein Hortfundem 16. Jahrhundert in Brno.* — Brno 1959 [34 str., 19 tab.] — rozebráno
- II. Jiří Meduna, Staré Hradisko, Katalog nálezů uložených v muzeu měškovic. — *Katalog der Funde im Museum der Stadt Boskovice.* — Brno 1965 [78 str., 50 tab.]
- III. Milan Stloukal, Mikulčice, Anthropologický materiál z I. pohřbení. — *Anthropologisches Material aus der I. Begräbnisstätte.* — Brno 1965 [36 str., 36 tab.]
- IV. Karel Tihelka, Hort- und Einzelfunde der Úněticer Kultur und des späteren Typus in Mähren. — Brno 1965 [100 str., 36 tab.]
- V. Jiří Meduna, Staré Hradisko II. Katalog nálezů z moravských muzeí. — *Katalog der Funde aus den Museen in Brno, Praha, Olomouc, Plzeň, Prostějov.* — Brno 1970 [166 str., 57 tab.]
- VI. Anna Medunová-Benešová, Jevišovice—Starý Zámek. Schicht B — I. — Katalog der Funde. — Brno 1972 [173 str., 110 tab., 2 obr.]
- VII. Anna Medunová-Benešová, Grešlové Mýto. Äneolithische Höhensiedlung „Nad Mírovcem“. — Katalog der Funde. — Brno 1973 [104 str., 7 tab.]

Sborníky

- I. Sborník Josefu Poulíkovi k padesátinám. — Brno 1960 — rozebráno
- II. Františku Vildomcovi k pětáosmdesátinám. — Brno 1961 [131 str., 2 obr.]
- III. Karlu Tihelkovi k pětášedesátinám. — Brno 1964 [275 str., 52 tab.]
- IV. Za Luborem Niederlem po dvaceti letech. Uspořádal Josef Skutil. — Brno 1965 [35 str.]
- V. Sborník Josefu Poulíkovi k šedesátinám. — Brno 1970 [152 str.]

Bibliografie

Josef Skutil, Bibliografie moravského pleistocénu 1850—1950. — Brno 1965 [316 str.]

Objednávky vyřizuje Archeologický ústav ČSAV v Brně, sady Osvobození

Tem. skup. 02/63
21—095—78
Cena brož. výtisku Kčs 17,—
509—21—827